DZIENNIK URZĘDOWY
WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

Lublin, dnia 8 marca 2023 r.

Poz. 1719

Podpisany przez:
Pawel Chrusciel; LUW w Lublinie
Data: 08.03.2023 15:01:08

UCHWAŁA NR XLV/303/23
RADY GMINY NIEDŹWIADA

z dnia 24 lutego 2023 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami Gminy Niedźwiada na lata 2023 - 2026

Na podstawie art.18 ust.2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2023 r. poz. 40), art.87 ust.3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2022 r. poz. 840), po uzyskaniu pozytywnej opinii Lubelskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Rada Gminy Niedźwiada uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Niedźwiada na lata 2023 - 2026, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Niedźwiada.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubelskiego.

Przewodniczący Rady Gminy

Tomasz Wiącek

Załącznik Nr 1 do
uchwały Nr XLV/303/23
Rady Gminy Niedźwiada
z dnia 24.02.2023 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY NIEDŹWIADA NA LATA 2023 – 2026

Opracowanie:

ARCHFOTO TECHNOLOGY Bogusław Okupny

Spis treści

1. Wstęp 2
2. Podstawa prawna opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami 3
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce 3
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego 25
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami 26
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa 29
4.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu 38
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego 43
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy) 43
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy 50
5.2.1 Charakterystyka geograficzna gminy Niedźwiada 50
5.2.2 Zarys historii obszaru gminy 52
5.2.3 Dziedzictwo niematerialne 64
5.2.4 Infrastruktura kultury 66
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony 68
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków 71
5.4.1.Zabytki nieruchome ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków 73
5.4.2.Stanowiska archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków 76
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy 84
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń 88
7. Założenia programowe 92
7.1. Priorytety, kierunki działań i zadania programu opieki 92
7.2. Kierunki działań programu opieki oraz działania programu 93
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami 98
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami 100
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami 102
11. Bibliografia 104
Mapa zabytków w gminnej ewidencji zabytków Gminy Niedźwiada
Mapa stanowisk archeologicznych w gminnej ewidencji zabytków Gminy Niedźwiada

1. WSTĘP

Przedmiotem opracowania „Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Niedźwiada na lata 2023-2026 jest dziedzictwo kulturowe w granicach administracyjnych gminy, zaś jego celem jest określenie zasadniczych kierunków działań inicjowanych przez władze gminy na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami znajdującymi się w granicach gminy. Najpełniejszą definicję dziedzictwa kulturowego wypracował Jan Pruszyński (J. Pruszyński, Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna, t. 1, Kraków 2001, s. 50), stwierdzając, że jest to: *„zasób rzeczy nieruchomych i ruchomych wraz ze związanymi z nimi wartościami duchowymi, zjawiskami historycznymi i obyczajowymi uznawany za godny ochrony prawnej dla dobra społeczeństwa i jego rozwoju oraz przekazania następnym pokoleniom z uwagi na zrozumiałe i akceptowane wartości historyczne, patriotyczne, religijne, naukowe i artystyczne, mające znaczenie dla tożsamości i ciągłości rozwoju politycznego, społecznego i kulturalnego, dowodzenia prawd i upamiętniania wydarzeń historycznych, kultywowania poczucia piękna i wspólnoty cywilizacyjnej”*.

Celem Programu jest stworzenie kompleksowej, wieloletniej strategii opieki nad zabytkami na terenie gminy Niedźwiada. Program opieki nad zabytkami gminy Niedźwiada jest narzędziem zarządzania lokalnym dziedzictwem i powinien pomóc w aktywnym zarządzaniu zasobem, jakim jest dziedzictwo kulturowe gminy. Wskazane w programie działania mają za cel poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację. Niezwykle istotne jest, aby w działania na rzecz realizacji zadań nakreślonych w programie włączyli się mieszkańcy, poprzez różne formy swojej aktywności zawodowej oraz poza zawodowej. Poprzez działania edukacyjne program powinien też budzić w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej i znaczenia lokalnych wartości i przede wszystkim budzić poczucie dumy i identyfikację z tak zwaną małą ojczyzną. Program jest dokumentem uzupełniającym w stosunku do innych aktów planowania gminnego.

Niniejszy program został opracowany zgodnie z wytycznymi Narodowego Instytutu Dziedzictwa realizując wymóg art. 87 **Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840) oraz dokumentami programowymi o zasięgu ogólnokrajowym oraz wojewódzkim, powiatowym, gminnym.

Wiele elementów budujących Program zaczerpnięto z odpowiednich polityk, programów i planów sektorowych o randze krajowej, wojewódzkiej i powiatowej. Zaproponowane w programie opieki nad zabytkami działania mają pomóc w poprawie substancji zabytkowej, jej rewaloryzacji oraz w upowszechnianiu i promowaniu dziedzictwa kulturowego zaś proponowane rozwiązania odpowiadają ustawowym regulacjom z zakresu ochrony zabytków.

Jest to kolejna edycja Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Niedźwiada, poprzedni program był uchwalony na lata 2019-2022 i przyjęty Uchwałą Nr XXXVI/240/18 Rady Gminy Niedźwiada z dnia 5 października 2018 r. oraz ogłoszony w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubelskiego w dniu 15 listopada 2018 r. pod pozycją 5157.

Gminny Program opieki nad zabytkami opracowywany jest w cyklach 4 letnich a z jego realizacji wójt co 2 lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy. Z realizacji Programu na lata 2019-2022 zostało sporządzone sprawozdanie za lata 2019-2020.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840), w którym: *Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.*

Główne cele wykonania programu opieki nad zabytkami określone zostały w art. 87 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami i są nimi:

1) *włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;*
2) *uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;*
3) *zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;*
4) *wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;*
5) *podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;*
6) *określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;*
7) *podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieka nad zabytkami.*

Sposób procedowania z programami opieki nad zabytkami oraz obowiązek sporządzania sprawozdań wynikają z art. 87 ust. 3-5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

3. *Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.*
4. *Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.*
5. *Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.*

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Konstytucja Rzeczpospolitej Polskiej

(Dz. U. nr 78 poz. 483, oraz z 2006 r. nr 200 poz. 1471 oraz z 2009 r. nr 114 poz. 946)

W preambule Konstytucji RP znajduje się zobowiązanie aby przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku. W świetle art. 5 i 6 ust. 1 Konstytucji RP do podstawowych obowiązków państwa działającego za pośrednictwem swych organów należy ochrona dziedzictwa kultury, a w szczególności jego podstawowych materialnych składników, jakimi są zabytki.

Art. 5

Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 8 października 2007 (K 20/07, OTK-A 2007, nr 9, poz. 102) dokonał wykładni artykułu 5 w części dotyczącej dziedzictwa narodowego, przyjmując w konkluzji, że państwo, realizując zadanie strzeżenia dziedzictwa narodowego musi uwzględniać ograniczenia wynikające z gwarantowanych konstytucyjnie praw obywateli.

Ochrona powinna być rozumiana jako ochrona dla przyszłych pokoleń ale zabytki powinny być współcześnie wykorzystywane w taki sposób (np. badania naukowe), aby nie stanowiło to dla nich zagrożenia i aby nie prowadziło do ich degradacji, uszkodzenia i zniszczenia. W Konstytucji RP wyrażony został obowiązek stwarzania przez państwo jak najlepszych warunków równego dostępu do dóbr kultury, z poszanowaniem prawa własności.

Art. 6

1. *Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.*

Przyjmuje się, że dobrami kultury są elementy stanowiące materialny przejaw kulturowej działalności człowieka, a także niematerialny dorobek ludzkości.

Przepisy artykułu 73 Konstytucji kształtują obowiązki państwa w zakresie kultury i stanowią katalog konstytucyjnych praw i wolności kulturalnych.

Art. 73.

Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury.

Przepisy artykułu 86 Konstytucji nakładają na każdego obywatela obowiązek dbałości o stan środowiska, którego jednym z elementów jest środowisko kulturowe z jego składową, jaką jest dziedzictwo kulturowe.

Art. 86

Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa.

I. **Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej** (t.j. Dz. U. z 2021 r. poz. 1893 ze zm.)

W ramach podziału kompetencji między ministrami, dokonanego w ustawie z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej (Dz. U. z 2019 r. poz. 945, ze zm.), wiodącym organem odpowiedzialnym za zadanie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków.

II. **Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840)

Podstawowym aktem prawodawczym w dziedzinie ochrony i opieki nad dziedzictwem narodowym jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840) - dalej w tekście u.o.z.o.z, która w art.1 określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zasady tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami oraz finansowania prac konserwatorskich, restauracyjnych i robót budowlanych przy zabytkach a także organizację organów ochrony zabytków.

W art. 3 u.o.z.o.z. zawarty został zbiór definicji prawnych, wiążących na gruncie wykładni i stosowania prawa. Zawarty w tym artykule słownik definiuje podstawowe pojęcia stosowane dalej w ustawie, które poniżej przytaczamy:

1) ***zabytek*** *— nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;*
2) ***zabytek nieruchomy*** *— nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt 1;*
3) ***zabytek ruchomy*** *— rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt 1;*
4) ***zabytek archeologiczny*** *— zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;*
5) ***instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami*** *— instytucją kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;*
6) ***prace konserwatorskie*** *— działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;*
7) ***prace restauratorskie*** *— działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;*
8) ***roboty budowlane*** *— roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;*
9) ***badania konserwatorskie*** *— działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;*
10) ***badania architektoniczne*** *— działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;*
11) ***badania archeologiczne*** *— działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;*
12) ***historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny*** *— przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;*
13) ***historyczny zespół budowlany*** *— powiązana przestrzennie grupa budynków wyodrębniona ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;*

14) ***krajobraz kulturowy*** *— postrzegana przez ludzi przestrzeń zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;*
15) ***otoczenie*** *— teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.*

Wymieniona w art. 3 pkt 5 u.o.z.o.z. **instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami** – w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. 2020 poz. 194), to podmioty, których celem statutowym i istotą działania jest sprawowanie aktywnej opieki nad zabytkami. Wymienione w art. 3 pkt 6 **prace konserwatorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Zgodnie z postanowieniami art. 49 ust. 2 u.o.z.o.z. wykonanie decyzji nakazującej przeprowadzenie prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia w przypadkach określonych przepisami ustawy z 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. 2020 poz. 1333 ze zm.).

Wymienione w art. 3 pkt 7 u.o.z.o.z. **prace restauratorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 8 u.o.z.o.z. **roboty budowlane** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 1 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 2 wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku wpisanego do rejestru zabytków wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej. Ustawodawca w art. 36 ust. 8 u.o.z.o.z zwraca uwagę, że uzyskanie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podjęcie robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami prawa budowlanego. Podobnie, zgodnie z treścią art. 49 ust. 2 u.o.z.o.z. wykonanie decyzji nakazującej przeprowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami prawa budowlanego. Wymienione w art. 3 pkt 9 u.o.z.o.z. **badania konserwatorskie** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 3 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 10 u.o.z.o.z. **badania architektoniczne** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 4 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

Wymienione w art. 3 pkt 11 u.o.z.o.z. **badania archeologiczne** prowadzone przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków wymagają, zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 5 u.o.z.o.z. pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, wydawanego w postaci decyzji administracyjnej.

W art. 4 i art. 5 u.o.z.o.z. ustawodawca wprowadził rozróżnienie na ochronę i opiekę nad zabytkami, precyzując na czym polega ochrona zabytków w działaniach podejmowanych przez organy administracji publicznej (art. 4) oraz na czym polega opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza.

Art. 4*. Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:*

1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Tak więc ochrona zabytków to działania podejmowane przez organy administracji publicznej, włączając w to działania władcze, polegające na stosowaniu prawa, których efektem jest wydawanie decyzji administracyjnych. Opieka nad zabytkami to działania faktyczne właścicieli lub posiadaczy oraz także jest to pożądany stan zabytku, który powinien być zagwarantowany przez właściciela lub posiadacza zabytku poprzez zapewnienie określonych w ustawie warunków.

W art. 6 u.o.z.o.z. ustawodawca podał zagregowaną definicję zabytku, która stanowi uszczegółowienie definicji w art. 3 oraz określił, że ochronie i opiece podlegają zabytki bez względu na ich stan zachowania.

Art. 6.

1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

a) krajobrazami kulturowymi,
b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
c) dziełami architektury i budownictwa,
d) dziełami budownictwa obronnego,
e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
f) cmentarzami,
g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479),
f) instrumentami muzycznymi,
g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
b) cmentarzyskami,
c) kurhanami,
d) reliktami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

W art. 7 u.o.z.o.z. ustawa wymienia formy i sposoby ochrony zabytków. Rejestr zabytków jest historycznie najstarszą formą ochrony zabytków utworzoną w 1928 roku. Obecnie rejestr zabytków prowadzony jest na podstawie Obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 20 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2021 poz. 56). Zgodnie z przepisami art. 10 i 11 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jedynym organem mającym kompetencje dokonywania wpisów do rejestru jest właściwy terytorialnie wojewódzki konserwator zabytków. Podstawą wpisu do rejestru zabytków jest decyzja administracyjna wydana przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Z wnioskiem o wpis może wystąpić właściciel zabytku oraz użytkownik wieczysty gruntu, na którym znajduje się zabytek. Także wojewódzki konserwator zabytków ma prawo wszczęcia postępowania o wpis zabytku nieruchomego do rejestru zabytków. Przepisy ustawy nakazują informowanie obywateli o wszczęciu postępowania w sprawie wpisania zabytku do rejestru, m. in. na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej starostwa powiatowego, na obszarze którego zabytek się znajduje. Starosta w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o ochronie obiektu. Wzór i wymiary znaku określa rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. Należy podkreślić, że choć umieszczenie znaku jest fakultatywne to stanowi on ważną formę budowania świadomości społecznej i zasadne jest oznakowanie wszystkich obiektów będących w rejestrze zabytków. Bardzo istotny jest zakaz prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych a także podejmowanie innych działań, które mogłyby doprowadzić do zniszczenia zabytku, wobec którego wszczęte jest postępowanie o wpisaniu do rejestru zabytków. Zakaz ten dotyczy również robót budowlanych, co do których zostało już wydane pozwolenie na budowę oraz innych działań określonych w decyzjach pozwalających na ich prowadzenie. Działania te mają na celu udzielenie tymczasowej ochrony zabytkom nieruchomym przed uprawomocnieniem się decyzji o wpisaniu do rejestru.

Zabytek wpisany do rejestru w razie spełnienia określonych przesłanek może zostać z tego rejestru skreślony, co jest równoznaczne z pozbawieniem go ochrony konserwatorskiej. Podstawy skreślenia zabytku z rejestru określone są w art. 13 u.o.z.o.z. i należą do nich: zniszczenie zabytku w stopniu powodującym utratę jego wartości historycznej, artystycznej lub naukowej, zakwestionowanie wartości będącej podstawą wpisu do rejestru zabytków w nowych ustaleniach naukowych oraz wpisanie zabytku na Listę Skarbów Dziedzictwa, wpisanie zabytku do inwentarza muzeum bądź jego wejście w skład narodowego zasobu bibliotecznego

Wszelkie prace i badania prowadzone przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków wymagają pozwoleń, mających charakter decyzji administracyjnej, wydawane są na podstawie art. 36 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Ustawa z 10 lipca 2015 r. o zmianie u.o.z.o.z. (Dz. U. 2016 r. poz. 1330) wprowadziła nową formę ochrony zabytków jaką jest wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa, na której znajdą się zabytki ruchome o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego.

Najbardziej prestiżową formą ochrony zabytków jest uznanie za pomnik historii, zgodnie bowiem z art. 15 ust. 1 u.o.z.o.z. Prezydent RP, na wniosek ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, który po zasięgnięciu obligatoryjnie opinii Rady Ochrony Zabytków, w drodze rozporządzenia uznaje za pomnik historii zabytek nieruchomy wpisany do rejestru zabytków lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury, określając jego granice. Zabytki uznane za pomniki historii mogą być zgłaszane do wpisania na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego (art. 15 ust. 4 u.o.z.o.z.).

Park kulturowy jest jedyną formą wskazującą na ochronę krajobrazu kulturowego – jego utworzenie należy do kompetencji rady gminy, po zasięgnięciu opinii właściwego konserwatora zabytków. W intencji ustawodawców celem parku kulturowego powinno być zachowanie i kultywowanie regionalnych tradycji kulturowych, w tym regionalnego budownictwa. Dla społeczności lokalnych może to mieć olbrzymie znaczenie, chociażby dla rozwoju tzw. turystyki kulturowej. Park kulturowy przekraczający granice gminy może być utworzony na podstawie zgodnych uchwał rad gmin (związku gmin), na których terenie ma być utworzony.

Należy podkreślić, ze rada gminy powinna w uchwale o ustanowieniu parku kulturowego dokładnie określić jego granice. Jak wskazuje wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 7 lipca 2007 (II OSK 1487/07) ograniczenie się do pokaźnej grubości kreski wyznaczającej granice przy relatywnie małej skali planu jest prawnie wadliwe. Z kolei wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Krakowie z 18 grudnia 2007 r (III SA/Kr 569/07) wskazuje na konieczność należytego uzasadnienia, to jest wskazywać na elementy kulturowe w obejmowanym ochroną krajobrazie. Skutkiem ustanowienia parku kulturowego jest obowiązek sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz planu ochrony parku kulturowego dla danego obszaru. Plan ochrony sporządza wójt w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków a następnie jest on zatwierdzany przez radę gminy.

Zgodnie z art. 7 u.o.z.o.z. jedną z form ochrony jest ustalenie ochronne w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, co w art. 18 u.o.z.o.z. zostało przełożone na ogólne zobowiązanie do ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, do uwzględnienia m. in. przy sporządzaniu i aktualizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Z kolei w art. 19 u.o.z.o.z. doprecyzowuje, że w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego powinno się uwzględniać w szczególności ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków i ich otoczenia oraz potrzeby innych zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków i parków kulturowych. O ustaleniu ochrony w miejscowym planie zagospodarowania jako odrębnej formy ochrony zabytków możemy mówić wyłącznie w odniesieniu do stref ochrony konserwatorskiej, które wymienia art. 19 ust. 3 u.o.z.o.z. W strefie ochrony konserwatorskiej obowiązują określone ograniczenia, nakazy i zakazy wniesione ustaleniami planu i strefa nie musi pokrywać się z obszarami wpisanymi do rejestru zabytków.

W piśmiennictwie prawniczym, w związku z zapisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami funkcjonuje termin „nienazwanych form ochrony zabytków", który pojawił się np. w odniesieniu do gminnej ewidencji zabytków, w związku z przypisanymi tej ewidencji skutkami prawnymi. Pomimo nieujęcia gminnej ewidencji zabytków w art. 7 u.o.z.o.z. to może być ona kwalifikowana jako forma ochrony zabytków. Drugim przykładem „nienazwanej formy ochrony zabytków" mogą być umowy, o których mowa w art. 26 u.o.z.o.z., albowiem w treści umów sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków,

stanowiącego własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, należy nałożyć, jeżeli stan zachowania zabytku tego wymaga, na nabywcę lub dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku. W takim przypadku źródłem obowiązków nie są prawa powszechne ale umowa cywilno-prawna zawierana pomiędzy Skarbem Państwa bądź jednostką samorządu terytorialnego a nabywcą.

Art. 7. *Formami ochrony zabytków są:*

1) wpis do rejestru zabytków;

1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;

2) uznanie za pomnik historii;

3) utworzenie parku kulturowego;

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Z wpisaniem zabytku na Listę Skarbów Dziedzictwa wiążą się dla właściciela określone obowiązki: będzie on zobowiązany powiadomić ministra w przypadku uszkodzenia, zniszczenia, zaginięcia lub kradzieży, zagrożenia dla zabytku, zmiany miejsca przechowywania zabytku (art. 28 ust. 2 u.o.z.o.z.), a szczegółowe wymagania co do standardów ochrony zabytku zostaną określone w rozporządzeniu.

Dysponent zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa będzie mógł ubiegać się o przyznanie dotacji celowej na dofinansowanie prac konserwatorskich czy restauratorskich, dotację celową na zabezpieczenie pomieszczenia, gdzie przechowywany jest zabytek, a także do wnioskowania do ministra o przechowanie zabytku w pomieszczeniu należącym do państwowej instytucji kultury (art. 37 i ust. 4).

Jednostkom samorządu terytorialnego powierzono troskę o zachowanie krajobrazów kulturowych. W art. 16 gminy uzyskały kompetencje wprowadzenia właściwej formy ochrony, czyli tworzenia parków kulturowych. Park kulturowy służy ochronie przestrzeni o wartości kulturowej jako całości, co nie wymusza aby znajdowały się na nim obiekty zabytkowe. Przeniesienie punktu ciężkości ochrony krajobrazu kulturowego poprzez powoływanie parków kulturowych na poziom gmin było przedsięwzięciem ryzykownym. Głównym czynnikiem hamującym powoływanie przez gminy parków była i jest obawa samorządów przed wprowadzaniem jakichkolwiek form ochrony ograniczających swobodę inwestowania. Wydaje się, że organy administracji państwowej powinny podjąć szeroko zorganizowaną i przemyślaną edukację oraz akcję propagandową skierowaną do władz samorządowych ale także przejęcie ciężaru finansowania sfery organizacyjnej (np. sporządzenie planu ochrony) parków kulturowych. Przy sporządzaniu planu ochrony dopomóc mogą zarządy parków krajobrazowych, których celem jest także ochrona krajobrazu kulturowego.

Art. 16

1. *Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.*

Zgodnie z art. 17 u.o.z.o.z. na chronionym terenie parku kulturowego lub na jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia.

Art. 17.

1. Na terenie parku kulturowego lub jego części mogą być ustanowione zakazy i ograniczenia dotyczące:

1) prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej;

2) zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych;

3) umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;

3a) zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury;

4) składowania lub magazynowania odpadów.

W art. 18 i 19 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje na obowiązek uwzględniania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz zapisów zawartych w gminnych programach opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju gminy, studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Art. 18

1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego

2. W strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;

2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;

3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Art. 19

1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;

3) parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;

2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:

1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. *W przypadku, gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.*
3. *W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.*

W art. 20 u.o.z.o.z. wskazuje się na konieczność uzgadniania z wojewódzkim konserwatorem zabytków projektów i zmian miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Art.20.

Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

W art. 21 i 22 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje na rangę ewidencji zabytków jako źródła sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami. Ewidencje zabytków są podstawą działań ochronnych, niezależnie od rejestru zabytków, który kwalifikuje do ochrony prawnej. Zgodnie z obowiązującymi przepisami ewidencja stanowi podstawę do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Podstawową rolę odgrywa w tym zakresie gminna ewidencja zabytków, do której prowadzenia zobowiązani są wójtowie, burmistrzowie i prezydenci. Gminna Ewidencja Zabytków nie jest zbiorem zamkniętym, ustawodawca dał możliwość dopisywania do niej zabytków, po uzgodnieniu z konserwatorem zabytków – inicjatywa należy do wójtów, burmistrzów i prezydentów miast. Włączenie zabytku nieruchomego do ewidencji nie wymaga zgody właściciela tego zabytku.

Należy podkreślić, że włączenie do wojewódzkiej ewidencji zabytków karty ewidencyjnej zabytku ruchomego może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

W art. 21 i 22 u.o.z.o.z. ustawodawca wskazuje, że do kompetencji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego należy określenie w drodze rozporządzenia sposobu prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków.

Art. 21.

Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Art. 22.

1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajowa ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.
2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.
3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgoda właściciela tego zabytku.
4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.
5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych.

W artykułach od 25 do 37 u.o.z.o.z. ustawodawca precyzyjnie określa sposób zagospodarowania zabytków, prowadzenie badań przy zabytkach, prowadzenie prac i robót oraz podejmowania innych działań przy zabytkach. Zgodnie z art. 25 u.o.z.o.z. zagospodarowanie zabytku wpisanego do rejestru zabytków na cele użytkowe wymaga posiadania uzgodnionej dokumentacji.

Artykuł 26 u.o.z.o.z. nakłada na właścicieli zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, którymi są Skarb Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego obowiązek zawarcia w umowach sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy obowiązku przeprowadzenia prac konserwatorskich przy tym zabytku. Z tego powodu artykuł ten jest często cytowany jako przykład „nienazwanej form ochrony zabytków".

Zgodnie z art. 27 u.o.z.o.z. na wniosek właściciela lub posiadacza zabytków wojewódzki konserwator zabytków przedstawia w formie pisemnej zalecania konserwatorskie. Przepis ten pozostaje w związku z art. 108 u.o.z.o.z., który wprowadza odpowiedzialność karną za zniszczenie lub uszkodzenie zabytku oraz niezabezpieczenie zabytku w należyty sposób przed jego uszkodzeniem lub zniszczeniem (art. 110 u.o.z.o.z.).

Artykuł 28 u.o.z.o.z, nakłada obowiązek informacyjny na właściciela lub posiadacza zabytku wpisanego do rejestru lub wojewódzkiej ewidencji zabytków, z precyzyjnym podaniem ram czasowych w jakich ten obowiązek musi zostać wypełniony, w zależności od występującego zdarzenia. Od dnia 1 stycznia 2018 r. właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków ma obowiązek zawiadomić wojewódzkiego konserwatora zabytków o uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku oraz zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia. Dotychczas przepis zobowiązywał do niezwłocznego przekazania informacji służbom konserwatorskim, co uniemożliwiało jednoznaczne określenie, w jakim terminie obowiązek ten powinien zostać wykonany.

Artykuł 32 u.o.z.o.z. kompleksowo reguluje kwestię zawiadamiania Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o odkryciu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem. Zgodnie z ust. 1 pkt 3 tego artykułu wójt przyjmuje zawiadomienie o znalezieniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem, zgodnie z ust. 2 tego artykułu, ma obowiązek niezwłocznie przekazać zawiadomienie (w terminie nie dłuższym niż 3 dni) właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

Zgodnie z art. 33 ust. 1 u.o.z.o.z. wójt przyjmuje zawiadomienie o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym i zgodnie z art. 33 ust. 2 przyjmujący zawiadomienie wójt ma obowiązek niezwłocznie przekazać zawiadomienie (w terminie nie dłużej niż 3 dni) właściwemu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków. Zgodnie z art. 34 osobom, które odkryły bądź przypadkowo znalazły zabytek archeologiczny, przysługuje nagroda.

Zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt. 12 u.o.z.o.z. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, prowadzenie poszukiwań zabytków może się odbywać na podstawie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Dokument ten wydaje się na wniosek osób fizycznych albo jednostek organizacyjnych zamierzających prowadzić poszukiwania (art. 36 ust. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami), złożony do wojewódzkiego konserwatora zabytków lub do dyrektora urzędu

morskiego właściwego dla miejsca prowadzenia poszukiwań. Wszelkie pozyskane w trakcie poszukiwań zabytki archeologiczne stanowią zgodnie z art. 35 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami własność Skarbu Państwa i muszą zostać niezwłocznie przekazane wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków. Również pozostałe kategorie zabytków, znalezione w takich okolicznościach, że poszukiwanie właściciela byłoby oczywiście bezcelowe, stają się zgodnie z art. 189 *Kodeksu cywilnego* (Dz. U. 2020 r. poz. 1740), zwanego dalej kodeksem cywilnym, własnością Skarbu Państwa, a znalazca obowiązany jest je niezwłocznie wydać właściwemu staroście.

Nielegalne poszukiwania ukrytych lub porzuconych zabytków przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych oraz sprzętu do nurkowania będą uznawane za przestępstwa zagrożone karą ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2 (art. 109c wprowadzony nowelizacją ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, obowiązującą od 1 stycznia 2018 r.). Nie należy wydobywać z ziemi żadnych zabytkowych przedmiotów ani odsłaniać archeologicznych obiektów czy otaczających ich nawarstwień. Działania takie niosą za sobą ryzyko zniszczenia cennych kulturowo stanowisk archeologicznych. Kluczowym dla ich ochrony jest zachowanie nawarstwień ziemnych i wzajemnych układów przestrzennych artefaktów i śladów działalności ludzkiej. To właśnie one pozwalają na określenie datowania zabytku, jego powiązań z działalnością człowieka, a także na wskazanie okoliczności, w jakich dany zabytek funkcjonował, czyli właściwe odtworzenie wydarzeń z przeszłości. Poprawna analiza kontekstu archeologicznego jest możliwa wyłącznie podczas profesjonalnie wykonanych badań, prowadzonych przez archeologów.

W art. 36 u.o.z.o.z. wymienia katalog prac i inicjatyw wymagających wydania pozwolenia. Postępowanie administracyjne prowadzone w sprawie wydawanych pozwoleń może być wszczęte wyłącznie na wniosek uprawnionej osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do zabytku wpisanego do rejestru wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego. Za istotną zmianę obowiązującą od 1 stycznia 2018 należy uznać doprecyzowanie art. 36 ust. 1 pkt 11 u.o.z.o.z., w którym dodano, że pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga usunięcie drzew i krzewów z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków. Wyjątkiem będzie jedynie prowadzenie akcji ratowniczej przez właściwe służby powołane do niesienia pomocy osobom w przypadku zagrożenia życia lub zdrowia. Niezależnie od formy własności terenu, wymagane będzie jedno pozwolenie wojewódzkiego konserwatora zabytków, zamiast dotychczasowych dwóch, wynikających z odmiennych ustaw. Ochrona zieleni na terenach zabytkowych dotyczyć będzie parków, ogrodów, cmentarzy i innych form zieleni na obszarach wpisanych do rejestru zabytków.

Tryb wydawania pozwoleń, wymagania formalne wniosku zostały uregulowane w rozporządzeniu Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. 2017 r., poz. 1265).

Decyzja administracyjna wywiera skutki prawne z chwilą kiedy staje się ostateczna, a zgodnie z art. 16 kodeksu postępowania administracyjnego decyzje, od których nie służy odwołanie lub wniosek o ponowne rozpatrzenie sprawy, są ostateczne. Odwołanie nie przysługuje:

- Od decyzji wydanej przez organ I instancji, jeżeli upłynął dla strony czternastodniowy termin do wniesienia odwołania;
- Od decyzji wydanej przez organ II instancji.

W przypadku spraw z zakresu ochrony zabytków organem II instancji (czyli odwoławczym) jest Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

W tym miejscu należy wspomnieć, że nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jaka weszła w życie 1 stycznia 2018 r. wprowadziła katalog administracyjnych kar pieniężnych i zasad ich wymierzania w zdecydowanej większości przypadków za łamanie postanowień art. 36 u.o.z.o.z. Kary pieniężne będą nakładane na właścicieli lub posiadaczy zabytków m.in. w przypadku:

- niepowiadomienia odpowiednich organów o uszkodzenie, zniszczeniu, zaginięciu, kradzieży zabytku,
- niepowiadomienia o zagrożeniu dla zabytku,
- niepowiadomienia o zmianie miejsca przechowywania zabytku ruchomego,
- niepowiadomienia o zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku,
- utrudniania lub uniemożliwiania dostępu do zabytku organowi ochrony zabytków,
- podjęcia jakichkolwiek działań przy zabytku wymagających pozwolenia konserwatora bez tego pozwolenia (np. poszukiwania za pomocą elektronicznych urządzeń, wydobywania zabytków archeologicznych z ziemi).

Wysokość kar pieniężnych jest różna i waha się w granicach od 500 zł, do 500 000 zł. Przy wymierzaniu kar administracyjnych zastosowanie będą miały zasady określone w kodeksie postępowania administracyjnego, które weszły w życie w czerwcu 2017 r. Pobierane kary będą zasilały powołany ustawą Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków.

Zgodnie z art. 49 i 50 u.o.z.o.z. Wojewódzki konserwator zabytków w konkretnych sytuacjach może wydać decyzję nakazującą przeprowadzenie prac konserwatorskich lub robót budowlanych oraz określa sposób wyceny i egzekucji w przypadku wykonania zastępczych prac konserwatorskich lub robót budowlanych.

Zgodnie z art. 71 ust. 1 i ust. 2 u.o.z.o.z. sprawowanie opieki nad zabytkami, co do których tytuł prawny posiada gmina, należy do gminy, włączając w to finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych. Jest to zadanie własne jednostki samorządu terytorialnego.

Zgodnie z art. 73 u.o.z.o.z. gmina będąca właścicielem, posiadaczem bądź posiadająca w trwałym zarządzie zabytek wpisany do rejestru zabytków może ubiegać się o dotację na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub budowlanych przy tym zabytku.

Art. 74 u.o.z.o.z. stanowi, że dotacja może być udzielona przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzkiego konserwatora zabytków.
Szczegółowe zasady udzielania dotacji zawarte są w artykułach 75-78 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Artykuł 81 u.o.z.o.z. reguluje możliwość udzielania dotacji na prace restauratorskie, konserwatorskie i budowlane na zasadach określonych w uchwale podjętej przez organ stanowiący gminy. Pozytywną zmianą wprowadzoną 9 września 2017 jest możliwość przyznawania dotacji ze środków publicznych na remonty obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków (art. 81). Dotychczas na taką pomoc mogli liczyć tylko właściciele zabytków wpisanych do rejestru, a więc najbardziej wartościowych i objętych większą ochroną niż te z ewidencji. Ewidencja wiązała się dotąd tylko z ograniczeniami. Właściciele ujętych w niej budynków musieli konsultować z konserwatorem planowane przebudowy i rozbudowy, a w zamian nic nie otrzymywali.

Dofinansowanie prac przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków jest zadaniem administracji publicznej (art. 82 u.o.z.o.z.).

W art. 82a u.o.z.o.z. uregulowano udzielanie i rozliczanie dotacji przez ministra do spraw ochrony dziedzictwa narodowego w sytuacji gdy, planowane koszty badań archeologicznych i ich dokumentacji przekraczają określony w ustawie poziom, lub gdy nastąpi niespodziewane odkrycie nieznanego wcześniej zabytku archeologicznego.

Art. 83a u.o.z.o.z. reguluje finansowanie niezbędnych wydatków na pokrycie wyposażenia pomieszczenia i zabezpieczenia technicznego pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa.

Od 1 stycznia 2018 r. dodano art. 83b do ustawy o ochronie zabytków, na podstawie którego został utworzony Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków. Jest to fundusz celowy, a jego środki będą przeznaczane na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, a przy zabytku wpisanym do rejestru również na dofinansowanie robót budowlanych. Przychodem Funduszu mają być kary pieniężne, o których mowa w art. 107a-107e ustawy.

Artykuł 87 u.o.z.o.z. reguluje obowiązki gminy w zakresie sporządzania w cyklach 4 letnich gminnych programów opieki nad zabytkami

Katalog zadań własnych gminy w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego został rozszerzony na mocy art. 93 ust. 4 u. o. z. o. z. i należą do nich:

1) utworzenie parku kulturowego (art. 16 ust. 1 i 5 u.o.z.o.z.);
2) sporządzenie i zatwierdzenie planu ochrony parku kulturowego (art. 16 ust. 3 u.o.z.o.z.);
3) utworzenie jednostki organizacyjnej do zarządzania parkiem kulturowym (art. 16 ust. 4 u.o.z.o.z.);
4) prowadzenie gminnej ewidencji zabytków (art. 22 ust. 4 u.o.z.o.z.);
5) przekazanie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętego zawiadomienia o dokonaniu w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych odkrycia przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem (art. 32 ust. 2 u.o.z.o.z.);
6) przekazanie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętego zawiadomienia o przypadkowym znalezieniu przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym (art. 33 ust. 2 u.o.z.o.z.);
7) sporządzenie gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 87 ust. 1 u.o.z.o.z.).

Art. 89 u.o.z.o.z. stanowi, że organami ochrony zabytków w Polsce są:

***Art. 89**. Organami ochrony zabytków są:*

1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;

2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Artykuł 96 u.o.z.o.z. stanowi podstawę aktów współdziałania niezależnych podmiotów w celu wspólnej, efektywnej realizacji zadań administracyjnych w dziedzinie spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, dając możliwość tworzenia porozumień administracyjnych.

Przepis ten pozwala na zlecanie zadań z zakresu ochrony zabytków, które należą do zadań administracji rządowej, do wykonania organom administracji samorządowej. Wyjątkiem są sprawy dotyczące prowadzenia rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz wydawanie decyzji w tym zakresie, które należą do wyłącznej kompetencji wojewódzkich konserwatorów zabytków. Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, będzie mógł powierzyć, w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych, gminom, powiatom, związkom gmin, związkom powiatów, związkom powiatowo-gminnym albo związkom metropolitalnym, położonym na terenie województwa. W takim przypadku gmina przyjmując zadanie, będzie miała obowiązek utworzenia w strukturze administracyjnej stanowiska gminnego konserwatora zabytków.

Od 1 stycznia 2018 r. ustawa zastępuje dotychczasowy, oparty o prawo wykroczeń, system ochrony prawnej zabytków, systemem administracyjnych kar pieniężnych. Do ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadzony został nowy rozdział dotyczący administracyjnych kar pieniężnych. Naruszenia przepisów ustawy, w zależności od ich rodzaju, zagrożone będą administracyjnymi karami pieniężnymi od 500 zł do 500 000 zł. I tak art. 107a dotyczy kar za niepowiadomienie o zmianach stanu zachowania zabytku, o których mowa w art. 28 ustawy o ochronie zabytków. Obowiązek informacyjny spoczywa na właścicielu lub posiadaczu zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo wpisanego do rejestru, lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków (a więc również zabytku nieruchomego, ujętego w gminnej ewidencji zabytków). Naruszenie wskazanego obowiązku stanowiło dotychczas wykroczenie, o którym mowa w art. 113 u.o.z.o.z. Z kolei art. 107c u.o.z.o.z. wprowadza kary pieniężne względem osób uniemożliwiających lub utrudniających dostęp do zabytku organowi ochrony zabytków, wykonującemu uprawnienia wynikające z ustawy. Art. 107d u.o.z.o.z. wprowadza kary pieniężne względem właściciela lub zarządcy obiektu, który działał bez zalecenia bądź pozwolenia konserwatorskiego, np. na prowadzenie prac budowlanych czy rozbiórkę, będzie narażony na sankcję administracyjną.
Kary administracyjne nakładane przez wojewódzkiego konserwatora zabytków będą podlegały miarkowaniu zgodnie z nowymi przepisami kodeksu postępowania administracyjnego. W uzasadnionych przypadkach będzie można od nich odstąpić, a wysokość kary będzie zależała od wartości zabytku czy sytuacji finansowej właściciela. Wpływy z kar pieniężnych zasilają Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków.

Potrzeba zapewnienia większej skuteczności przepisów z zakresu ochrony zabytków przesądziła o zmianie charakteru czynu określonego dotychczas w art. 111 u.o.z.o.z.. Zgodnie z obowiązującym od 1 stycznia 2018 roku brzmieniem art. 109c u.o.z.o.z. poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków bez pozwolenia albo wbrew warunkom pozwolenia, w tym przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania, stanowi przestępstwo zagrożone karą grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Dotychczas wykroczenie zostało przekształcone w przestępstwo. Potrzeba zmiany w tym zakresie wynikła z narastającego problemu nielegalnych poszukiwań zabytków, w tym zabytków archeologicznych. Zaostrzenie karania za nielegalne poszukiwania zabytków ma zapewnić skuteczną ochronę zabytków archeologicznych.

Akty wykonawcze do ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest uzupełniona o wydane akty wykonawcze, jakimi są na gruncie prawa polskiego rozporządzenia:

- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. 2004 Nr 30, poz. 259),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz.U. Nr 71, poz. 650),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz.U. Nr 75, poz. 706),
- rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 2004 r. w sprawie Polskiego Komitetu Doradczego (Dz.U. Nr 102, poz. 1066),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz.U. Nr 124, poz. 1302),

- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami" (Dz.U. Nr 124, poz. 1304 ze zm.),
- rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U. Nr 212, poz. 2153),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 50, poz. 256),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz.U. Nr 89, poz. 510),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. Nr 113, poz. 661 ze zm.) oraz Obwieszczenie Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 20 listopada 2020 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2021 poz. 56),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. poz. 110),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 sierpnia 2015 r. w sprawie krajowego rejestru utraconych dóbr kultury (Dz. U. poz. 1275),
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 listopada 2020 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz. U. 2021 poz. 81).
- rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. poz. 1674).

III. **Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (Dz. U. 2022 r. poz. 559).

Samorząd gminy ponosi współodpowiedzialność za zachowanie dóbr kultury, co wynika z ustawy samorządowej jak i ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. W świetle art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy o samorządzie gminnym: do zadań własnych gminy należą sprawy kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a w myśl art. 7 ust. 1 pkt 13: cmentarzy gminnych. Obowiązek opieki nad zabytkami wynika zaś z art. 5 i art. 71 pkt. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminie przysługuje prawo pierwokupu w wypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawo użytkowania wieczystego takiej nieruchomości, co wynika z art. 109 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. 2020 poz. 1990 ze zm.).

IV. Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. 2022 r. poz. 503).

Na mocy ustawy planowanie i zagospodarowanie przestrzenne musi uwzględnić wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków oraz dóbr kultury współczesnej:

- zgodnie z art. 1 ust. 2 pkt 4 planowanie i zagospodarowanie przestrzenne musi uwzględniać wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- w art. 10. ust. 1 pkt 4 ustawa określa, że w studium uwzględnia się uwarunkowania wynikające w szczególności ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- w art. 10 ust. 2 pkt 4 w studium określa się w szczególności obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej;
- artykuł 11 stanowi, że studium musi zostać zaopiniowane przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego będącym aktem prawa miejscowego ustawa nakazuje obecność następujących elementów:

- w art. 15 ust. 2 pkt 3, 3a, 4 – obowiązkowe określenie zasad ochrony środowiska, przyrody i krajobrazu, dziedzictwa kulturowego i zabytków, w tym krajobrazów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej;
- w art. 15 ust. 3 pkt 6 – określa się granice pomników zagłady oraz ich stref ochronnych, a także ograniczenia dotyczące prowadzenia na ich terenie działalności gospodarczej, określone w ustawie z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady.

V. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. 2021 r. poz. 2351 ze zm.).

W myśl art. 2 ust. 2 pkt 3 ustawy prawo budowlane przepisy ustawy nie naruszają przepisów odrębnych, a w szczególności o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w odniesieniu do obiektów i obszarów wpisanych do rejestru zabytków oraz obiektów i obszarów objętych ochroną konserwatorską na podstawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

VI. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (Dz. U. 2021 r. poz. 1973 ze zm.).

W dziale IV traktującym o ochronie powierzchni ziemi, w art. 101 ustawa określa, że ochrona powierzchni ziemi polega m. in. na zachowaniu funkcji kulturowych a w punkcie 2) litera f) stanowi, o zachowaniu zbioru dziedzictwa archeologicznego.

VII. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. 2021 r. poz. 1098).

Zgodnie z art. 19 ust. 1 pkt 3 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody dla parku krajobrazowego sporządza się projekt planu ochrony a zgodnie z tym artykułem ust. 6b projekt uchwały o przyjęciu planu ochrony wymaga zaopiniowania przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Artykuł 23a ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody określa wykaz obiektów o istotnym znaczeniu historycznym i kulturowym.

Zgodnie z ust. 4 art. 23a ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody projekt uchwały, o której mowa w ust. 1, wymaga uzgodnienia z właściwym regionalnym dyrektorem ochrony środowiska i zaopiniowania przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Zgodnie z art. 83a ust. 1 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody zezwolenie na usunięcie drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wydaje wójt, burmistrz albo prezydent miasta, a w przypadku gdy zezwolenie dotyczy usunięcia drzewa lub krzewu z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków – wojewódzki konserwator zabytków.

W myśl art. 83f ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody przepis ten dotyczy także krzewów, drzew i krzewów owocowych na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

Art. 86 w ust. 1a) ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody stanowi, że nie nalicza się opłat za usunięcie drzew lub krzewów, jeżeli usunięcie jest związane z odnową i pielęgnacją drzew rosnących na terenie nieruchomości lub jej części wpisanej do rejestru zabytków.

VIII. **Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji**
(Dz. U. 2021 r. poz. 485).

Rewitalizacja obszarów zdegradowanych w świetle przepisów ustawy z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji stanowi fakultatywne zadanie własne gminy, co oznacza, że nie wszystkie gminy muszą uczynić użytek z instrumentów prawnych i finansowych unormowanych w ustawie. Regulacje zawarte w ustawie mają na celu umożliwienie prowadzenia rewitalizacji na obszarach rewitalizacji w sposób zintegrowany i kompleksowy.

Gminny program rewitalizacji jest zasadniczym dokumentem służącym zaplanowaniu i realizacji procesu rewitalizacji. Ma on charakter strategii, w której dokonuje się pogłębionej diagnozy stanu obszaru rewitalizacji oraz planuje i koordynuje działania służące osiągnięciu wizji stanu obszaru po rewitalizacji. Służy również koordynacji działań rewitalizacyjnych z szeregiem innych dokumentów gminnych. Gminny Program Rewitalizacji nie stanowi aktu prawa miejscowego. Nie wiąże mieszkańców ani przedsiębiorców. Stanowi dokument o charakterze wewnętrznym, wiążący wójta gminy.

Ustawa nie wprowadza bezpośrednio problematyki ochrony zabytków, ale wprowadza m.in. znaczące ułatwienia dla ich właścicieli i narzędzia ochrony historycznych układów urbanistycznych.

IX. **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu**
(Dz. U. poz. 774 ze zm.).

Jest to tak zwana „ustawa krajobrazowa”, której celem było wprowadzenie mechanizmów umożliwiających powstrzymanie procesu degradacji krajobrazu.
Rada gminy może w formie uchwały określić zasady sytuowania obiektów reklamowych, a także zakaz umieszczania takich obiektów, a w przypadku szyldów uchwała może określić warunki ich sytuowania, wielkość, oraz ich liczbę na nieruchomości. Wójt gminy może nałożyć grzywnę na właściciela nieruchomości oszpecającej krajobraz, a dochód wpłynie do budżetu gminy.

X. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami
(Dz. U. 2021 r. poz. 1899).

Zgodnie z art. 6 ust. 5 i 5a) ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami opieka nad nieruchomościami stanowiącymi zabytki w rozumieniu przepisów ustawy z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ochrona Pomników Zagłady w rozumieniu przepisów o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady oraz miejsc i pomników upamiętniających ofiary terroru komunistycznego są celami publicznymi w rozumieniu ustawy.

Zgodnie z art. 13 ust. 4, 5 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków a także będących cmentarzami ujętymi w wojewódzkiej ewidencji zabytków stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W art. 29 ust. 2 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami jest mowa, że jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie.

Art. 96 ust. 1a ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami ustawy o gospodarce nieruchomościami stanowi, że w odniesieniu do nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków decyzję o podziale nieruchomości wydaje się po uzyskaniu pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podział tej nieruchomości.

Bardzo istotnym, z punktu widzenia gminy, jest art. 109 ust. 1 pkt 4, zgodnie z którym gminie przysługuje prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości.

XI. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej
(Dz. U. 2020 r. poz. 194 ze zm.).

Art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2020 r. poz. 194 ze zm.) stanowi, że państwo sprawuje mecenat nad działalnością kulturalną polegający na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami.

XII. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach
(Dz. U. 2022 r. poz. 385).

Zgodnie z art. 1 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiąganie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej i estetycznej oraz umożliwianie korzystania ze zgromadzonych zbiorów.

Artykuł 5 ust. 3 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach stanowi, że muzeami samorządowymi są muzea utworzone albo przejęte przez jednostki samorządu terytorialnego.

Artykuł 5 ust. 4 tego artykułu stanowi, że podmioty tworzące muzea są obowiązane do zapewnienia środków do utrzymania i rozwoju muzeum, zapewnia bezpieczeństwa gromadzonym zbiorom i sprawowania nadzoru nad muzeum.

XIII. **Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach**
(Dz. U. 2019 r. poz. 1479).

Ustawa w art. 3 ustawy o z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach stanowi, że biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe oraz służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Biblioteki organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej.

Zgodnie z art. 19 ust. 1 ustawy o z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach biblioteki publiczne są organizowane w sposób zapewniający mieszkańcom dogodny dostęp do materiałów bibliotecznych i informacji, a w myśl art. 19 ust. 2 tego artykułu gmina organizuje i prowadzi co najmniej jedną gminną bibliotekę publiczną, wraz z odpowiednią liczbą filii i oddziałów oraz punktów bibliotecznych.

XIV. Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych
(Dz. U. z 2018 r. poz. 2337).

Zgodnie z art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych, grobami wojennymi w rozumieniu ustawy są groby i miejsca spoczynku:

1) poległych w walkach o niepodległość i zjednoczenie Państwa Polskiego;
2) osób wojskowych, poległych lub zmarłych z powodu działań wojennych, bez względu na narodowość;
3) sióstr miłosierdzia i wszystkich osób, które, wykonując zlecone im czynności przy jakiejkolwiek formacji wojskowej, poległy lub zmarły z powodu działań wojennych;
4) jeńców wojennych i osób internowanych;
5) uchodźców z 1915 r.;
6) osób wojskowych i cywilnych, bez względu na ich narodowość, które straciły życie wskutek represji okupanta niemieckiego albo sowieckiego od dnia 1 września 1939 r.;
7) ofiar niemieckich i sowieckich obozów, w tym cmentarzyska ich prochów;
8) osób, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem totalitarnym lub wskutek represji totalitarnych lub czystek etnicznych od dnia 8 listopada 1917 r. do dnia 31 lipca 1990 r.

W artykule 2 u.g.c.w. ustawodawca zaleca, aby groby wojenne bez względu na narodowość i wyznanie osób, w nich pochowanych, oraz formacje, do których osoby te należały, mają być pielęgnowane i otaczane należnym tym miejscom szacunkiem i powagą.

Zgodnie z art. 7 ust. 1 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych bezpośredni dozór nad stanem grobów i cmentarzy wojennych sprawują gminy, jeżeli czynności dozoru nie poruczono zrzeszeniom i organizacjom społecznym a w razie uszkodzenia grobu lub jakichkolwiek urządzeń na cmentarzu wojennym wójt (burmistrz, prezydent miasta) lub inny podmiot sprawujący opiekę nad grobami i cmentarzami wojennymi jest obowiązany zawiadomić o tym wojewodę (art. 7 ust. 2 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych).

Na terenie Gminy Niedźwiada w Tarle znajduje się cmentarz wojenny z okresu I wojny światowej podlegający regulacjom Ustawy.

XV. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz. U. 2020 r. poz. 1057).

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie w art. 4 ust. 1 pkt 16 określa, iż wśród zadań publicznych znajdują się działania m. in. w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego.

W art. 19b ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie zawarte są regulacje, które określają prawa i obowiązki mieszkańców w zakresie realizacji wybranych przez nich działań w ramach inicjatyw lokalnych, jak i za pośrednictwem organizacji pozarządowych lub innych podmiotów wymienionych w art. 3 ust. 3 tej ustawy. Zgodnie z art. 19d ustawy organ wykonawczy jednostki samorządu terytorialnego zawiera na czas określony umowę o wykonanie inicjatywy lokalnej z wnioskodawcą.

XVI. **Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych** (Dz. U. 2019 r. poz. 1170 oraz z 2021 r. poz. 401).

Na podstawie art. 7 ust. 1 pkt 6 ustawy z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych grunty i budynki wpisane indywidualnie do rejestru zabytków, pod warunkiem ich utrzymania i konserwacji, zgodnie z przepisami o ochronie zabytków, z wyjątkiem części zajętych na prowadzenie działalności gospodarczej, zwolnione są od podatku od nieruchomości.

Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce: podsumowanie

Dziedzictwo kulturowe stanowi szczególny zasób wspólnot lokalnych. Samorząd gminy, jako podstawowa jednostka samorządu terytorialnego w Rzeczpospolitej Polskiej ma bardzo szerokie kompetencje w dziedzinie ochrony zabytków i dziedzictwa narodowego:

- wyłącznie od gminy zależy należyte zagospodarowanie otoczenia wokół zabytku, gdyż właściwą formą tej ochrony jest miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego – art. 19 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840); planowanie przestrzenne jest również podstawowym narzędziem kształtowania i ochrony krajobrazu;
- jednostki samorządu terytorialnego powinny uchwalić programy opieki nad zabytkami (art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 282 ze zm.), realizując cele wytyczone na szczeblu centralnym w krajowym programie ochrony zabytków i opiece nad zabytkami (art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- gmina jest organem egzekucyjnym decyzji wydawanych przez miejskich konserwatorów zabytków, a więc odpowiada za skuteczność m.in. decyzji nakazujących i zakazujących określonego działania, stanowiącego zagrożenie dla zabytku nieruchomego i wartości w nim zapisanych (art. 19 § 2 oraz art. 20 § 1 pkt 2 ustawy z dnia 17 czerwca 1966 r. o postępowaniu egzekucyjnym w administracji);
- rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, jest właściwa rzeczowo w zakresie ustanowienia parku kulturowego oraz ochrony konserwatorskiej w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego (art. 16–20 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);

- zabytki są istotnym elementem rozwoju regionalnego i z tego względu problemy dotyczące ich ochrony powinny być uwzględniane w dokumentach strategicznych (szczególnie ważnych na poziomie województwa);
- zgodnie z art. 81 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami organy stanowiące gminy, powiatu i województwa mogą udzielić dotacji na na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale; zgodnie z 81 ust. 2 dotacja, w zakresie określonym w art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków;
- gmina jest zobowiązana do prowadzenia ewidencji zabytków, która powinna stanowić kompletne i podstawowe źródło wiedzy na temat zasobu zabytkowego Polski (art. 22 ust. 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- jednostki samorządowe są zobowiązane do sporządzenia wojewódzkiego, powiatowego i gminnego programu opieki nad zabytkami (art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- gminy i powiaty, a także ich związki, mogą na podstawie stosownych porozumień wykonywać część kompetencji władczych wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 96 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- starosta jest upoważniony, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, do umieszczania na zabytku nieruchomym – wpisanym do rejestru zabytków – znaku informacyjnego o tym, że zabytek ten podlega ochronie (art. 12 ust. 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami);
- gminie przysługuje prawo pierwokupu w wypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości (art. 109 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997r. o gospodarce nieruchomościami);
- jednostki samorządu terytorialnego mają wiodącą rolę w przyjmowaniu funduszy strukturalnych przez sektor kultury;
- burmistrzowie i wójtowie mają obowiązek przekazywania wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków przyjętych zawiadomień o odkryciu przedmiotu o cechach zabytku lub znalezieniu zabytku archeologicznego (art. 32 ust.2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Jak wynika z powyższego, rola samorządu terytorialnego w ochronie dziedzictwa kulturowego jest współcześnie bardzo ważna, choć nie zawsze należycie zidentyfikowana. Efektywne wykonywanie wskazanych zadań własnych ma nie tylko znaczenie dla zachowania zasobu zabytkowego, ale również, jeżeli zostanie właściwie rozpoznane, korzystnie wpływa na rozwój lokalny, pobudzając wzrost ruchu turystycznego, a w konsekwencji rozwój gospodarczy i tworzenie nowych miejsc pracy. Trzeba jednak pamiętać, że jednostki samorządu terytorialnego są również, zgodnie ze statystykami prowadzonymi przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, właścicielem ok. 20% zabytków nieruchomych i w związku z tym są zobowiązane do ich zachowania w należytym stanie. Obowiązek opieki obciążający właścicieli to: naukowe badanie i dokumentowanie zabytków, prowadzenie wymaganych prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, zabezpieczenie i utrzymanie zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystanie z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie

jego wartości; popularyzowanie i upowszechnianie wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury (art. 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Zadania własne poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego, odnoszące się do zachowania dziedzictwa kulturowego, należy więc postrzegać niezmiernie szeroko, a więc również z perspektywy gminy, powiatu i województwa jako właścicieli zabytków.

Do obowiązków organów samorządowych wszystkich szczebli należy ponadto uwzględnienie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami przy sporządzaniu i aktualizacji (art. 18 ust.1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami):

- koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- strategii rozwoju województw;
- planów zagospodarowania przestrzennego województw; planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej;
- analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu;
- strategii rozwoju gmin;
- studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin;
- miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego;
- decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

1. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Obok ratyfikowanych umów międzynarodowych, zgodnie z zasadą pierwszeństwa regulacji zawartych w ratyfikowanych przez Polskę umowach międzynarodowych, na określenie celów i kierunków działań w obszarze ochrony zabytków pośrednio wpływ mają również akty o charakterze zaleceń. W sposób szczególny należy mieć na względzie bogaty dorobek UNESCO. Ważnym źródłem standardów są m.in.:

1) *Rekomendacja w sprawie ochrony piękna i charakteru krajobrazów oraz miejsc* (1962);
2) *Rekomendacja dotycząca ochrony dóbr kultury zagrożonych przez prace publiczne lub prywatne* (1968), *Rekomendacja dotycząca ochrony dziedzictwa kulturowego i naturalnego na poziomie narodowym* (1972);
3) *Rekomendacja w sprawie ochrony i współczesnego znaczenia miejsc historycznych* (1976);
4) *Rekomendacja dotycząca ochrony zespołów zabytkowych i tradycyjnych oraz ich roli w życiu współczesnym* tzw. „Rekomendacje Warszawskie" (1976);
5) *Rekomendacja w sprawie ochrony kultury tradycyjnej i folkloru* (1989);
6) R*ekomendacja w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego* (2011).

Niezwykle istotnym dokumentem, określającym poglądy społeczności międzynarodowej w sprawie ochrony miast historycznych i tzw. podejścia krajobrazowego w tej ochronie, jest *Rekomendacja w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego* (2011), wprowadzająca pojęcie podejścia krajobrazowego. Jest ono stosowane w celu „rozpoznania, ochrony i zarządzania w odniesieniu do obszarów historycznych, poprzez uwzględnienie współzależności form materialnych, organizacji przestrzennej i powiązań, cech przyrodniczych i kontekstu, a także wartości społecznych, kulturowych i ekonomicznych”.

Podstawą prawną podejmowania i realizacji polityki kulturalnej przez Unię Europejską jest art. 167 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersja skonsolidowana: Dz. U. C 326 z 26.10.2012). Unia przyczynia się do rozwoju kultur państw członkowskich w poszanowaniu ich różnorodności narodowej i regionalnej, podkreślając znaczenie wspólnego dziedzictwa kulturowego.

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Niedźwiada, w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest zbieżny ze strategicznymi celami państwa prezentowanymi w następujących poniżej dokumentach.

4.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022.

Ten podstawowy dokument dla systemu ochrony dziedzictwa kulturowego Rzeczpospolitej został przyjęty Uchwałą nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. Poprzedni Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami uchwalony na lata 2014-2017 przestał obowiązywać 31 grudnia 2017 r.

W dokumencie określone zostały cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposób finansowania planowanych działań oraz harmonogram ich realizacji.

Głównym celem *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022* jest stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Cel główny będzie realizowany przez trzy cele szczegółowe, którym przypisano kierunki działań.

Cel szczegółowy 1: Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego	
1.1	**Kierunek działania**: Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym
	Zadania:
1.1.1	Szkolenia dla jednostek samorządu terytorialnego w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym, w tym pracowników merytorycznych, z uwzględnieniem zagadnień z zakresu planowania przestrzennego i dostępności dla osób z niepełno sprawnościami.
1.1.2	Budowanie zasobu wiedzy o ochronie dziedzictwa kulturowego na poziomie lokalnym, regionalnym i centralnym.
1.1.3	Merytoryczne wsparcie procesu planowania i rewitalizacji w gminach.
1.1.4	Konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programów opieki nad zabytkami.
1.2	**Kierunek działania**: Wzmocnienie systemu ochrony na poziomie centralnym
	Zadania:
1.2.1	Wspieranie rozwijania kompetencji zawodowych przez pracowników służb konserwatorskich.
1.2.2	Ewaluacja stosowanych standardów i metod konserwatorskich.
1.2.3	Wsparcie działań dokumentacyjnych zasobu zabytkowego.
1.2.4	Powołanie Centrum Architektury Drewnianej.

W ramach realizacji zadania **1.1.1** planuje się, oprócz aktualizacji materiałów szkoleniowych opracowanych dla Programu na lata 2022–2025, przygotowanie dodatkowych materiałów informacyjnych dla samorządów, organizację szkoleń z zarządzania dziedzictwem dla przedstawicieli władz samorządowych. Ostatnim przewidzianym działaniem będą przeprowadzone w 2022 r. badania ewaluacyjne.

Zadanie zdefiniowane w pkt **1.1.2** realizowane będzie przez rozbudowę portalu internetowego http://samorzad.nid.pl, którego celem jest dostarczenie samorządom gminnym fachowej wiedzy informacji na temat dziedzictwa, jego ochrony oraz możliwości jego wykorzystania dla dobra gminy z uwzględnieniem problematyki dostępności dziedzictwa dla osób z niepełnosprawnościami.

Zadanie zdefiniowane w pkt **1.1.3** będzie realizowane w ramach czterech kierunków interwencji:

- przez stworzenie centrów kompetencji ds. uwzględniania dziedzictwa kulturowego w procesach rewitalizacyjnych;
- przez pilotaż szkoleń przedstawicieli wybranych gmin prowadzących lub planujących rewitalizację zasobu dziedzictwa kulturowego,
- przez wsparcie gmin tworzących lub aktualizujących gminne programy rewitalizacji,
- przez konkurs „Twój dom – dialog z tradycją".

W ramach realizacji zadania **1.1.4**. planuje się opracowanie założeń, a następnie coroczną organizację konkursu skierowanego do samorządów gminnych. Celem jest promocja i upowszechnianie najlepszych wzorców, przede wszystkim w zakresie opracowywania i wdrażania gminnych programów opieki nad zabytkami, rozumianych jako dokumenty strategiczne w kontekście ochrony i zarządzania dziedzictwem i krajobrazem kulturowym oraz kształtowania ładu przestrzennego przez samorząd lokalny.

W ramach realizacji zadania 1.2.4: *Powołanie Centrum Architektury Drewnianej* planuje się zorganizowanie punktu kontaktowego wspierającego opiekunów architektury i budownictwa drewnianego we właściwej opiece nad tym wymagającym szczególnej troski zasobem zabytkowym.

Cel szczegółowy 2: Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami	
2.1	**Kierunek działania**: Merytoryczne wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami
	Zadania:
2.1.1	Upowszechnianie standardów i metod konserwatorskich dla wybranych zasobów zabytkowych (wybór zasobów, wypracowanie zaleceń dla opiekunów zasobu zabytkowego dotyczących metod konserwacji, adaptacji, dokumentacji i badań, upowszechnianie przez bazę wiedzy).
2.2	**Kierunek działania**: Podnoszenie bezpieczeństwa zasobu zabytkowego
	Zadania:
2.2.1	Podniesienie bezpieczeństwa zabytków ruchomych przez sprzyjanie intensyfikacji współpracy z opiekunami zabytków przez właściwe służby i instytucje.

W ramach realizacji zadania **2.1.1** planuje się stworzenie i wdrożenie internetowej bazy wiedzy standardów, zaleceń i wytycznych konserwatorskich dotyczących działań i prac przy różnych kategoriach zabytków. Planuje się także opracowywanie materiałów informacyjnych promujących stosowanie wytycznych i standardów postępowania konserwatorskiego wśród właścicieli zabytków, inwestorów i wykonawców prac przy zabytkach.

W ramach realizacji zadania **2.1.1** planuje się:

- szkolenia dla policjantów z zakresu przeciwdziałania przestępstwom przeciwko zabytkom, we współpracy z wyspecjalizowanymi instytucjami kultury zajmującymi się ochroną dziedzictwa kulturowego;

- realizację projektu rejestracji zabytków ruchomych na wypadek kradzieży, przez wykonanie aktualnej dokumentacji fotograficznej, znakowanie przy pomocy dostępnych środków technicznych, a także weryfikację wiedzy o zabytkach znajdującej się w zasobach wojewódzkich konserwatorów zabytków ze stanem realnym w wybranych dwóch powiatach w każdym województwie w ciągu roku.

Cel szczegółowy 3: Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.	
3.1	**Kierunek działania**: Upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa kulturowego i jego wartości
	Zadania:
3.1.1	Kampania społeczno-edukacyjna w mediach, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób z niepełnosprawnościami.
3.1.2	Tworzenie narzędzi edukacyjnych dla szkół i instytucji kultury, z uwzględnieniem aspektu profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
3.2	**Kierunek działania**: Tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.
	Zadania:
3.2.1	Program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

W ramach zadania 3.1.2 planowane jest tworzenie nowych, bardziej zróżnicowanych materiałów edukacyjnych dla szkół oraz prowadzenie warsztatów edukacyjnych dla młodzieży.
W ramach zadania 3.2.1. program dotacyjny będzie wspierać proces identyfikacji, dokumentacji i szerokiego upowszechniania dziedzictwa kulturowego oraz jego wartości, a także sprzyjać społecznemu zaangażowaniu w proces ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym, w tym nad zabytkami.

Na realizację działań Programu na lata 2019-2022 przewiduje się finansowanie z budżetu państwa w kwocie 25 mln 617 tys. zł, co wydaje się być kwotą niezwykle niską. Podmiotem wiodącym realizację programu jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

4.1.2. Ochrona dziedzictwa niematerialnego

16 sierpnia 2011 r. w Polsce weszła w życie Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 15 lutego 2010 roku, zadania wynikające z realizacji zapisów Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zostały powierzone Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa, co jest realizacją zapisu artykułu 13 Konwencji, pkt. d, iii, w sprawie powołania instytucji dokumentujących niematerialne dziedzictwo kulturowe i umożliwiających dostęp do tego dziedzictwa.

4.1.2. Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju 2030 (KPZK 2030)

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 (KPZK 2030) została przyjęta uchwałą Rady Ministrów Nr 239 z dnia 13 grudnia 2011 r. i jest najważniejszym krajowym dokumentem strategicznym dotyczącym ładu przestrzennego kraju w perspektywie kilkunastoletniej.

W dokumencie zdiagnozowano Obszar Polski Wschodniej, do której zalicza się województwo lubelskie, jako obszar z niskim potencjałem rozwojowym w skali europejskiej, ze słabymi i niezaangażowanymi w krajowe procesy rozwojowe ośrodkami miejskimi i należący do najbiedniejszych regionów Unii Europejskiej. Największe miasta regionu są zbyt słabe, aby znacząco oddziaływać (za pomocą procesu rozprzestrzeniania się czynników rozwoju) na procesy rozwojowe całego obszaru oraz poszczególnych województw.

4.1.3. Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności”

Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności” została przyjęta Uchwałą Nr 16 Rady Ministrów z dnia 5 lutego 2013 r. Polska 2030. Trzecia Fala Nowoczesności jest dokumentem o charakterze analitycznym i rekomendacyjnym, powstałym na bazie ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju z dnia 6 grudnia 2006r. Określa on główne trendy, wyzwania i scenariusze rozwoju społeczno-gospodarczego Polski, a także kierunki przestrzennego zagospodarowania kraju, z uwzględnieniem zrównoważonego rozwoju. Stanowi opis nowego projektu cywilizacyjnego, zorientowanego na przyszłość, w perspektywie do 2030 roku. Głównym celem dokumentu **Polska 2030** jest poprawa jakości życia Polaków mierzona wskaźnikami jakościowymi, a także wartością oraz tempem wzrostu polskiego PKB.

4.1.4. Ochrona dziedzictwa niematerialnego

16 sierpnia 2010 r. w Polsce weszła w życie Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 15 lutego 2010 roku, zadania wynikające z realizacji zapisów Konwencji UNESCO z 2003 roku w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, zostały powierzone Narodowemu Instytutowi Dziedzictwa, co jest realizacją zapisu artykułu 13 Konwencji, pkt. d, i, w sprawie powołania instytucji dokumentujących niematerialne dziedzictwo kulturowe i umożliwiających dostęp do tego dziedzictwa.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Ostrówek, w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami jest zbieżny ze strategicznymi dokumentami wykonanymi na poziomie województwa, prezentowanymi w następujących poniżej dokumentach.

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014–2020 (z perspektywą do 2030 roku).

Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku przyjęta została uchwałą Nr XXIV/406/2021 Sejmiku Województwa Lubelskiego w dniu 29 marca 2021 r. Jest to dokument własny samorządu wojewódzkiego i podstawowy dokument polityki regionalnej określający wizję, cele rozwoju społeczno-gospodarczego województwa, a także działania służące ich realizacji. W dokumencie odniesiono się do nowych wyzwań, przed którymi stanęły regiony Polski oraz całej Unii Europejskiej, jak procesy globalizacji, niekorzystne procesy demograficzne polegające na masowej i niekontrolowanej migracji, skutki pandemii COVID-19 oraz zagrożenia związane ze zmianami klimatu.

Kultura zwiększa także atrakcyjność regionu, zarówno dla mieszkańców, jak i inwestorów oraz przyciąga turystów, może więc być czynnikiem wzrostu gospodarczego. Obszar woj. lubelskiego charakteryzuje się zróżnicowanym i atrakcyjnym krajobrazem kulturowym, jest bogaty w liczne zabytki architektury oraz obiekty o dużej wartości artystyczno-historycznej. Bogactwo zasobów turystyczny województwa lubelskiego stanowią dobrze zachowane, atrakcyjne środowisko przyrodnicze oraz będąca wynikiem styku cywilizacji spuścizna kulturowa. W 2020 r. w rejestrze zabytków nieruchomych województwa lubelskiego figurowało około 4,4 tys. obiektów. Na terenie woj. lubelskiego funkcjonują turystyczne szlaki dziedzictwa kulturowego, wśród których z uwagi na położenie Gminy Niedźwiada należałoby wymienić m.in. szlak: Przenikania Kultur, Pamiątek Kultury Żydowskiej, Architektury Sakralnej, Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej.

Samorząd Województwa Lubelskiego przyjął następująca wizję rozwoju województwa do roku 2030: **Województwo lubelskie racjonalnie wykorzystując specyfikę społeczno-gospodarczą, zasoby środowiska, a także policentryczność sieci ośrodków miejskich rozwija się w sposób zrównoważony. Kreatywność i otwartość mieszkańców, aktywność naukowo-badawcza, tworzenie i stosowanie rozwiązań innowacyjnych oraz partnerstwo w zarządzaniu kształtują nowoczesny charakter regionu. Wzrasta jego znaczenie jako strategicznego producenta finalnych wyrobów bazujących na surowcach rolniczych, dostarczyciela usług prozdrowotnych i czasu wolnego. W efekcie region oferuje atrakcyjną przestrzeń do życia, pracy i inwestowania w zdrowym i bezpiecznym otoczeniu**

W Strategii wskazano cztery cele strategiczne i 18 celów operacyjnych. Z punktu widzenia wykorzystania i ochrony dziedzictwa kulturalnego najważniejszy jest cel operacyjny 3.4, który zdefiniowano jako *innowacyjne wykorzystanie walorów przyrodniczo-kulturowych, rozwój sportu i usług wolnego czasu*. Przyrodnicze, krajobrazowe oraz kulturowe walory województwa lubelskiego wymagają nowego podejścia do ich wykorzystania tak, by mogły stanowić istotny czynnik rozwojowy. Służyć temu mają między innymi komplementarne, atrakcyjne produktów turystyczne. Podejmowane będą działania na rzecz tworzenia i rozwijania kompleksowych produktów turystycznych, które w łańcuch korzyści ekonomicznych włączać będą społeczności lokalne, a nie tylko właścicieli obiektów turystycznych. Coraz większego znaczenia będzie nabierało wykorzystanie nowych technologii i rozwiązań, nie tylko jako narzędzie dotarcia z informacją do klienta, ale jako istotny element kształtujący i promujący sam produkt, wpływający na jego kształt, wyjątkowość i atrakcyjność. Rozwijaniu funkcji turystycznej towarzyszyć będzie ochrona wartości będących podstawą budowania oferty turystycznej.
Wśród kierunków działań do realizacji tego celu w Strategii wymieniono:

- Kreowanie, rozwijanie oferty i infrastruktury ośrodków łączących funkcje edukacyjne, kulturalne i rekreacyjne, wykorzystujących nowe trendy w turystyce;
- Wspieranie tworzenia kompleksowej oferty turystycznej w oparciu o marki regionalne i terytorialne – pakietowanie i sieciowanie, w tym kształtowanie spójnego układu szlaków rowerowych o znaczeniu europejskim, krajowym, regionalnym i lokalnym;
- Rozwijanie produktów i ofert wydarzeń wykorzystujących unikalne zasoby lokalne (m.in. kuchnię, wydarzenia historyczne, tradycje, materialne i niematerialne dziedzictwo kulturowe, walory środowiskowe, wydarzenia związane z przejawami współczesnej twórczości artystycznej, wydarzenia sportowe);
- Organizacja punktów usług i obsługi dla turystyki zmotoryzowanej (np. caravanning, turystyka motocyklowa);
- Upowszechnianie nowoczesnych, wykorzystujących technologie cyfrowe form dostępu do kultury i informacji o zasobach przyrodniczych;

- Rozwój infrastruktury sprzyjającej tworzeniu zróżnicowanej oferty opartej o różne formy turystyki (np. kajakową, rowerową, nordic walking, konną, kulturową, historyczną, przyrodniczą, kulinarną itp.);
- Wspieranie rozwoju przemysłów kreatywnych oraz przemysłów kultury, przedsiębiorczości bazującej na lokalnych zasobach, dziedzictwie kulturowym i usługach edukacyjnych;
- Integracja współpracy, promocji, informacji i zarządzania w turystyce w oparciu o działający w Polsce system: Polska Organizacja Turystyczna – Regionalne Organizacje Turystyczne – Lokalne Organizacje Turystyczne;
- Rozwój usług i infrastruktury sportowej, rekreacyjnej;
- Upowszechnianie i rozwój sportu wśród różnych grup społecznych i środowiskowych;
- Wspieranie przedsięwzięć sportowych w regionie oraz promowanie upowszechniania kultury fizycznej;
- Ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym poprzez rozwijanie funkcji użytkowej obiektów kulturowych.

Efektem innowacyjnego podejścia do wykorzystania zasobów lokalnych będzie tworzenie produktów niestandardowych, kojarzonych wyłącznie z województwem lubelskim, co wzmocni pozytywny wizerunek i pozycję regionu jako atrakcyjnego miejsca wypoczynku, przyjaznego gościnnością mieszkańców. Kreowanie nowych atrakcji w oparciu o niematerialne dziedzictwo kultury będzie sprzyjało zacieśnianiu więzi społecznych, integracji regionalnej, a także aktywizacji zawodowej mieszkańców. W znacznym stopniu przyczyni się do wykorzystania unikalnych zasobów dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego w rozwoju lokalnym i regionalnym.

Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 r. wraz z Planem Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego stanowią ramy dla realizacji polityk rozwojowych.

W Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego wyszczególniono szereg obszarów strategicznych interwencji (OSI), których delimitację przyjęto za Planem zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego. Gmina Niedźwiada zaliczona została do Podlaski OSI, którego priorytetem rozwoju jest gospodarcze wykorzystanie potencjału krajowych i europejskich korytarzy transportowych. Wśród cech charakteryzujących obszar wymieniono:

- liczne obiekty stawowe, w tym przede wszystkim w pradolinie Wieprza i dolinach jego dopływów, które predestynują obszar do rozwoju gospodarki rybackiej,
- niska jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej, w tym przede wszystkim ze względu na dominującą przewagę słabych gleb,
- unikalny krajobraz osiedleńczo-nadrzeczny doliny dolnego Wieprza.

W kontekście realizacji celów i kierunków działania Strategii dla tego Obszaru Strategicznej Interwencji przypisano, między innymi następujące kierunki działań:

- poprawa konkurencyjności gospodarstw rolnych, poprzez rozwój lokalnych specjalizacji rolnych m.in. w oparciu o odtworzenie historycznie ukształtowanych lub wykorzystanie nowych, niszowych kierunków produkcji,
- poprawa powiązań komunikacyjnych, lokalnych układów drogowych,
- wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich,
- ochroną walorów środowiska - wspieranie działań na rzecz ochrony i kształtowania zasobów wodnych, w tym racjonalizacji wielkości poboru wody, rozwój i modernizacja oczyszczalni ścieków, zwiększanie małej retencji i renaturyzacji rzek,
- ochrona wartości przyrodniczych, w tym krajobrazu, siedlisk i bioróżnorodności: opracowanie planów ochrony oraz planów zadań ochronnych dla obszarów objętych prawną formą ochrony

przyrody; aktualizacja lokalnych dokumentów planistycznych w zakresie uwzględnienia działań i warunków zagospodarowania wynikających z planów ochrony i planów zadań ochronnych,
- innowacyjne wykorzystanie walorów przyrodniczo-kulturowych, rozwój sportu i usług wolnego czasu - ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego, w tym poprzez rozwijanie funkcji użytkowej obiektów kulturowych.

4.2.2. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego (PZPWL)

Obowiązujący obecnie Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego został przyjęty Uchwałą nr XI/162/2015 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 30 października 2015 r., i zastąpił Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego uchwalony 29 lipca 2002 r. przez Sejmik Województwa Lubelskiego.

W aktualnie obowiązującym Planie zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego znajdziemy diagnozę zagrożeń dla stanu struktury zabytkowej na terenie ziem województwa:
- postępująca urbanizacja;
- brak kompleksowych działań rewitalizacyjnych (które powinny być uwzględniane w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego);
- brak powiązań obiektów nowoprojektowanych z obiektami zabytkowymi;

Z kolei główne potencjały rozwojowe regionu autorzy dokumentu widzą w:
- położeniu na międzynarodowych korytarzach komunikacyjnych;
- potencjale żywicielskim;
- potencjale turystycznym.

W ramach kształtowania i utrwalania tożsamości regionalnej oraz turystycznego wykorzystania potencjału kulturowego w Planie (PZPWL) wskazano pasma kulturowe, traktowane jako wielkoprzestrzenne struktury, które wyznaczono na obszarach koncentracji potencjału kulturowego, pozwalającego na ukierunkowanie rozwoju turystyki i zintegrowany rozwój infrastruktury turystycznej. Gmina Ostrówek znalazła się w paśmie nadwieprzańskim obejmującym obszary doliny rzeki Wieprz rozciągające się od Kocka do Dęblina.

Dokument wyznacza szereg obszarów funkcjonalnych, rozumianych jako zwarte układy przestrzenne składające się z funkcjonalnie powiązanych terenów, charakteryzujących się wspólnymi uwarunkowaniami i przewidywanymi, jednolitymi celami rozwoju. Wśród obszarów funkcjonalnych o znaczeniu ponadregionalnym, obejmującym swoim zasięgiem tereny gminy Niedźwiada zostały zaliczone do wiejskich obszarów funkcjonalnych uczestniczących w procesach rozwojowych, to jest takich obszarów wiejskich, które znajdują się w fazie postępującej integracji funkcjonalnej z najważniejszymi ośrodkami miejskimi, terenami o dobrej dostępności komunikacyjnej do usług wyższego rzędu. Celem rozwoju zagospodarowania przestrzennego jest stworzenie warunków dla integracji funkcjonalnej z miastami poprzez włączenie obszarów wiejskich otaczających miasta w procesy rozwojowe.

Wśród obszarów funkcjonalnych o znaczeniu regionalnym, obejmującym swoim zasięgiem tereny gminy Niedźwiada dokument wymienia:
- **obszar funkcjonalny Polesie ze strefą oddziaływania Kanału Wieprz-Krzna;**
- **obszar funkcjonalny Dolny Wieprz.**

Podstawą wyznaczenia obszaru funkcjonalnego Polesie ze strefą oddziaływania Kanału Wieprz-Krzna (KWK) jest zasięg makroregionu fizycznogeograficznego Polesie Zachodnie oraz przestrzenny zasięg oddziaływania systemu melioracji KWK, obejmujący swoim zasięgiem gminę Niedźwiada, będącą w

regionie południowym – zasilania, ujmowania wód Wieprza dla potrzeb systemu KWK. Strefa ta wskazana jest dla realizacji działań w ramach pakietu strategicznej interwencji Obszary ochrony i kształtowania zasobów wodnych. Priorytetem rozwojowym obszaru funkcjonalnego Polesie jest aktywizacja gospodarcza poprzez, między innymi wykorzystanie potencjału rolniczego i turystycznego a wiodącymi kierunkami zagospodarowania są:

- modernizacja (remelioracja) KWK,
- rozwój infrastruktury turystycznej i rekreacyjnej,
- rozwój energetyki odnawialnej z wykorzystaniem biomasy, zasobów wodnych i instalacji fotowoltaicznych,
- zalesianie stref wododziałowych.

Obszar funkcjonalny Dolny Wieprz obejmuje dolinę Wieprza wraz z przylegającymi do niej terenami na odcinku od miejscowości Rokitno do miejscowości Bobrowniki. Jest on prawie w całości położony na Nizinie Południowopodlaskiej o przeważającym staroglacjalnym typie krajobrazu. Walory krajobrazowe doliny dolnego Wieprza opierają się na kompozycji elementów kulturowych i naturalnych, tworzących unikalny krajobraz osiedleńczo-nadrzeczny. Priorytetem rozwojowym dla tego obszaru ma być optymalne wykorzystanie warunków przestrzennych dla rozwoju gospodarki rybackiej. Podstawową funkcję rozwojową obszaru twórcy dokumentu widzą w działalności rolniczej – hodowli ryb, rolnictwie ekologicznym, z towarzyszącą jej agroturystyką. Wiodące kierunki zagospodarowania obszaru to między innymi rozwój infrastruktury turystycznej – turystyczny wodny szlak Wieprza z rozwiniętą siecią usług obsługi turystyki.

Przedstawione wyżej priorytety rozwojowe, mające głównie na celu zagospodarowanie doliny Wieprza, a związane z pracami ziemnymi w dolinie Wieprza jak i terenach nadzalewowych stanowić mogą duże zagrożenie dla znajdujących się tam stanowisk archeologicznych. Dlatego też, wszelkie działania uzgadniające zakres planowanych prac muszą uwzględniać zastane środowisko kulturowe. Jest to także szansa na przeprowadzenie badań stanowisk archeologicznych zagrożonych bezpośrednio przez planowane prace.

W polityce przestrzennego zagospodarowania województwa wytyczono cele główne z towarzyszącymi im celami szczegółowymi. W zakresie środowiska kulturowego celem głównym jest wzmacnianie tożsamości kulturowej regionu przez ochronę i pielęgnację zasobów kulturowych oraz ich wzbogacanie walorami współczesnymi. Cele szczegółowe zostały zdefiniowane następująco:

a) Identyfikacja, zachowanie i ochrona zasobów dziedzictwa kulturowego oraz różnorodności krajobrazu kulturowego.
b) Zachowanie przed zatarciem specyfiki kulturowej ukształtowanych historycznie struktur przestrzennych.
c) Zachowanie i wzbogacanie zasobów dóbr kultury współczesnej.
d) Rozwój i efektywne wykorzystanie potencjału kulturowego.

W realizacji celów zasadą ogólną jest integrowanie walorów kulturowych z przestrzenią społeczno-gospodarczą regionu. Zasady szczegółowe to:

a) Koordynacja ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego z polityką ochrony środowiska przyrodniczego i rozwoju turystyki.
b) Zintegrowane podejście do ochrony oraz wykorzystywania zasobów kulturowych w planowaniu przestrzennym.
c) Zachowywanie i uczytelnianie istniejących wartości estetyczno-widokowych związanych z rzeźbą terenu oraz jego naturalnym i kulturowym pokryciem.
d) Dążenie do redukowania kolizji krajobrazowych i estetycznych we wszelkich zmianach zagospodarowania.

e) Dbałość o estetykę i integralność wizualną zespołów zabudowy.

f) Promowanie wzorów architektury rodzimej w obszarach o wysokich walorach krajobrazowych.

W ramach wykorzystania turystycznego walorów kulturowych regionu lubelskiego wskazuje się rozwój infrastruktury turystycznej w ośrodkach położonych na kierunkach szlaku kulturowego o zasięgu europejskim Via Jagiellonica – Szlak Jagielloński: Kraków – Lublin – Wilno (jedna trasa: Annopol, Kraśnik, Bełżyce, Lublin, Kock, Radzyń Podlaski, Międzyrzec Podlaski; druga trasa: Ostrów Lubelski, Parczew, Piszczac, Terespol) – obie odnogi przebiegają w pobliżu gminy Niedźwiada.

4.2.4. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie Lubelskim na lata 2019–2022

Samorząd Województwa Lubelskiego realizuje zadania z zakresu ochrony zabytków występując w podwójnej roli: po pierwsze jako właściciel obiektów zabytkowych oraz jako jednostka samorządu terytorialnego poziomu regionalnego odpowiedzialna za wykonywanie zadań o charakterze wojewódzkim w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami na poziomie regionu.

Do zadań wynikających z zapisów ustawowych należą przede wszystkim sprawowanie opieki nad zabytkami, do których samorząd województwa posiada tytuł prawny (art. 5 i art. 71 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w związku z art. 6 ust 1 p. 2 ustawy o samorządzie województwa). Choć nie wynika to wprost z przepisu ustawy, to z szerszej zasady prawnej wyrażonej w art. 2 ust 2. ustawy o samorządzie województwa można wyczytać zadanie tworzenia rozwiązań budujących właściwy klimat wokół ochrony dziedzictwa. W tym sensie można przyjąć pogląd, że opieka nad zabytkami sprawowana przez samorząd województwa jako właściciela mienia będącego zabytkami powinna mieć charakter wzorcowy i inspirujący.

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2019-2022 został przyjęty uchwałą Nr IX/160/2019 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 2 września 2019 r. Głównym celem programu jest wyznaczenie pożądanych kierunków zmian w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami możliwych do rozpoczęcia lub osiągnięcia w perspektywie czasowej 4 lat. Istotnym celem programu jest dążenie do osiągnięcia odczuwalnej i akceptowanej społecznie poprawy w zakresie: stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie województwa lubelskiego, szeroko pojmowanego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz zachowania krajobrazu kulturowego.

W Wojewódzkim Programie Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2019-2022 wyznaczono dwa cele strategiczne: „Wzmocnienie potencjału dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego jako elementu rozwoju społeczno – gospodarczego regionu" oraz „Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny w działaniach promocyjnych i edukacyjnych wpływających na rozwój społeczno – ekonomiczny", które mają być realizowane poprzez konkretne działania w ramach celów operacyjnych.

Cel strategiczny I: Wzmocnienie potencjału dziedzictwa kulturowego województwa lubelskiego jako elementu rozwoju społeczno – gospodarczego regionu	
Cel operacyjny 1	Ochrona zabytków **materialnych** i opieka nad zabytkami **materialnymi.**
Działanie 1.	Działania podnoszące świadomość społeczeństwa o wartościach krajobrazu kulturowego i jego wpływie na budowę wspólnoty społecznej i tożsamości regionu, w szczególności poprzez wprowadzanie nowoczesnej formy ochrony krajobrazu kulturowego w postaci parku kulturowego

Adresat działania:	Działanie skierowane do jednostek samorządu terytorialnego, administracji rządowej odpowiedzialnej za ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami, organizacji społecznych zainteresowanych ochroną dziedzictwa kulturowego, środowiska naukowego, podmiotów gospodarczych działających w obszarze kultury, właścicieli i posiadaczy zabytków.
Działanie 2.	Działania na rzecz opracowania powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami w oparciu o aktualne uregulowania prawne w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
Adresat działania:	Działanie skierowane do jednostek samorządu terytorialnego, administracji rządowej odpowiedzialnej za ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami, organizacji społecznych zainteresowanych ochroną dziedzictwa kulturowego, podmiotów gospodarczych działających w obszarze kultury, właścicieli i posiadaczy zabytków.
Działanie 3.	Prowadzenie gminnych lub powiatowych ewidencji zabytków.
Adresat działania:	Działanie skierowane do jednostek samorządu terytorialnego, administracji rządowej odpowiedzialnej za ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami.
Działanie 4.	Działania zmierzające do poprawy stanu zachowania zabytków na obszarze województwa lubelskiego, w tym stała ochrona wartościowych układów przestrzennych: urbanistycznych i ruralistycznych, ze szczególnym uwzględnieniem budownictwa drewnianego, zabytków i obszarów poprzemysłowych, powojskowych oraz obiektów archeologicznych.
Adresat działania:	Działanie skierowane do jednostek samorządu terytorialnego, organizacji społecznych zainteresowanych ochroną dziedzictwa kulturowego, środowiska naukowego, podmiotów gospodarczych działających w obszarze kultury, właścicieli i posiadaczy zabytków.
Działanie 5.	Upowszechnianie mechanizmu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organy stanowiące jednostki samorządu terytorialnego na zasadach określonych przez te jednostki.
Adresat działania:	Działanie skierowane do gmin i powiatów oraz właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych.
Działanie 6.	Podejmowanie planowych działań w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami pozostającymi w posiadaniu jednostek samorządu terytorialnego.
Adresat działania:	Działanie skierowane do jednostek samorządu terytorialnego posiadających zabytki.
Działanie 7.	Promocja instytucji muzeum jako narzędzia ochrony zabytków i miejsca wypracowywania wzorca opieki nad zabytkami. Wykorzystanie nowoczesnych technologii w działalności statutowej muzeów w celu przyciągnięcia odbiorcy.
Adresat działania:	Działanie skierowane do muzeów i organizacji o charakterze para muzealnym, odbiorców oferty kulturalnej tych instytucji
Cel operacyjny 2	Ochrona **niematerialnego** dziedzictwa kulturowego.
Działanie 1.	Poszerzanie form współpracy środowiska naukowego z samorządami w procesie ustalania autentycznych regionalnych wartości kulturowych, w tym określanie wyróżnika autentyczności poszczególnych grup etnograficznych Lubelszczyzny.
Adresat działania:	Działanie skierowane do środowiska naukowego, jednostek samorządu terytorialnego.
Działanie 2.	Podejmowanie starań o umieszczenie wybranych przejawów dziedzictwa niematerialnego na Krajowej Liście Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego.
Adresat działania:	Działanie skierowane do jednostek samorządu terytorialnego, organizacji społecznych zainteresowanych ochroną dziedzictwa kulturowego, instytucji kultury, instytucji

	oświatowych, organizacji turystycznych, środków masowego przekazu, grup, wspólnot oraz organizacji pozarządowych.
Działanie 3.	Wspieranie aktywności regionalnej mającej na celu uświadomienie wagi niematerialnego dziedzictwa kultury dla zachowania tożsamości oraz prowadzenie planowych działań wspierających dziedzictwo niematerialne, poprzez tworzenie różnych programów edukacyjnych umożliwiających przekazywania przez twórców ludowych swej wiedzy, umiejętności i doświadczeń zawodowych młodemu pokoleniu.
Adresat działania:	Działanie skierowane do jednostek samorządu terytorialnego, instytucji kultury, instytucji oświatowych, organizacji turystycznych, organizacji społecznych zainteresowanych ochroną dziedzictwa kulturowego, środków masowego przekazu.
Działanie 4.	Propagowanie działań w zakresie opieki i ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w szczególności poprzez kultywujące je wydarzenia.
Adresat działania:	Działanie skierowane do jednostek samorządu terytorialnego, organizacji społecznych zainteresowanych ochroną dziedzictwa kulturowego, instytucji kultury, instytucji oświatowych, organizacji turystycznych, zespołów artystycznych, animatorów i twórców kultury, środków masowego przekazu.
Działanie 5.	Upowszechnianie niematerialnego dziedzictwa kulturowego, jako niepowtarzalnej atrakcji turystycznej województwa, w szczególności poprzez wspieranie usług turystycznych na terenach wiejskich.
Adresat działania:	Działanie skierowane do jednostek samorządu terytorialnego, organizacji społecznych zainteresowanych ochroną dziedzictwa kulturowego, instytucji kultury, organizacji turystycznych, twórców kultury, środków masowego przekazu.
Działanie 6.	Wspieranie publikacji regionalnych oraz wydawnictw popularyzujących dziedzictwo kulturowe Lubelszczyzny jako elementu przyczyniającego się do wzmocnienia poczucia wspólnoty regionalnej i tożsamości kulturowej.
Adresat działania:	Działanie skierowane do jednostek samorządu terytorialnego, organizacji społecznych zainteresowanych ochroną dziedzictwa kulturowego, instytucji kultury, instytucji oświatowych, organizacji turystycznych, twórców kultury.

Cel strategiczny II: Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny w działaniach promocyjnych i edukacyjnych wpływających na rozwój społeczno – ekonomiczny.	
Cel operacyjny 1	Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny.
Działanie 1.	Poszerzanie wiedzy o dziedzictwie kulturowym i opiece nad nim przy użyciu nowoczesnych technologii, mediów oraz różnorodnych form edukacji społecznej.
Adresat działania:	Działanie skierowane do instytucji kultury, środowiska naukowego, jednostek samorządu terytorialnego, administracji rządowej odpowiedzialnej za ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami, środków masowego przekazu, szkół, instytucji oświatowych, organizacji społecznych zainteresowanych ochroną dziedzictwa kulturowego.
Działanie 2.	Popularyzacja akcji edukacyjnych na rzecz niematerialnego dziedzictwa kulturowego do wzmacniania społecznej świadomości (poczucia wspólnoty regionalnej) mieszkańców Lubelszczyzny.
Adresat działania:	Działanie skierowane do instytucji kultury, szkół, środowiska naukowego, jednostek samorządu terytorialnego, organizacji społecznych zainteresowanych ochroną dziedzictwa kulturowego.

Działanie 3.	Edukacja właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych w zakresie zasad opieki nad nimi i ich ochrony.
Adresat działania:	Działanie skierowane do instytucji kultury, środowiska naukowego, jednostek samorządu terytorialnego, administracji rządowej odpowiedzialnej za ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami.
Działanie 4.	Realizowanie studiów naukowych, wspieranie programów badawczych i dokumentacyjnych oraz organizowanie praktyk studenckich i staży, zmierzających do stworzenia pełnej inwentaryzacji zasobów dziedzictwa kulturowego niematerialnych i materialnego, zwłaszcza zagrożonego.
Adresat działania:	Działanie skierowane do ośrodków naukowych i uczelni, jednostek samorządu terytorialnego, organizacji społecznych zainteresowanych ochroną dziedzictwa kulturowego, instytucji kultury, instytucji oświatowych, organizacji turystycznych, środków masowego przekazu.
Działanie 5.	Edukacja na rzecz poznawania istniejących na przestrzeni dziejów relacji kultury polskiej z kulturami innych społeczności na terenie Lubelszczyzny.
Adresat działania:	Działanie skierowane do jednostek samorządu terytorialnego, instytucji kultury, środowiska naukowego, organizacji społecznych zainteresowanych ochroną dziedzictwa kulturowego, szkół, środków masowego przekazu.
Cel operacyjny 2	Promocja dziedzictwa kulturowego Lubelszczyzny.
Działanie 1.	Rozwijanie nowoczesnych form promocji województwa wykorzystującej bogactwo dziedzictwa materialnego i niematerialnego jako czynnika rozwoju społeczno – ekonomicznego i budowania poczucia wspólnoty regionalnej i tożsamości kulturowej.
Adresat działania:	Działanie skierowane do jednostek samorządu terytorialnego, organizacji społecznych zainteresowanych ochroną dziedzictwa kulturowego, administracji rządowej odpowiedzialnej za ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami, instytucji kultury, środowiska naukowego, środków masowego przekazu, organizacji turystycznych.
Działanie 2.	Promocja istniejących szlaków kulturowych oraz propagowanie ich tworzenia jako istotnych działań dla promocji regionu.
Adresat działania:	Działanie skierowane do jednostek samorządu terytorialnego, organizacji społecznych zainteresowanych ochroną dziedzictwa kulturowego, administracji rządowej odpowiedzialnej za ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami, środków masowego przekazu, instytucji kultury.
Działanie 3.	Wzmacnianie współpracy międzyregionalnej - krajowej i zagranicznej, województwa lubelskiego w zakresie wspólnej promocji dziedzictwa kulturowego, w tym promocja turystyki kulturalnej poprzez organizację międzynarodowych wydarzeń i przedsięwzięć kulturalnych.
Adresat działania:	Działanie skierowane do jednostek samorządu terytorialnego, instytucji kultury, organizacji społecznych zainteresowanych ochroną dziedzictwa kulturowego, środków masowego przekazu.
Działanie 4.	Poszerzenie wiedzy społecznej dotyczącej przemysłów kultury jako istotnego potencjału sektora społeczno – ekonomicznego.
Adresat działania:	Działanie skierowane do jednostek samorządu terytorialnego, instytucji kultury, organizacji społecznych zainteresowanych ochroną dziedzictwa kulturowego, środków masowego przekazu, instytucji naukowych.
Działanie 5.	Promocja i stwarzanie dogodnych warunków do rozwoju przemysłów kultury jako czynnika stymulującego wzrost gospodarczy.
Adresat działania:	Działanie skierowane do jednostek samorządu terytorialnego, organizacji społecznych zainteresowanych ochroną dziedzictwa kulturowego, instytucji kultury, organizacji turystycznych, twórców kultury, środków masowego przekazu.

Działanie 6.	Promocja krajobrazu kulturowego województwa lubelskiego jako atrakcyjnych miejsc dla aktywności filmowej i przemysłów czasu wolnego.
Adresat działania:	Działanie skierowane do jednostek samorządu terytorialnego, organizacji społecznych zainteresowanych ochroną dziedzictwa kulturowego, podmiotów gospodarczych działających w przestrzeni kultury, właściciele i użytkownicy obiektów zabytkowych, odbiorców produktów kulturalnych.
Działanie 7.	Tworzenie mechanizmów włączających materialne dziedzictwo kulturowe w nowoczesny obieg gospodarczy: przemysłów czasu wolnego i przemysłów kultury, w tym promocja walorów niewykorzystywanych obiektów zabytkowych, jako miejsc dogodnych do nadania im istotnych funkcji społeczno – ekonomicznych.
Adresat działania:	Działanie skierowane do jednostek samorządu terytorialnego, organizacji społecznych zainteresowanych ochroną dziedzictwa kulturowego, administracji rządowej odpowiedzialnej za ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami, środki masowego przekazu, instytucji kultury, podmiotów gospodarczych działających w przestrzeni kultury, właściciele i użytkownicy obiektów zabytkowych, odbiorców produktów kulturalnych.

4.3. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

4.3.1. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Lubartowskiego na lata 2021-2025

Powiatowy program opieki nad zabytkami powiatu lubartowskiego na lata został przyjęty uchwałą Nr XXVI/225/21 Rady Powiatu w Lubartowie z dnia 17 listopada 2021. Zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. 2022 poz. 840) program opieki nad zabytkami sporządzany jest na okres 4 lat, a zakreślone w tytule programu dla powiatu lubartowskiego ramy czasowe przekraczają ten okres.

Główną ideą Programu jest określenie przedsięwzięć pozwalających osiągnąć odczuwalną i akceptowaną społecznie poprawę w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie powiatu lubartowskiego.

W dokumencie wskazano następujące priorytety i kierunki działań Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2021-2024:

Priorytet I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego:

Kierunek 1: Zapewnienie warunków prawnych i organizacyjnych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie.

Kierunek 2: Zahamowanie procesu degradacji Zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.

Kierunek 3: Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Kierunek 4: Uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy
kształtowaniu środowiska.

Kierunek 5: Zwiększanie zdolności Powiatu do zarządzania ochroną i opieką nad zabytkami.

Priorytet II: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu
tożsamości kulturowej mieszkańców powiatu lubartowskiego:

Kierunek 1: Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu

Kierunek 2. Edukacja i popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym powiatu

Priorytet I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego	
Kierunek 1	Zapewnienie warunków prawnych i organizacyjnych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie.
Działanie	Przyjęcie przez Radę Powiatu Programu Ochrony nad Zabytkami powiatu lubartowskiego oraz okresowe monitorowanie jego realizacji
Kierunek 2	Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania
Działanie	Prowadzenie prac remontowo konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność powiatu (w ramach opracowanego planu remontów)
Działanie	Ochrona zabytkowych nagrobków i przywrócenie pamięci o ludziach tam spoczywających
Działanie	Podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością powiatu
Działanie	Prace remontowe na terenie budynku Starostwa Powiatowego w Lubartowie: - Zamontowanie i częściowa wymiana 6 sztuk okien w basztach budynku - Zamontowanie i częściowa wymiana 13 sztuk. okien piwnicznych -Wymiana drzwi zewnętrznych głównych, bocznych oraz 3 sztuk drzwi zewnętrznych balkonowych na I piętrze -Remont jednej z piwnic jako odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych -Remont dachu – remont więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych -Remont 7 kominów poprzez odbicie tynków, oczyszczenie, odgrzybienie, wykonanie tynków zewnętrznych - Wymiana drzwi wewnętrznych w budynku - Montaż dwóch dźwigów osobowych w budynku starostwa -Wykonanie nowej podłogi na holu i korytarzach parteru, schodów głównych oraz podłogi i holu na pierwszym piętrze - Wymiana instalacji elektrycznej wraz z oświetleniem - cyklinowanie parkietu, malowanie pomieszczeń - dostosowanie budynku do wymogów przeciwpożarowych wynikających z ekspertyzy pożarowej
Działanie	Opracowanie długofalowego, uwzględniającego kompleksowość działań planu remontów obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach powiatu
Działanie	Wspieranie działań związanych z zabezpieczeniem obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom) w miarę zgłaszanych potrzeb
Działanie	Dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach nie będących własnością powiatu w postaci stosownej uchwały dotyczącej dotacji na prace remontowo konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych na podstawie Uchwały Rady Powiatu w sprawie zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach nieruchomych i ruchomych wpisanych do rejestru zabytków (w miarę możliwości finansowych)
Kierunek 3	Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

Działanie	Podnoszenie poziomu wyszkolenia pracowników Starostwa Powiatowego, zatrudnionych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego, poprzez ich udział w odpowiednich szkoleniach
Kierunek 4	Uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska
Działanie	Wyrażanie swojej opinii w ustalaniu planów miejscowych poszczególnych gmin wchodzących w skład powiatu
Kierunek 5	Zwiększanie zdolności Powiatu do zarządzania ochroną i opieką nad zabytkami
Działanie	Skoordynowana współpraca w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami na terenie powiatu pomiędzy powiatem, gminami a Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków m.in. w zakresie aktualizacji ewidencji zabytków na terenie powiatu
Działanie	Rozwinięcie w powiecie systemu monitorowania ochrony i opieki nad zabytkami, w tym m. in. ustalenie i opisanie procesu oraz powołanie zespołów na rzecz budowania i koordynowania współpracy pomiędzy właścicielami, jednostkami samorządu terytorialnego i ich jednostkami organizacyjnymi, partnerami lokalnymi z organizacji pozarządowych, gospodarczych i przedstawicielami mieszkańców
Priorytet II: Badanie i dokumentacja dziedzictwa kulturowego oraz promocja i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkań	
Kierunek 1	Szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu
Działanie	Upowszechnianie wiedzy o zasobach kulturowych i przyrodniczych powiatu, a także o jego walorach turystycznych na stronie internetowej powiatu oraz w innych dostępnych środkach masowego przekazu: - Współpraca z Radiem Lublin - w ramach programu prezentującego lokalnych twórców, Pasjonatów - Wspólnie z TVP 3 Lublin realizacja programów promujących powiat (zabytki, potencjał turystyczny i przyrodniczy, kulturę, sztukę i tradycje lokalne) - Prezentacja na stronie www i mediach społecznościowych powiatu materiałów promujących potencjał: turystyczny, przyrodniczy i historyczny powiatu - własnych lub przygotowanych przez: JST oraz jednostki podległe, muzea, LGD, stowarzyszenia i inne podmioty
Działanie	Wydawanie materiałów, publikacji, folderów dotyczących zabytków w powiecie: - przewodnik po ziemi lubartowskiej, - doroczne wsparcie kalendarzy promujących zabytki powiatu, - przygotowanie folderów promujących powiat, - wsparcie wydawnictw promujących i prezentujących środowisko lokalne
Działanie	Wsparcie funkcjonujących na terenie powiatu muzeów
Działanie	Informowanie lokalnej społeczności o ważnych odkryciach konserwatorskich i archeologicznych w celu budowania tożsamości historycznej oraz kreowania właściwych zachowań wobec dziedzictwa kulturowego
Kierunek 1	Edukacja i popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym powiatu
Działanie	Organizacja imprez z zakresu kultury propagujących historie i tradycję o charakterze ponadgminnym: Organizacja wystaw tematycznych o charakterze historycznym w budynku Starostwa Powiatowego w Lubartowie (Pałacu Sanguszków) oraz Powiatowym Młodzieżowym Domu Kultury w Lubartowie
Działanie	Organizacja Lubartowskiego Maratonu Turystycznego
	Rozwijanie działalności edukacyjnej poprzez współdziałanie z samorządami, organizacjami

	Pozarządowymi i instytucjami, popularyzującej ochronę zabytków
	Promowanie istniejących szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych przebiegających w pobliżu obiektów zabytkowych: Przygotowanie cyklu materiałów filmowych promujących szlaki turystyczne biegnące na terenie powiatu
	Realizacja projektów dotyczących rozwoju turystyki, szlaków rowerowych i kajakowych oraz rewitalizacji obszarów miejskich w ramach odcinka Szlaku Jagiellońskiego biegnącego przez powiat lubartowski
	Połączenie szlakiem turystycznym zespołu rezydencyjnego w Kozłówce oraz kaplicy grobowej Zamoyskich na cmentarzu w Kamionce ze względu na wartości historyczne i artystyczne
	Propagowanie wśród mieszkańców prowadzenia działalności agroturystycznej połączonej ze zwiedzaniem regionu: przygotowywanie bazy potencjału turystycznego regionu, zawierającej m.in. listę: atrakcji turystycznych, miejsc wypoczynku i rekreacji, szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, kajakowych) miejsc pamięci wydarzeń historycznych, zabytków, ciekawych obiektów architektonicznych i przyrodniczych przygotowanie bazy agroturystycznej, turystycznej i gastronomicznej, zawierającej spis produktów i potraw lokalnych

4.3.2. Program Rozwoju Powiatu Lubartowskiego na lata 2015-2022

Program Rozwoju Powiatu Lubartowskiego na lata 2015-2022 został przyjęty uchwałą Nr XII/85/15 Rady Powiatu w Lubartowie z dnia 29 grudnia 2015 r. Jest dokumentem wyznaczającym najistotniejsze kierunki rozwoju jednostki samorządu terytorialnego. Określa wizję, misję, priorytetowe obszary rozwoju oraz cele operacyjne, jak również wskazuje na konkretne kierunki działań.

W Programie określono misję Powiatu Lubartowskiego do 2022 roku: „*Kreowanie zrównoważonego rozwoju społecznego i gospodarczego zapewniającego odpowiedni poziom i jakość życia mieszkańców w oparciu o potencjał rozwojowy, zasoby i walory powiatu, rozwój infrastruktury oraz partnerską współpracę i efektywną promocję”.* W koncepcji zrównoważonego rozwoju za wartości równorzędne uznaje się wartości społeczeństwa, gospodarki i środowiska naturalnego bez dominacji żadnego z tych trzech elementów.

Dla osiągnięcia celu wyznaczono 8 celów strategicznych, z których, z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego, najistotniejsze to:

Cel 5: Zwiększenie atrakcyjności powiatu.

Kierunki działań operacyjnych:

- Ochrona i poprawa jakości środowiska przyrodniczego.
- Promowanie istniejących szlaków turystycznych.
- Budowa ścieżek rowerowych.
- Zwiększenie roli i znaczenia kultury i dziedzictwa historycznego.
- Stworzenie nowej koncepcji promocji kultury i życia kulturalnego Powiatu w kontekście zmiany siedziby Młodzieżowego Domu Kultury (wzbogacenie oferty programowej o imprezy promujące dziedzictwo regionu).
- Propagowanie twórczości ludowej i rękodzieła podczas cyklicznych imprez kulturalnych m.in.: „Powiatowego Przeglądu Dokonań Twórczych”, „Biesiada Czerwcowa”, „Dożynki Powiatu Lubartowskiego”.
- Wydawanie publikacji zawierającej informacje na temat imprez kulturalnych, sportowych i społecznych.

- Promocja powiatu oraz współpraca powiatu z gminami, innymi powiatami oraz ze społecznościami lokalnymi i regionalnymi innych państw.

4.3.2. Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych dla Powiatu Lubartowskiego.

Powiat Lubartowski posiada aktualny Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktów zbrojnych i sytuacji kryzysowych, który został utworzony w 2005 r. i jest co roku aktualizowany. Dokument nie jest on dostępny na stronach internetowych powiatu lubartowskiego prezentowane poniżej uwagi dotyczą modelowego planu ochrony zabytków.

Ochrona zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych, polega na wykonywaniu następujących przedsięwzięć:

- prace przygotowawcze w okresie poprzedzającym wystąpienie konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej,
- prace w okresie podwyższonej gotowości, to jest w okresie narastania bezpośredniego zagrożenia,
- reagowanie w czasie wystąpienia i trwania konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej,
- zabezpieczenie i dokumentowanie po zakończeniu konfliktu zbrojnego lub sytuacji kryzysowej.

4.3.4. Inicjatywy lokalne

Lokalna Grupa Działania „Doliną Wieprza i Leśnym Szlakiem”

Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania o nazwie „Doliną Wieprza i Leśnym Szlakiem”, jest zrzeszeniem osób fizycznych oraz osób prawnych o celach niezarobkowych, swoim działaniem obejmującym gminy: Abramów, Firlej, Jeziorzany, Kamionka, Kock, Lubartów – gm. wiejska, Michów, Niedźwiada, Ostrówek, Serniki.

Celem działalności Stowarzyszenia jest, między innymi:

- opracowanie i realizacja Lokalnej Strategii Rozwoju (LSR) Lokalnej Grupy Działania (LGD) „Doliną Wieprza i Leśnym Szlakiem” dla obszaru gmin: Abramów, Firlej, Jeziorzany, Kamionka, Kock, Lubartów – gmina wiejska, Michów, Niedźwiada, Ostrówek, Serniki,
- działania na rzecz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich,
- wsparcie działalności wspomagającej rozwój wspólnot, społeczności lokalnych i aktywizację ludności wiejskiej oraz budowę społeczeństwa obywatelskiego,
- wspieranie edukacji ekologicznej i aktywności proekologicznej mieszkańców obszaru LGD,
- promowanie produktów lokalnych,
- promocja działań partnerskich w ramach współpracy trójsektorowej (organizacje pozarządowe, samorządy, przedsiębiorcy),
- polepszanie zarządzania lokalnymi zasobami i ich waloryzacja,
- wspieranie poprawy jakości i warunków życia mieszkańców obszarów wiejskich poprzez upowszechnianie: kultury fizycznej, sportu, turystyki, ochrony zdrowia i bezpieczeństwa,
- zaspokajanie potrzeb społecznych i kulturalnych mieszkańców,
- rozwijanie tożsamości społeczności wiejskiej, poprzez zachowanie dziedzictwa kulturowego i specyfiki obszarów wiejskich,
- promocję obszarów wiejskich położonych na terenie działania LGD.

W ramach współpracy z LGD „Doliną Wieprza i Leśnym Szlakiem" zrealizowano następujące działania promocyjne, takie jak: wydanie przewodnika rowerowego i przewodnika turystycznego oraz organizowanie imprez kulturalnych.
We wrześniu 2021 r. w Lubartowie odbyła się konferencja pt. „Znaczenie produktów lokalnych w rozwoju przedsiębiorczości", zorganizowana przez Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Doliną Wieprza i Leśnym Szlakiem" oraz Powiat Lubartowski. Podczas konferencji miało miejsce wręczenie Certyfikatów: Produkt Lokalny LGD „Doliną Wieprza i Leśnym Szlakiem". Gmina Niedźwiada otrzymała Certyfikat Produktu Lokalnego w trzech kategoriach:
- Wydarzenie /impreza cykliczna – Rajd Rowerowy po Gminie Niedźwiada
- Produkt turystyczny – Zalew w miejscowości Pałecznica
- Zespół artystyczny – Zespół Śpiewaczy Pałecnianki.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy)

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Niedźwiada zgodny jest z następującymi dokumentami wykonanymi na poziomie gminy:

5.1.1. Miejscowe Plany Zagospodarowania Przestrzennego w gminie Niedźwiada

Na terenie gminy Niedźwiada obowiązuje 8 niżej wymienione miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, które obejmują około: 32,5% ogólnej powierzchni gminy.

	NR I DATA UCHWAŁY	TREŚĆ	ZAPISY DOTYCZĄCE OCHRONY DÓBR KULTURY
1	Uchwała Rady Gminy nr XII/49/07 z 2007-11-23	w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części obszaru miejscowości Pałecznica na terenie gminy Niedźwiada	72-82/103; 72-82/104; 72-82/105; 72-82/106; 72-82/117; 72-82/118; 72-82/119; 72-82/120; 72-82/121; 72-82/155; 72-82/156; 72-82/157 72-83/25; 72-83/26; Pałecznica kapliczka, Pałecznica kapliczka, Pałecznica kapliczka, Pałecznica krzyż
2	Uchwała Rady Gminy nr XXI/84/08 z 2008-07-30	Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego dla obszaru położonego w obrębie miejscowości Tarło Wieś, Tarło Kolonia, Klementynów, Pałecznica Kolonia	72-82/137; 72-82/138; 72-82/139; 72-82/140; 72-82/141; 72-82/144; 72-82/144; 72-82/145; 72-82/146; 72-82/146; 72-82/148; 72-82/149; 72-82/150; 72-82/152; 72-82/153; 72-82/154; 72-83/2; 72-83/28; 72-83/29; 72-83/33 Pałecznica Kol. kapliczka Tarło kapliczka Tarło kapliczka Kapliczka
3	Uchwała Rady Gminy nr XIX/130/12 z 2012-11-30	w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania	72-83/25

		przestrzennego części obszaru miejscowości Pałecznica na terenie gminy Niedźwiada w zakresie lokalizacji ropociągu oraz jego strefy bezpieczeństwa	
4	Uchwała Rady Gminy nr XIX/132/12 z 2012-11-30	w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru położonego w obrębie miejscowości Tarło Wieś, Tarło Kolonia, Klementynów, Pałecznica Kolonia w zakresie lokalizacji ropociągu oraz jego strefy bezpieczeństwa	Pałecznica Kol. Kapliczka (plany 003 i 006 częściowo pokrywają się)
5	Uchwała Rady Gminy nr XIX/121/2016 2016-10-07	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru położonego w granicach miejscowości Niedźwiada, Niedźwiada Kolonia, Górka Lubartowska, Brzeźnica Leśna, Klementynów, Pałecznica Kolonia i Tarło na terenie gminy Niedźwiada	71-82/32; 71-82/33; 71-82/34; 71-82/35; 71-82/36; 71-82/37; 71-82/38; 71-82/39; 71-82/40; 71-82/41; 71-82/44; 71-82/45; 71-82/46; 71-82/47; 71-82/48; 71-82/49; 71-82/50; 71-82/51; 71-82/52; 71-82/53; 71-82/54; 71-82/55; 71-82/56; 71-82/59; 71-81/60; 71-82/61; 71-82/62; 71-82/63; 71-83/5; 71-83-6; 71-83/7; 71-83/8; 71-83/9; 72-82/7; 72-82/37; 72-82/38; 72-82/39; 72-82/40; 72-82/41; 72-82/42; 72-82/46; 72-82/134; 72-82/135; 72-82/136; 72-82/142; 72-82/143; 72-82/159; 72-82/160; Górka Lubartowska kapl; Górka Lubartowska kapl; Górka Lubartowska kapl; Niedźwiada kapl; Niedźwiada kapl; 6Niedźwiada Kol. kapl; Niedźwiada K7ol. kapl;
6	Uchwała Rady Gminy nr II/3/18 z 2018-12-03	w sprawie uchwalenie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego fragmentów gminy Niedźwiada, części miejscowości Pałecznica i w zakresie lokalizacji ropociągu	718-82/58
7	Uchwała Rady Gminy nr XX/131/20 z 2020-10-30	w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenów położonych w obrębach geodezyjnych Brzeźnica Leśna Kolonia i Niedźwiada	Na obszarze planu brak zabytków
8	Uchwała Rady Gminy nr XX/132/20 2020-10-30	w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla terenów położonych w obrębach geodezyjnych Tarło, Tarło Kolonia i Klementynów	Na obszarze planu brak zabytków

5.1.1.1. *Uchwała Rady Gminy Nr XII/49/07 z dnia 23 listopada 2007 r. w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części obszaru miejscowości Pałecznica na terenie gminy Niedźwiada*

Rozdział 5

Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i krajobrazu kulturowego.

§8

1. Ochrona dziedzictwa kulturowego.

1) ochrona stanowisk archeologicznych:

a) ochronie podlegają tereny z zarejestrowanymi stanowiskami archeologicznymi, dokumentującymi ślady historycznego osadnictwa, oznaczone na rysunku planu,

b) w przypadku prowadzenia inwestycji budowlanych, w tym infrastruktury technicznej (gazociągi, wodociągi, kable elektroenergetyczne, telefoniczne, kanalizacje, melioracje) na terenach występowania znalezisk archeologicznych należy je uzgodnić na etapie ustalenia warunków realizacji inwestycji z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w celu uzyskania warunków konserwatorskich prowadzenia inwestycji,

c) wszelkie inwestycje budowlane prowadzone w obrębie stanowiska archeologicznego wymagają przeprowadzenia przed inwestycyjnych ratowniczych badań wykopaliskowych lub prowadzenia prac pod nadzorem uprawnionego archeologa,

d) odkrycie w trakcie prac ziemnych i budowlanych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, zobowiązuje inwestora do zabezpieczenia, przy użyciu dostępnych środków, przedmiotu i oznaczenia miejsca jego znalezienia oraz niezwłocznego zawiadomienia o znalezieniu tego przedmiotu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, a jeśli nie jest to możliwe Wójta Gminy.

2. Ochrona krajobrazu kulturowego.

1) kształtowanie harmonijnego krajobrazu kulturowego wymaga:

a) kontynuowanie tradycyjnych form osadnictwa,

b) preferowanie zabudowy nawiązującej do pozytywnych przykładów zabudowy istniejącej,

c) zachowanie i utrzymanie istniejących dóbr kultury współczesnej – budynków sakralnych oraz kapliczek i krzyży przydrożnych.

Na obszarze obowiązywania planu znajduje się 20 stanowisk archeologicznych oraz 4 kapliczki przydrożne ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Niedźwiada

5.1.1.2. Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego dla obszaru położonego w obrębie miejscowości Tarło Wieś, Tarło Kolonia, Klementynów, Pałecznica Kolonia (Uchwała Rady Gminy Nr XXI/84/08 z dnia 30 lipca 2008 r.)

Rozdział 5

Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i krajobrazu kulturowego

§8

1. Ochrona dziedzictwa kulturowego obejmuje:

1) ochronę stanowisk archeologicznych:

a) ochronie podlegają tereny z zarejestrowanymi stanowiskami archeologicznymi, dokumentującymi ślady historycznego osadnictwa - oznaczone na rysunku planu,

b) w przypadku prowadzenia inwestycji budowlanych, w tym infrastruktury technicznej (gazociągi, wodociągi, kable elektroenergetyczne i telefoniczne, kanalizacje, melioracje) na terenach występowania znalezisk archeologicznych należy je uzgodnić na etapie ustalenia warunków realizacji inwestycji z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w celu uzyskania warunków konserwatorskich prowadzenia inwestycji,

c) wszelkie inwestycje budowlane prowadzone w obrębie stanowiska archeologicznego wymagają przeprowadzenia przedinwestycyjnych, ratowniczych badań wykopaliskowych lub prowadzenia prac pod nadzorem uprawnionego archeologa,

d) odkrycie w trakcie prac ziemnych i budowlanych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, zobowiązuje inwestora do zabezpieczenia, przy użyciu dostępnych środków, przedmiotu i oznakowania miejsca jego znalezienia oraz niezwłocznego zawiadomienia o znalezieniu tego przedmiotu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, a jeśli nie jest to możliwe Wójta Gminy;

2) ochronie podlega cmentarz (ZCc), dla którego obowiązuje utrzymanie istniejącej funkcji.

2. Ochrona krajobrazu kulturowego obejmuje kształtowanie harmonijnego krajobrazu kulturowego oraz wymaga zachowania i utrzymanie istniejących dóbr kultury współczesnej – budynków sakralnych oraz kapliczek i krzyży przydrożnych.

Na obszarze obowiązywania planu znajduje się 14 stanowisk archeologicznych oraz 3 kapliczki i 1 krzyż przydrożny ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Niedźwiada

5.1.1.3. *Uchwała Rady Gminy Nr XIX/130/12 z dnia 30 listopada 2012 r.* w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego części obszaru miejscowości Pałecznica na terenie gminy Niedźwiada w zakresie lokalizacji ropociągu oraz jego strefy bezpieczeństwa

§ 9. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków

1. Ustanawia się ochronę stanowisk archeologicznych zgodnie z rysunkiem planu.

2. W obszarach stanowisk archeologicznych obowiązują przepisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz następujące ustalenia

1) realizacja dużych zamierzeń inwestycyjnych liniowych (np. drogi, rurociągi) oraz kubaturowych (przekraczających 500m kw. powierzchni zabudowy) w obszarze stanowiska może odbywać się jedynie po wcześniejszym wykonaniu wyprzedzających, wykopaliskowych badań archeologicznych;

2) w pasie przebiegu ropociągu, w trakcie prac przygotowawczych polegających na odhumusowaniu trasy, należy przeprowadzić badania archeologiczne w formie nadzoru - w przypadku natrafienia na zabytki archeologiczne- należy przeprowadzić ratownicze archeologiczne badania wykopaliskowe;

3) na wszystkie prace i badania archeologiczne należy uzyskać odrębne pozwolenie WKZ, przed rozpoczęciem planowanych prac;

4) kto znalazł przedmiot co do którego istnieje przypuszczenie, że jest on zabytkiem archeologicznym winien postępować zgodnie z przepisami odrębnymi ustawy z dnia 23 lipca 2003r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami tj. zobowiązany jest wstrzymać wszelkie roboty mogące uszkodzić lub zniszczyć odkryty przedmiot, a także zabezpieczyć go i miejsce jego odkrycia oraz niezwłocznie zawiadomić właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, lub, gdy nie jest to możliwe, właściwego wójta gminy

Na obszarze obowiązywania planu znajduje się 1 stanowisko archeologiczne ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Niedźwiada.

5.1.1.4. *Uchwała Rady Gminy Nr XIX/132/12 z dnia 30 listopada 2012 r.* w sprawie uchwalenia zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru położonego w obrębie miejscowości Tarło Wieś, Tarło Kolonia, Klementynów, Pałecznica Kolonia w zakresie lokalizacji ropociągu oraz jego strefy bezpieczeństwa

W zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej zmiana planu nie wprowadza żadnych zasad postępowania, z uwagi na nie występowanie obiektów i obszarów objętych ochroną na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
Pomimo powyższego zapisu na obszarze obowiązywania planu znajduje się 1 kapliczka w Pałecznicy Kolonii ujęta w gminnej ewidencji zabytków Gminy Niedźwiada.

5.1.1.5. Uchwała Rady Gminy Nr XIX/121/16 z dnia 7 października 2016 r. w sprawie uchwalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru położonego w granicach miejscowości Niedźwiada, Niedźwiada Kolonia, Górka Lubartowska, Brzeźnica Leśna, Klementynów, Pałecznica Kolonia i Tarło na terenie gminy Niedźwiada

§ 7. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego, zabytków i dóbr kultury współczesnej

1. Dla obiektów zabytkowych wpisanych do wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz zabytków archeologicznych, poza zasadami ochrony określonymi w planie, obowiązują ustalenia przepisów odrębnych, dotyczących ochrony i opieki nad zabytkami.
2. Obejmuje się ochroną planistyczną obiekty zabytkowe wpisane do wojewódzkiej ewidencji zabytków:
1) kapliczka w północnej części miejscowości Niedźwiada, przy rozwidleniu dróg do Guśniaka i Gródka;
2) drewniana kapliczka przydrożna (typ domkowy) z figurą św. Jana Nepomucena, XIX w, w lesie w Górce Lubartowskiej;
3) murowana kapliczka przydrożna, XIX/XX w. w Górce Lubartowskiej.
3. Obejmuje się ochroną planistyczną kościół w Niedźwiadzie wraz z jego otoczeniem, jako dobro kultury współczesnej i wprowadza się następujące zasady zagospodarowania terenu oznaczonego na rysunku planu symbolem N19 UK :
1) zachowanie i eksponowanie obiektu kościoła;
2) eliminowanie obiektów dysharmonijnych w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła;
3) utrzymanie i rewaloryzacja zieleni otaczającej kościół;
4) zakaz lokalizowania reklam na kościele i jego ogrodzeniu.
4. W stosunku do zabytków ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków obowiązują ustalenia przepisów odrębnych w zakresie warunków prowadzenia prac inwestycyjnych, oraz:
1) nakaz użytkowania gwarantującego zachowanie i utrzymanie zabytku;
2) nakaz zagospodarowania terenów otaczających zabytek w sposób umożliwiający wyeksponowanie go w krajobrazie;
3) nakaz prowadzenia działań mających na celu podnoszenie jakości funkcjonalnej i technicznej obiektów.
5. Oznaczone na rysunku planu stanowiska archeologiczne oraz obszary koncentracji stanowisk archeologicznych podlegają ochronie konserwatorskiej w zakresie warunków prowadzenia prac ziemnych, a także wznoszenia budowli, którym towarzyszą prace ziemne i przekształcenia naturalnego ukształtowania terenu, zgodnie z przepisami odrębnymi dotyczącymi ochrony zabytków.

6. Odkrycie w trakcie prowadzenia robót budowlanych lub ziemnych przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, zobowiązuje inwestora do podjęcia stosownych działań określonych przez przepisy odrębne dotyczące ochrony zabytków.

Na obszarze obowiązywania planu znajduje się 48 stanowisk archeologicznych oraz 7 kapliczek - wszystkie obiekty są ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Niedźwiada.

5.1.1.6. Uchwała Nr II/3/18 Rady Gminy Niedźwiada z dnia 3 grudnia 2018 r. w sprawie uchwalenie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego fragmentów gminy Niedźwiada, części miejscowości Pałecznica i w zakresie lokalizacji ropociągu

§ 9. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków

1. Ustanawia się strefy ochrony pośredniej stanowisk archeologicznych zgodnie z rysunkiem planu.
2. W obszarach stanowisk archeologicznych obowiązują przepisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz następujące ustalenia:
1) realizacja dużych zamierzeń inwestycyjnych liniowych (np. drogi, rurociągi) w obszarze stanowisk może odbywać się jedynie po wcześniejszym wykonaniu wyprzedzających, wykopaliskowych badań archeologicznych;
2) w pasie przebiegu ropociągu, w trakcie prac przygotowawczych polegających na odhumusowaniu trasy, należy przeprowadzić badania archeologiczne w formie nadzoru - w przypadku natrafienia na zabytki archeologiczne- należy przeprowadzić ratownicze archeologiczne badania wykopaliskowe;
3) na wszystkie prace i badania archeologiczne należy uzyskać odrębne pozwolenie WKZ, przed rozpoczęciem planowanych prac.
3. W strefach ochrony pośredniej stanowisk archeologicznych obowiązują przepisy ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz następujące ustalenia:
1) w pasie przebiegu ropociągu, w trakcie prac przygotowawczych polegających na odhumusowaniu trasy, należy przeprowadzić badania archeologiczne w formie nadzoru - w przypadku natrafienia na zabytki archeologiczne- należy przeprowadzić ratownicze archeologiczne badania wykopaliskowe;
2) na wszystkie prace i badania archeologiczne należy uzyskać odrębne pozwolenie WKZ, przed rozpoczęciem planowanych prac.

W uzasadnieniu do projektu Uchwały w sprawie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego napisano, że w obszarze objętym projektem nie występują obiekty i obszary wpisane do ewidencji zabytków, co jest nieścisłe, ponieważ stanowisko archeologiczne 71-82/58 ujęte jest w wojewódzkiej ewidencji zabytków.
Na obszarze obowiązywania planu znajduje się 1 stanowisko archeologiczne ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Niedźwiada.

5.1.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego (SUiKZP) gminy Niedźwiada

Uchwałą Rady Gminy Nr R XIX/123/20 z dnia 29 września 2020 r. uchwalono zmianę Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Niedźwiada, zmieniając tym samym Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Niedźwiada przyjętego przez Radę Gminy Niedźwiada uchwałą nr Nr XXIII/97/04 z dnia 29 września 2004 r.

zmienionego uchwałami Nr XII/48/07 z dnia 23 listopada 2007 r., Nr XVIII/127/12 z dnia 27 listopada 2012 r. oraz Nr XV/107/16 z dnia 2 czerwca 2016 r.

Studium nie stanowi aktu prawa miejscowego. Jest dokumentem określającym politykę przestrzenną gminy, w którym zostają określone zasady zagospodarowania przestrzennego, w tym wytyczne dotyczące użytkowania terenów, obszarów zabudowań czy proponowane rozwiązania w zakresie rozwoju infrastruktury komunikacyjnej, technicznej i społecznej. Studium musi uwzględniać zasady określone w koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, planach zagospodarowania przestrzennego województwa oraz strategii rozwoju gminy. Studium sporządza się dla obszaru w granicach administracyjnych gminy. Ustalenia studium są wiążące dla organów gminy przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

W części opisującej uwarunkowania kulturowe autorzy studium nadal wymieniają obiekty ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków, pomimo iż od 2019 r. Gmina posiada przyjętą gminną ewidencję zabytków i zgodnie z art. 19.1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. 2022 poz. 840) w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
3) parków kulturowych.

5.1.3. Strategia Rozwoju Gminy Niedźwiada na lata 2016-2023

Uchwałą Rady Gminy Nr XV/109/16 z dnia 2 czerwca 2016 r. przyjęto projekt Strategii Rozwoju Gminy Niedźwiada na lata 2016-2023, przed przeprowadzeniem strategicznej oceny oddziaływania na środowisko.

Cyklicznie aktualizowana Strategia Rozwoju Gminy jest bardzo ważnym dokumentem w zakresie planowania rozwoju gospodarczego i społecznego gminy.

Za cel generalny Strategii Rozwoju Gminy Niedźwiada na lata 2016-2023 uznano: Osiąganie zrównoważonego rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez poprawę warunków życia mieszkańców i zwiększanie konkurencyjności gminy.

Cel generalny opiera się na następujących priorytetach rozwoju, to jest celach strategicznych:

1) Rozbudowa infrastruktury technicznej na terenie gminy;
2) Podnoszenie konkurencyjności gminy oraz wspieranie lokalnych inicjatyw gospodarczych;
3) Poprawa jakości życia mieszkańców oraz aktywizacja i rozwój społeczności lokalnej.

W obrębie priorytetu trzeciego został wyznaczony cel operacyjny 3.4: Wspieranie inicjatyw obywatelskich oraz integracja społeczności lokalnej, którego jednym z kierunków działań jest kształtowanie tożsamości i integracja społeczności lokalnej, organizacja przedsięwzięć mających na celu wspieranie twórczości ludowej, lokalnych zwyczajów oraz promocja miejscowych twórców i artystów (w tym imprezy, koncerty, publikacje, wystawy, warsztaty, strony internetowe, targi, festiwale itd.).

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Charakterystyka geograficzno-przyrodnicza gminy Niedźwiada

Gmina Niedźwiada jest położona w centralnej części województwa lubelskiego, w powiecie lubartowskim. Od północy graniczy z gminą Ostrówek w powiecie lubartowskim i Siemień w powiecie parczewskim, od wschodu z gminą Parczew i Ostrów Lubelski, od południa z gminą Serniki w powiecie lubartowskim i od zachodu z gminą Lubartów.

Pod względem fizycznogeograficznym gmina Niedźwiada leży na pograniczu Niżu Środkowoeuropejskiego w mezoregionie Wysoczyzny Lubartowskiej należącej do Niziny Południowopodlaskiej oraz Niżu Wschodniobałtycko–Białoruskiego w mezoregionnie Zaklęsłości Sosnowickiej, należącej do Polesia Zachodniego. Zdecydowana większość obszaru gminy leży na terenie Wysoczyzny Lubartowskiej, która od północy graniczy z Pradoliną Wieprza, na południu z lessową krawędzią Wysoczyzny Lubelskiej. Wysoczyzna Lubartowska jest równiną morenową, zrównaną na wysokości 155-180 m n.p.m., z występującymi polodowcowymi ostańcami żwirowymi.

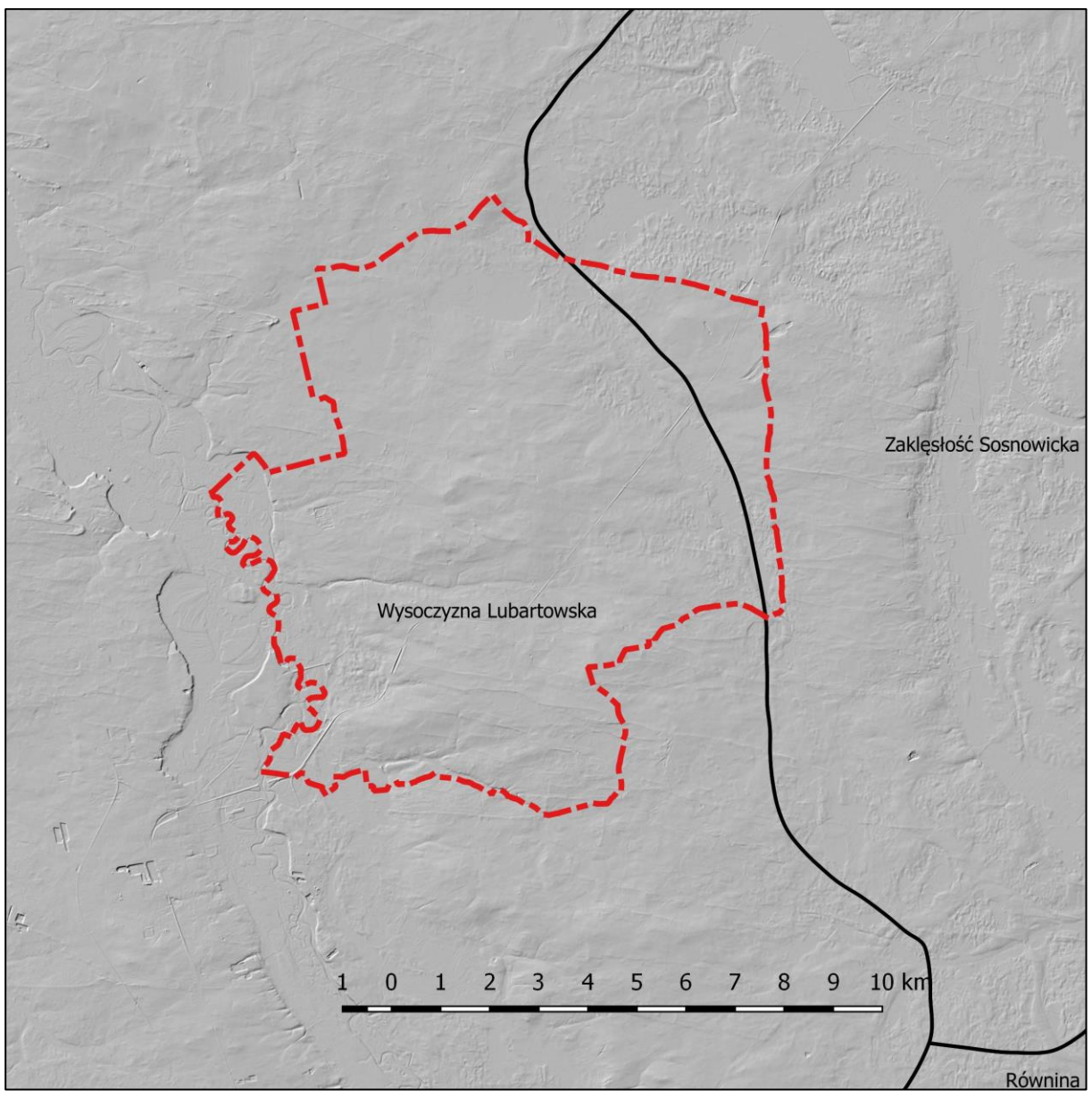

Rzeźba terenu gminy jest mało urozmaicona. W krajobrazie dominuje równina wodnolodowcowa z dużymi płatami płaskich wysoczyzn morenowych. Najbardziej zwarty obszar wysoczyzny morenowej ze zlodowacenia środkowopolskiego znajduje się w okolicy Niedźwiady i Brzeźnicy Książęcej. Urozmaiceniem w monotonii rzeźby są wały wydmowe, a w części północno-wschodniej – wzgórza kemowe o wysokości względnej 5 – 10 metrów. Przez teren mezoregionu przepływa rzeka Wieprz, z licznymi starorzeczami będącymi pozostałościami meandrującego koryta Wieprza. Niższe terasy Wieprza, w większości podmokłe, wypełnione są polodowcowymi piaskami, mułkami oraz holoceńskimi madami i torfami, zajętymi obecnie przez łąki i nieużytki. Na terenach zmeliorowanych i osuszonych występują pola orne. Wyższe terasy Wieprza, gdzie z piasków i żwirów rzecznych wytworzyły się gleby bielicowe wykorzystywane są pod pola orne. Zachodnią część terenu gminy odwadniają cieki uchodzące do Wieprza a przepływające przez Górkę Lubartowską, Klementynów i Pałecznicę. W utworach polodowcowych w rejonie Pałecznicy występują bałtyckie krzemienie narzutowe, które mogły być eksploatowane i wykorzystywane do produkcji narzędzi i broni w pradziejach. Tereny przylegające do doliny Wieprza zostały silnie przekształcone przez działalność człowieka, szczególnie wskutek zmeliorowania doliny Wieprza i eksploatację torfu.

Teren na wschód od cieku Piskornica, uchodzącego do Tyśmienicy, należy do mezoregionu Zaklęsłości Sosnowickiej stanowiącej środkową część Polesia Podlaskiego, położoną pomiędzy dolinami Bugu (na wschodzie) a Tyśmienicy (na zachodzie). Region jest piaszczystym i podmokłym obniżeniem (zaklęsłością), osiągającą wysokość od 150 do 160 m n.p.m.

Gmina położona jest w międzyrzeczu Wieprza i Tyśmienicy (prawobrzeżnego dopływu Wieprza). Dział wodny ma przebieg zbliżony do południkowego i oddziela teren bezpośredniej zlewni

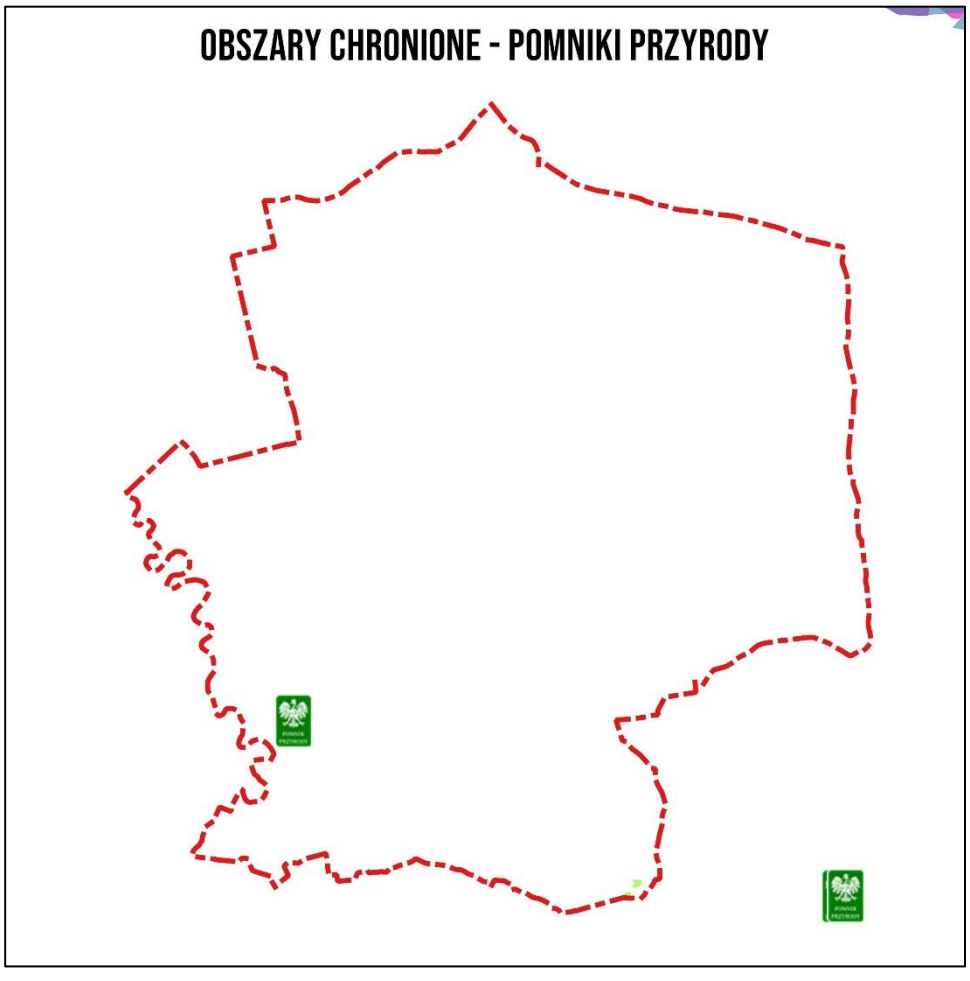

Wieprza od zlewni Tyśmienicy. Wieprz przepływa z południa na północ w zachodniej części gminy i stanowi granicę gminy. Silnie meandrujące koryto rzeki jest głęboko wcięte w dno doliny. Dwa dawne zakola rzeki w okolicy Górki Lubartowskiej są obecnie starorzeczami, a jedno z nich zachowuje częściowe połączenie z rzeką. W zachodniej części gminy, będącej bezpośrednią zlewnią Wieprza, znajdują się cztery niewielkie cieki. Mają one charakter rowów melioracyjnych i okresowo wypełnione są wodą. Najdłuższa jest rzeka Struga przepływająca w południowej części gminy. W zlewni Wieprza znajduje się także dopływ spod Kolonii Brzeźnica Bychawska oraz dopływ spod Niedźwiada-Kolonii uchodzący do rzeki Biłki. We wschodniej części gminy, odwadnianej do Tyśmienicy, główną rzeką jest Piskornica, będąca lewobrzeżnym dopływem Tyśmiennicy. Na terenie gminy, w miejscowości Pałecznica znajduje się zbiornik o pow. 1,3 ha, zasilany wodami rzeki Strugi (w zlewni rzeki Wieprz) o funkcji retencyjno-ekologiczno-turystycznej.

W gminie dominują gleby o średniej i słabej jakości.

Gmina Niedźwiada leży na obszarze przyrodniczo cennym z licznymi powiązaniami ekologicznymi: należący do Krajowej Sieci Ekologicznej korytarz ekologiczny Doliny rzeki Wieprz, oraz lokalne powiązania ekologiczne:

- korytarz ekologiczny leśno – łąkowy o kierunku równoleżnikowym w południowej części gminy, łączący dolinę Wieprza z Pojezierzem Łęczyńsko – Włodawskim,
- korytarz ekologiczny doliny Piskornicy o kierunku południkowym, we wschodniej części gminy łączący ekosystemy gminy Niedźwiada z doliną Tyśmienicy.

Poza pomnikami przyrody tereny Gminy Niedźwiada nie należą do terenów, na których wydzielono obszary prawnie chronionej przyrody.

5.2.2. Zarys historii obszaru gminy

Osadnictwo w Gminie Niedźwiada od pradziejów do średniowiecza

Stanowiska archeologiczne odkryte na terenie Gminy Niedźwiada pochodzą z badań powierzchniowych, przeprowadzonych w ramach projektu Archeologiczne Zdjęcie Polski w latach 1996, 2000 i 2002. Brak jest stanowisk rozpoznanych w trakcie stacjonarnych planowych badań wykopaliskowych. Łącznie, do tej pory znanych jest 161 stanowisk archeologicznych. Obejmują one okres od mezolitu, poprzez neolit, epokę brązu, wczesne średniowiecze do czasów nowożytnych, reprezentując znaczną część kultur archeologicznych występujących w tej części Lubelszczyzny. Co znamienne, na terenie należącym do gminy Niedźwiada nie rozpoznano do tej pory stanowisk archeologicznych datowanych na późniejsze fazy epoki żelaza, to jest od okresu lateńskiego do końca okresu rzymskiego. Tereny gminy Niedźwiada badane były w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski w roku 1996 (jeden obszar) 2000 (jeden obszar), 2002 r. (trzy obszary) oraz w 2010 – badania uzupełniające na jednym z obszarów. W czasie kiedy przeprowadzano wymienione badania terenowe instrukcja badań Archeologicznego Zdjęcia Polski uwzględniała już wyznaczanie stanowisk z okresu staropolskiego i nowożytnych – do XIX wieku i z badań tych wynika, że teren gminy Niedźwiada jest dość obficie nasycony materiałem archeologicznym z czasów nowożytnych, reprezentowany fragmentami ceramiki, kafli piecowych i zdawkowych numizmatów. Badania powierzchniowe potwierdziły więc metrykę średniowieczną z zachowaną ciągłością osadniczą dla wielu miejscowości. Jednym z bardziej spekatakularnych znalezisk, jakie odnotowano do tej pory z terenu gminy Niedźwiada było odkrycie w 1912 r. na polach wokół Górki Lubartowskiej skarbu monet z XVI-XVII w., stanowisko to nie zostało zlokalizowane w terenie i nie ma go w wykazie stanowisk w tabeli 4 na stronach 125-130.

Na wyszczególnionych w tabeli 4, 161 stanowiskach archeologicznych wyróżniono 234 zespoły zabytkowe (na niektórych stanowiskach reprezentowane były znaleziska przynależne do więcej niż

jednej jednostki chronologiczno-kulturowej), grupujących się w ponad 20 jednostkach taksonomicznych, z których najliczniejszą grupą są znaleziska datowane na „nowożytność", czyli wieki XVI-XIX, bo jest to ponad 110 zespołów. Innym terminem, jakim określa się zbiorczo znaleziska z tego okresu jest „kultura prapolska" (od XV do końca XVIII w.). Drugą pod względem liczebności grupą są stanowiska określone jako „starożytność", „pradzieje", bo są to aż 53 zespoły. Na znaleziska te składają się materiały, których nie da się przyporządkować konkretnym kulturom archeologicznym, czy też okresom pradziejowym. To co na pewno o nich wiadomo, to to, że nie pochodzą one z okresów od wczesnego średniowiecza do końca XIX w. Spowodowane jest to małą liczebnością materiału zabytkowego, z reguły bardzo rozdrobnionego materiału ceramicznego, mało charakterystycznych znalezisk jak np. odłupki krzemienne, które były w użyciu przez cały okres pradziejów, lub fragmentów przedmiotów o niemożliwej do określenia funkcji a tym samym „nieczułych" na ich datowanie. Bardzo ciekawie prezentują się w tej liczbie stanowiska nowoodkryte w okolicach Pałecznicy, gdzie na 30 stanowiskach podstawą ich wydzielenia był materiał krzemienny, w większości z bałtyckiego

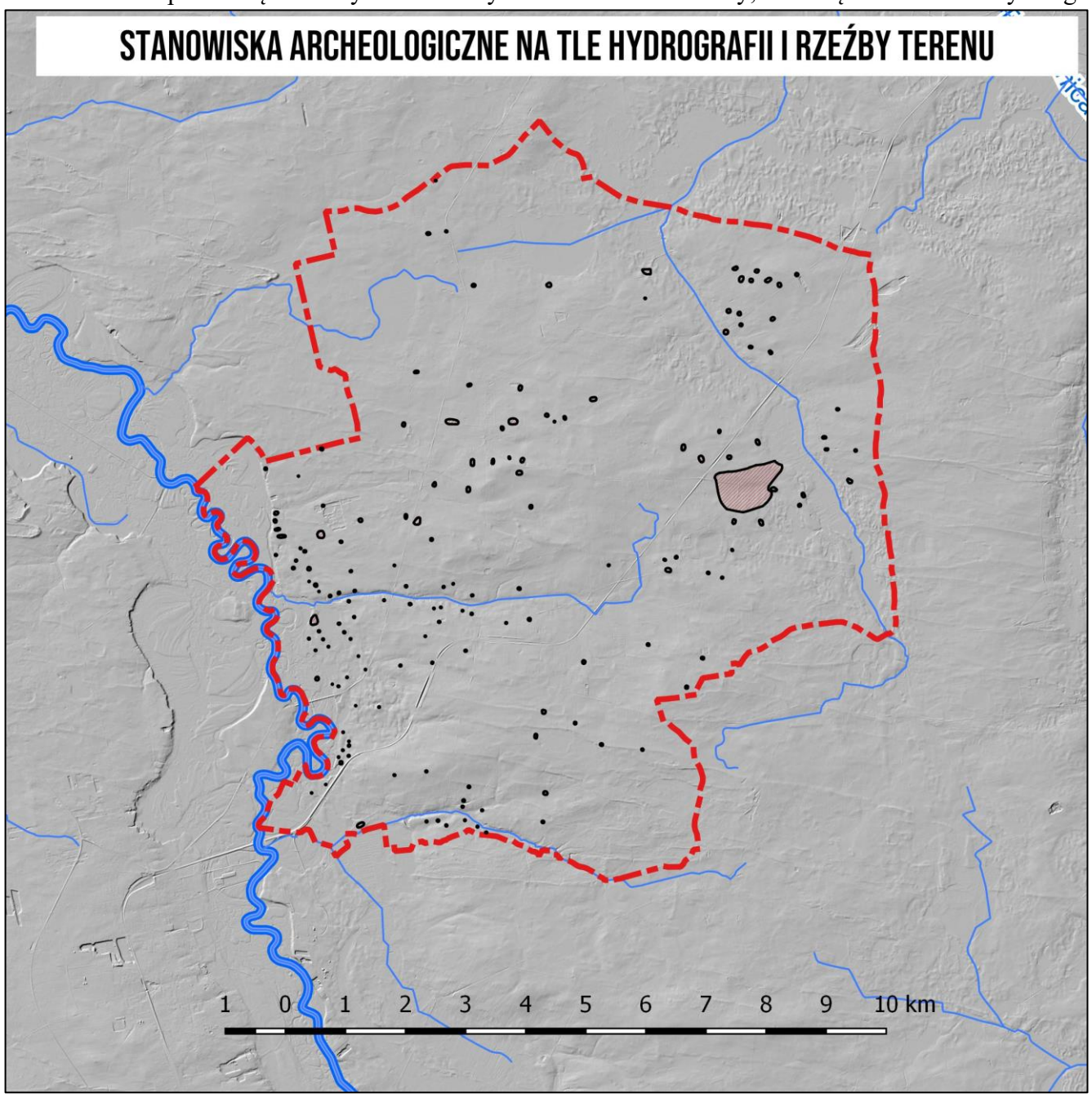

krzemienia narzutowego, masowo występującego w utworach polodowcowych w rejonie Pałecznicy i eksploatowanego i wykorzystywanego w pradziejach. W obszarze tym drzemie duży potencjał badawczy i z pewnością powinni się temu bliżej przyjrzeć naukowcy z pobliskiego lubelskiego ośrodka archeologicznego.

Trzecią pod względem liczby są stanowiska datowane na okres późnego średniowiecza, jest ich 34 i z pewnością wiąże się to z rozwojem osadnictwa, który w tym okresie nabrał dynamizmu na terenach należących do dzisiejszej gminy, co zresztą potwierdzają źródła pisane, w których po raz pierwszy występują wzmianki o konkretnych miejscowościach. W następnej kolejności pod względem liczebności są stanowiska wczesnośredniowieczne w liczbie 8, kultury łużyckiej i trzcinieckiej (po 6 zespołów), mierzanowickiej – 4, z okresu wczesnej epoki brązu – 2 zespoły (bez przynależności kulturowej), okresu neolitu – 4 zespoły w rozbiciu na kulturę pucharów lejkowatych - 2, kulturę amfor kulistych -1 oraz neolit nie doprecyzowany -1. Bardzo ciekawe są znaleziska z mezolitu – są to 3 zespoły, to jest z okresu poprzedzającego wprowadzenie gospodarki wytwórczej (rolnictwa) na ziemiach polskich, co nastąpiło w okresie neolitu.

Z przedstawionej powyżej analizy materiału zabytkowego, odkrytego podczas badań powierzchniowych można wysnuć wniosek, że tereny gminy Niedźwiada były słabo zasiedlone w pradziejach a sytuacja ulega zdecydowanej zmianie dopiero w okresie od późnego średniowiecza i do dzisiaj osadnictwo rozwija się w tych samych miejscach. Ciągłość osadniczą od wczesnej epoki brązu, poprzez średniowiecze, późne średniowiecze, do czasów nowożytnych stwierdzono na stanowisku w Brzeźnicy Bychawskiej, natomiast na stanowisku w Górce Lubartowskiej ciągłość osadnicza trwała od neolitu, przez wczesne średniowiecze do okresu nowożytnego, na innym stanowisku w Górce Lubartowskiej znaleziono ślady osadnictwa świadczące o nieprzerwanym osadnictwie od neolitu do wczesnego brązu. Stanowska te poświadczają, że tereny gminy Niedźwiada nie były pustką osadniczą w pradziejach, i że dopiero w średniowieczu i późnym średniowieczu zostały zasiedlone.

Jednakże, nawet te mniej liczne znaleziska z okresów pradziejowych z terenu gminy Niedźwiada, pozwalają na przedstawienie zarysu pradziejów gminy Niedźwiada, co możliwe jest dzięki licznym znaleziskom zabytków archeologicznych na pozostałych ziemiach Lubelszczyzny czy też Polski, dzięki którym archeolodzy w miarę dobrze rozpoznali i opisali procesy osadnicze zachodzące w pradziejach.

Mezolit – środkowa epoka kamienia

Okres mezolitu na ziemiach polskich datuje się na czas od około 8300 do 300 lat p.n.e. . Jest to okres ocieplenia klimatu, w którym panowały sprzyjające warunki dla osadnictwa. Tereny w okolicach Wieprza, z licznymi piaszczystymi pagórkami, były typowymi miejscami obozowisk mezolitycznych myśliwych i rybaków. Jedynymi pozostałościami po ludności mezolitycznej są materiały krzemienne, głównie są to odpadki powstałe podczas wytwarzania narzędzi krzemiennych lub napraw narzędzi krzemiennych. Nielicznie znajdowane gotowe wyroby krzemienne to najczęściej zbrojniki strzał, z reguły takie, które zostały porzucone lub zniszczone w trakcie użytkowania.

Ludność w okresie mezolitu reprezentowała typ gospodarki zbieracko-łowieckiej, co wymuszało przemieszczanie się z miejsca na miejsce w poszukiwaniu terenów obfitujących w pożywienie, często podążając za stadami zwierząt, na które polowano. Charakter gospodarki przyswajającej „dobra" natury rzutował z pewnością na strukturę społeczną, model osadniczy grup ludzkich. Nie dysponujemy z terenów Lubelszczyzny żadnymi danymi dotyczącymi konstrukcji domostw czy też wielkości i rozplanowania obozowisk. Zapewne nie odbiegały one od obiektów znanych z innych obszarów ziem polskich, gdzie stwierdzono istnienie dwóch modeli obozowisk, jedno- lub kilkuszałasowego, zamieszkiwanego przez pojedynczą rodzinę lub grupę 2-3 rodzinną. Owalne lub prostokątne szałasy, niekiedy wkopane w ziemię, z jednym lub dwoma wewnątrz ogniskami, budowano w oparciu o

konstrukcje żerdziowe przykryte skórami zwierzęcymi, które dodatkowo obciążano na zewnątrz licznymi kamieniami.

Najstarsze ślady pobytu człowieka na terenie gminy Niedźwiada odkryto na dwu stanowiskach: w Górce Lubartowskiej oraz Pałecznicy-Kolonii. O ile znalezisko z Górki Lubartowskiej można z całą pewnością przypisać ludności mezolitycznej, należącej do tak zwanej kultury komornickiej, to w przypadku znaleziska rdzenia z krzemienia czekoladowego do produkcji wiórów z Pałecznicy-Kolonii z dużą dozą prawdopodobieństwa datuje się na okres mezolitu. Warto wspomnieć, że w utworach polodowcowych w rejonie Pałecznicy występują bałtyckie krzemienie narzutowe, które z racji dużej dostępności mogły być używane przez ludność mezolityczną.

Neolit – młodsza epoka kamienna

Na tereny Lubelszczyzny pierwsze fale osadnictwa ludności neolitycznej, która w odróżnieniu od ludności mezolitycznej, zajmowała się rolnictwem i hodowlą, dotarła już u schyłku 6 tysiąclecia p.n.e. i byli to zapewne przybysze z Polski południowej. Brak jednakże znalezisk związanych z ludnością wczesno neolityczną na interesujących nas terenach gminy Niedźwiada.

Najstarszymi kolonizatorami, z którymi wiąże się wprowadzenie gospodarki wytwórczej (rolnictwo, hodowla) na terenach należących obecnie do gminy Niedźwiada jest ludność kultury pucharów lejkowatych (KPL), która reprezentowała już zawansowane rolnictwo i hodowlę udomowionych zwierząt. Nazwa - kultura pucharów lejkowatych - pochodzi od charakterystycznych form naczyń glinianych, których część wylewowa była ukształtowana w formie zbliżonej do lejka. Ludność tej kultury zajmuje szczególną rolę w pradziejach ziem polskich, ponieważ zintensyfikowali oni na masową skalę rolnictwo. Wylesiano ogromne obszary by prowadzić na ich uprawy i hodowlę. Wprowadziła też orkę sprzężajną. Jest to najczęściej występująca kultura archeologiczna wczesnej fazy neolitu. Trwała ona na naszych ziemiach od około 3900 lat p.n.e. do około 1900 lat p.n.e. Ludność tej kultury wytwarzała zawansowane narzędzia krzemienne np. sierpy, siekiery kamienne, motyki rogowe, topory kamienne i rogowe. Wysoko zawansowane było tkactwo o czym świadczą liczne znaleziska ciężarków tkackich. Ponadto zajmowała się wydobyciem i obróbką na masową skalę krzemienia do wyrobu potrzebnych narzędzi. Z kulturą tą wiążą się też pierwsze w Polsce znaleziska drobnych przedmiotów metalowych – głównie miedzianych.

Z terenu Gminy Niedźwiada mamy dwa ewidentne stanowiska tej kultury (patrz zestawienie tabelaryczne) w Górce Lubartowskiej.

Kultura amfor kulistych

Kolejną grupą ludności neolitycznej, której przypisuje się znalezisko fragmentu gładzonej siekierki krzemiennej z krzemienia pasiastego z Pałecznicy-Kolonii, jest ludność reprezentująca kulturę amfor kulistych. Także w przypadku nazwy tej kultury, została ona zaczerpnięta od charakterystycznej formy naczyń wytwarzanych i użytkowanych przez ludność kultury amfor kulistych. Przyjmuje się, że wytworzyła się ona na podłożu kultury pucharów lejkowatych. Nasza wiedza o ludności tej kultury pochodzi przede wszystkim z nielicznych znalezisk grobów, w których wyposażeniu znajdowano gładzone krzemienne siekiery z krzemienia pasiastego. Groby ludności tej kultury z reguły występują na wyniosłościach, bardzo często są to pojedyncze groby, bardzo rzadko więcej niż trzy. Zmarli chowani byli w pozycji skurczonej, podczas gdy ludność kultury pucharów lejkowatych grzebała swoich zmarłych w pozycji wyprostowanej. Ponieważ zdarzało się, że wraz z ludźmi grzebano także bydło i inne zwierzęta domowe, wysnuto wniosek, że hodowla odgrywała dużą rolę u ludności tej kultury.

Epoka brązu

Znaleziska z epoki brązu są znacznie liczniejsze na terenie gminy Niedźwiada niż z okresu neolitu. Na ślady najwcześniejszych osadników związanych z ludnością **kultury mierzanowickiej** z wczesnego okresu epoki brązu natrafiono w Tarle, Brzeźnicy Książęcej-Kolonii oraz na dwu

stanowiskach w Pałecznicy-Kolonii, z których jedno zostało określone jako osada, z uwagi na liczniej znalezione tam zabytki: fragmenty naczyń, narzędzia krzemienne. I znowu, dla opisania gospodarki, osadnictwa czy obrządku pogrzebowego pomocne nam są dane z innych terenów Polski, gdzie przebadano metodą wykopaliskową stanowiska archeologiczne tej kultury. Wiemy, że ludność tej kultury zamieszkiwała z reguły małe osiedla i sezonowe obozowiska, a do celów mieszkalnych nie gardzono także jaskiniami. Swoich zmarłych grzebano w obrządku szkieletowym, w owalnych lub prostokątnych jamach grobowych a nawet trumnach czy owiniętych w matę lub plecionkę z cienkich patyków. Mężczyźni układani byli na prawym a kobiety na lewym boku, a do grobów wkładano fajansowe kolie, narzędzia kościane i krzemienne, broń – przede wszystkim krzemienne grociki strzał, nieliczne wyroby metalowe i miedziane ozdoby. Ludność kultury mierzanowickiej zajmowała się głównie hodowlą zwierząt: kóz, owiec i bydła rogatego. Nadal duże znaczenie, podobnie jak to miało miejsce w okresach poprzedzających, miała produkcja narzędzi krzemiennych. Kolejną kulturą z wczesnego okresu epoki brązu, liczniej występującą na terenach gminy Niedźwiada, reprezentują znaleziska związane z **kulturą trzciniecką** (około 1900 -1000 p.n.e). Znaleziska przypisane ludności tej kultury zostały zarejestrowane w Brzeźnicy Bychawskiej, Pałecznicy-Kolonii i Niedźwiadzie-Kolonii, gdzie natrafiono na ślady obozowisk oraz w Górce Lubartowskiej i Pałecznicy-Kolonii, gdzie odkryto ślady osad. Ludność tej kultury posiadła umiejętność wytopu metali, w szczególności brązu i wytwarzała z niego zarówno narzędzia, broń jak i ozdoby. Nie odstąpiła jednak od wytwórczości krzemieniarskiej i właściwie przez cały okres jej trwania posługiwała się wyrobami krzemiennymi. Ludność tej kultury prowadziła raczej osiadły tryb życia trudniąc się głównie rolnictwem, to jest uprawą roli oraz głównie hodowlą. Nie gardzono także tradycyjnymi sposobami zdobywania pożywienia, to jest łowiectwem i zbieractwem. W odróżnieniu od ludności kultury mierzanowickiej w obrządku pogrzebowym ludności kultury trzcinieckiej obok grobów szkieletowych, wśród których nie stosowano zasad ułożenia w grobie, stosowano ciałopalenie. Spalone kości składano bądź to bezpośrednio do jam ziemnych (groby ciałopalne jamowe) jak i do popielnic. Niektórzy badacze utożsamiali ją z ludnością prasłowiańską co nie jest jednoznaczne i do dziś toczą się spory o jej przynależność etniczną.

Równie licznie jak znaleziska kultury trzcinieckiej, na terenie gminy Niedźwiada reprezentowane są stanowiska ludności **kultury łużyckiej**. Znaleziska zabytków przypisywanych ludności tej kultury powszechnie występują na terenie Polski i Europy i datowane są od epoki brązu do epoki żelaza. Mieszczą się więc w dość rozległym przedziale chronologiczno-kulturowym, zarówno w środkowej jak i młodszej epoce brązu do epoki żelaza (od 1700-1500 p.n.e, faza środkowa do 700-400 p.n.e, faza późna sięgająca do epoki żelaza - tzw. Halsztat D). Należy do tzw. Kręgu kultur pól popielnicowych do którego zaliczana jest głównie ze względu na formę pochówków ciałopalnych, w których zwęglone szczątki umieszczano w urnach i zakopywano w ziemi. Na cmentarzyskach znajdowane są liczne urny, często z bogatym wyposażeniem. Ludność tej kultury opanowała w wysokim stopniu umiejętność wytopu metali kolorowych, a w późnej fazie swojego rozwoju, także żelaza. Charakteryzowała się bogatym zdobnictwem wytwarzanych przedmiotów i naczyń. Zamieszkiwała zamknięte osady, nierzadko mające charakter obronny oraz budowała trudno dostępne warownie. Z terenu Polski znane są grodziska tej kultury. Na terenie gminy Niedźwiada na osady ludności tej kultury natrafiono w Pałecznicy-Kolonii oraz w Górce Lubartowskiej, a w Pałecznicy i Pałecznicy-Kolonii odkryto tak zwane ślady osadnictwa tej kultury – rozróżnienie na osady i ślady osadnictwa związane jest jedynie z frekwencją materiału zabytkowego, i w przypadku większej liczby artefaktów znalezisko określa się jako „osadę", co oczywiście nie zawsze musi odzwierciedlać długotrwałość lub krótkotrwałość zasiedlania danego miejsca.

Znaleziska związane z osadnictwem ludności kultury łużyckiej są, jak do tej pory, ostatnimi dowodami zasiedlania terenów gminy Niedźwiada w pradziejach. Brak jest znalezisk z okresów

późniejszych, to jest okresu lateńskiego, okresu wpływów rzymskich i okresu wędrówek ludów. Z materiałów archeologicznych wynika, że aż do wczesnego średniowiecza tereny te nie były zasiedlone. Mając na uwadze dobre przebadanie terenu w trakcie badań Archeologicznego Zdjęcia Polski można by taką tezę, z dużą dozą prawdopodobieństwa przyjąć, jednakże w materiale znalezionym na powierzchni gruntu w trakcie AZP jest bardzo duża grupa zabytków, których nie przypisano do żadnego okresu pradziejowego, a być może znajdują się tam zabytki z okresu lateńskiego czy okresu wpływów rzymskich.

Wczesne średniowiecze i średniowiecze

Okres ten jest nierozerwalnie związany z żywiołem słowiańskim i początkami Państwowości Polskiej. Najstarsze znaleziska z terenu gminy Niedźwiada pochodzą z Berejowa, Brzeźnicy Bychawskiej, szeregu stanowisk w Górce Lubartowskiej, Pałecznicy, Pałecznicy-Kolonii. W okresie tym dominowały osady otwarte w formie mniejszych lub rozległych osad, niekiedy wzmocnionych ostrokołem. Z terenu Gminy Niedźwiada stanowiska wczesnośredniowieczne i średniowieczne stanowią drugą pod względem liczebności grupę stanowisk o rozpoznanej chronologii.

Późniejsze osadnictwo do końca XV wieku a odnotowane w źródłach archeologicznych dzięki znaleziskom w Berejowie, Brzeźnicy Bychawskiej, Brzeźnicy Książęcej, Brzeźnicy Książęcej-Kolonii, Górce Lubartowskiej, Klementynowie, Niedźwiadzie, Niedźwiadzie-Kolonii, Tarle i Zabielu związane może być już z rycerskimi nadaniami, które z czasem przechodzą w większe jednostki tworzące majątki szlacheckie zaliczane do okresu Staropolskiego. Z okresu tego dysponujemy już źródłami pisanymi, z których pochodzą wzmianki o najstarszych miejscowościach w gminie.

Berejów historycy przypuszczają, że najstarsza wzmianka o tej miejscowości pojawia się w istniejących do tej pory źródłach w 1492 r. w dokumencie biskupa krakowskiego Zbigniewa Oleśnickiego, fundującego w 1442 r. parafię w Ostrowie. Do nowo powstałej parafii włączono z parafii czemiernickiej wsie: Brzeźnicę, Borki oraz młyn Kula alias Zakliczyn, zaś z parafii Łęczna wsie Kolechowice i Tyśmienicę. Z tego wynika, iż Borki musiały leżeć gdzieś w okolicy Brzeźnicy (Bychawskiej), wraz z którą zostały włączone do nowej parafii w Ostrowie. Jest to jedyna wzmianka o Borkach, milczą o nich wszystkie późniejsze źródła. Można więc przyjąć, iż Borki powstały i zaginęły w XV w. Lokalizujemy je niedaleko Brzeźnicy Bychawskiej, przyjmując iż mogły nie zaginąć całkowicie, lecz zmieniły nazwę przybierając nową: Berechów, obecny Berejów. Osadę pod nazwą Berejów notujemy od 1563 r.

Brzeźnica (1442 r. Brzesnicza) dziś Brzeźnica Bychawska. W 1442 r. bp Zbiegniew [Oleśncki] odłącza Brzeźnicę od parafii Czemierniki, wcielając ją do nowo erygowanej parafii Ostrów. Osada stanowi w 1443 r. własność szlachecką: dziedzic Przecław i dziedzice Adam i Eliasz z Bychawki, posesor zastawny Piotr z Bystrzejowic. W 1453 r. Kanimir z Kosarzewa uzyskuje prawo bliższości do wsi Brzeźnica od Piotra z Bystrzejowic. W 1456 r. Eliasz z Bychawki wypłaca Piotrowi z Bystrzejowic należność za wieś Brzeźnicę, którą Piotr otrzymał w zastawie od Przecława stryja Eliasza. W 1460 r. w źródłach występuje Anna wdowa po Piotrze z Brzeźnicy. W dokumencie z 1529 r. mowa jest o dziesięcinie z całej wsi należnej plebanowi w Czemiernikach a w latach 1531-3 pobór z części Jana Bychawskiego z 2 łanów.

Brzeźnica była własnością szlachecką, bliskość traktu z Krakowa do Wilna, który przebiegał przez Ostrów sprzyjała rozwojowi miejscowości.

Z kolei w opracowaniu Stefana Wojciechowskiego „Osady zaginione i o zmienionych nazwach historycznego województwa lubelskiego" najstarsze wzmianki o Brzeźnicy przypisuje do 1427 r., kiedy to właścicielami jej byli wówczas Przecław i Jan z Bychawy minori, stąd późniejszy drugi człon nazwy „Bychawska". Długosz podaje ją w parafii Ostrów, pisząc ją Brzesznycza, ale w 1529 r. Brzeznycza figuruje w parafii Czemierniki. W 1531 r. Brzesnicza należała do Jana Bychawskiego i znowu do parafii Ostrów. W 1563 r. nosi nazwę Stara Brzeznicza lub Brzesnicza Stara, dla odróżnienia od Brzezniczy Nowej powstałej z Woli Brzeźnickiej (obecnie Brzeźnicy Książęcej). W 1629 r. była to Brzeznicza, własność dwóch Bychawskich, w 1674 r. pojawia się nazwa Brzeźnica Bychawska, podobnie pisana w 1748 r. a następnie w spisach XVIII-XX w.

Brzeźnica Książęca wieś ta pojawia się pod nazwą Wola Brzeznicka w 1469 r.. Podobnie zapisano ją w l. 1477, 1479, 1487. W 1529 r. została zapisano jako Rzesniczka Volya. W 1531 występuje Vola Brzesniczka, w 1552 Brzeznicka Wola, w 1563 Brzeznicza Nowa. W 1611 r. zapisano Brzeznica utraque, zaś w 1626 r. była Brzeznica wieś księcia Janusza Zasławskiego, którą w latach następnych od tytyłu właścicieli nazywano Brzeźnicą Książęcą. Tak zapisano ją w 1663 r. i następnie w XVIII-XIX w. W 1801 r. miała ona 44 domy i należało do niej osiedle Zagrodi. W 1905 r. Brześnica Książęca z kolonią miała 120 domów i 781 mieszkańców a w 1921 r. 157 domów i 935 mieszkańców. Widać więc bardzo szybki rozwój demograficzny i zapewne przestrzenny w ciągu raptem 15 lat, mając oczywiście na uwadze także okres I wojny światowej i tuż po niej epidemii grypy „hiszpanki", która zdziesiątkowała całą Europę. Musiało to mieć swoje uzasadnienie w niewątpliwej atrakcyjności tych terenów.

Wola Brzeźnicka (1469 r. n. Vola Brzesniczka), zapewne późniejsza Brzeźnica Nova, dziś Brzeźnica Książęca. Własność szlachecka w 1atach 1469-79 dziedzic Eliasz [z Bychawy], Brzeźnicy i Woli Brzeźnickiej. W dokumencie z 1477 r. nazwa pojawia się w kontekście granic z Kaznowem a w 1479 r. granic z Tulnikami. W źródłach z lat 1531-3 odnotowano pobór podatku z 1 1/2 łana.

Górka (1441 r. Gorka), dziś Górka Lubartowska. W dokumentach z lat 1470-80 w powiecie lubelskim, parafii Czemierniki a w dokumentach z lat 1531-3 w parafii Ostrów. Własność szlachecka, w latach 1441-3 dziedzic Stanisław Szreniawa, 1465 r. Mikołaj Szreniawa, 1466 r. Stanisław s. śp. Stanisława z Gorki - spór z Jarkiem z Ostrowa, w latach 1463-9 Anna, Dorota, Katarzyna z Górki, w 1497 skonfiskowane dobra Dobiesława z Górki nadane Mikołajowi z Ostrowa w dzielnicy sandomierskiej. W źródłach z lat 1531-3 odnotowano pobór podatku z 1 1/2 łana. W 1529 r. dziesięcina z całej wsi 2 grzywny plebanowi w Czemiernikach.
W opracowaniu Stefana Wojciechowskiego „Osady zaginione i o zmienionych nazwach historycznego województwa lubelskiego" najstarsze wzmianki o Górce Lubartowskiej datowane są na 1439 r., kiedy to nobilis Stanislaus Przenycka de Gorka kupił szóstą część wsi Gługie. U Długosza Górka w parafii Czemierniki, nazwa podobnie zapisana też w dokumentach z 1531 r., 1563 r. i 1580 r.;

podobnie w 1626 r. i 1676 r. W 1611 r. zapisana jako Lgorka. W 1801 r. była do duża wieś mająca 63 domy. W 1877 r. zapisana już jako Górka Lubartowska. W 1905 r. miała 73 domy i 555 mieszkańców. W 1921 r. 86 domów i 521 mieszkańców. Ponownie widać więc rozwój przestrzenny wsi na przestrzeni kilkunastu lat, choć co prawda w 1921 r. odnotowano mniejszą liczbę ludności niż w 1905 r.

Pałecznica notowana po raz pierwszy w 1467 r. jako Palczicza. W 1470 r. występuje Pelcznycza, podobnie w l. 1478 i 1479. Palesznicza zapisano w 1489 r., zaś w 1492 r. Palecznycza, podobnie w 1502 r. Z 1523 r. pochodzi zapis Wolya Sczekarkowska sive Pelecznycza. Później powraca stara nazwa Palisznicza (w 1565 r. - L 37), Pałęcznica w 1663 r., Pałecznica w XVIII-XX w.

Podpałecznica część wsi Pałecznica. W drugiej połowie XVIII w. obok wsi Pałecznica w parafii Serniki powstała samodzielna osada. W 1781 r. tak zanotowano w wizytacji - „ ... do tejże parafii należy 5 chałup pod Pałecznicą”. Zapis ten oznacza, iż osiedle to było wówczas samodzielne, nie miało jednak nazwy, która ukształtowała się wkrótce potem. Po raz pierwszy Podpałecznica występuje w spisie z 1787 r. Jako wieś odnotowują ją spisy z XIX i XX w. Po raz ostatni w 1967 r. W 1969 r. Podpałecznica była częścią wsi Pałecznica.

Zabiele w dokumencie z 1580 odnotowana jako wieś w obrębie parafii lewartowskiej. Także jako wieś Wilków. W l. 1668 i 1673 w rejestrze zapisano: Wilkow seu Zabiele, czyli, że wieś zmieniła nazwę. Od 1674 r. ciągle pisano ją Zabiele i tak jest do dzisiaj. Podczas badań powierzchniowych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski pozyskano informację, że w Zabielu podczas kopania piasku natrafiono na kości ludzkie. Po tym zdarzeniu zaprzestano kopania a wyrobisko po wybranym piasku zostało napełnione wodą. Badacze przypuszczają, że znalezisko to mogło być związane z panującą na początku XIX w. zarazą.

W publikacji Stefana Wojciechowskiego „Osady zaginione i o zmienionych nazwach historycznego województwa lubelskiego” wymieniana jest **Wola Stanisławowska,** która występowała w parafii Ostrów w 1580 r. raz jako Stanisławów, drugi raz jako Wolia. Nazwę swą zawdzięcza zapewne właścicielowi Stanisławowi Bychawskiemu. Będąc wsią niedawno osadzoną nie opłacała jeszcze podatku. W 1626 r. widnieje Wola Stanisławów, wieś braci Bychawskich zapisana między wsiami Brzeźnica własnością Bychawskich a Kaznowem należącym do Kaznowskiego a częściowo do Sieniutowej. W 1663 r. jest to już Wola Stanisławowska, podobnie w 1668 r. W tym rejestrze zapisano „tu nie masz żadnej chałupy” co oznacza, że wieś spustoszała, ale nazwa jej przetrwała w rejestrach poborowych do 1685 r., gdzie zapisano niwę Wola Stanisławowska, chociaż wieś już nie istniała. Umiejscawianie jej w spisach pomiędzy Brzeźnicą a Kaznowem pozwala na jej lokalizowanie na przestrzeni między tymi wsiami. Na południe od Berejowa archeolodzy odnotowali stanowiska archeologiczne zlokalizowane na gruntach Berejowa i Tarła-Kolonii z materiałem ceramicznym datowanym na późne średniowiecze (stanowisko w Berejowie) oraz na XVII w. (stanowisko w Tarle). Być może, odkryte przez archeologów ślady osadnictwa można powiązać z nieistniejącą obecnie, a zanikłą w XVII w. osadą Wola Stanisławowska?

Nieocenionym źródłem wiedzy o mieszkańcach są księgi metrykalne parafii rzymskokatolickiej w Ostrowie Lubelskim. Z okresu staropolskiego zachowały się jedynie zapisy akt miejskich tylko z trzech lat, tak więc zapisy ksiąg metrykalnych muszą siłą rzeczy uzupełniać skąpe dane akt miejskich. Postanowienia Soboru Trydenckiego (1543-1546) nakazały, aby księgi zawierały imię dziecka, datę chrztu, imiona rodziców, imiona rodziców chrzestnych i imię szafarza chrztu, co w zasadzie powodowało lapidarność wpisów, chyba, że rejestrowano osoby o wyższym statusie społecznym i wtedy pojawiały się wpisy bardzo dokładne i rozwlekłe. Nakaz ten wprowadzono w parafii ostrowskiej w 1593 przez synod diecezjalny krakowski. Dzięki temu księgi stanowią jedne z głównych źródeł historycznych w badaniach demograficznych, genealogicznych, socjologicznych czy dotyczących nazewnictwa.
W latach 1797-1810 obowiązywał na terenie parafii w Ostrowie nowy formularz o układzie tabelarycznym a same zapisy były staranniejsze, w ustalonym miejscu. Władzom zaborczym Austrii zależało przede wszystkim na rejestracji nowo podległej jej ludności, w celu skutecznej rekrutacji do wojska a każdy kapłan miał być urzędnikiem państwowym, wypełniającym polecenia władzy świeckiej. W 1808 w parafii Ostrów Lubelski, należącej w tym czasie do Księstwa Warszawskiego wprowadzono Kodeks Napoleona, który zaczęto realizować dopiero w 1810 r.. Zgodnie z nim proboszcz stał się urzędnikiem stanu cywilnego i na nim spoczywała odpowiedzialność sporządzania aktów przed obrządkiem religijnym chrztu. W 1825 r. zaczął obowiązywać nowy porządek prawny zaprowadzony w Królestwie Polskim pod zaborem rosyjskim, kiedy to wprowadzono nowy kodeks cywilny, zgodnie z którym akta stanu cywilnego połączone zostały z metrykami kościelnymi. Metryki dla wyznań niechrześcijańskich sporządzał burmistrz.

Województwo lubelskie zostało utworzone w 1474 r. przez króla Kazimierza Jagiellończyka. Wcześniej ziemie te należały do województwa sandomierskiego. W przeciwieństwie do większości województw staropolskich, które jako jednostki podziału administracyjnego powstały z XIII wiecznych księstw dzielnicowych, województwo lubelskie powstało na drodze stopniowego wyodrębniania się z województwa sandomierskiego. Podczas panowania Kazimierza Jagiellończyka ziemia lubelska posiada osobnego starostę, sędziego, chorążego, wojskiego pomimo formalnej przynależności do województwa sandomierskiego, a w połowie XV w. posiadała już pełną hierarchię urzędniczą, co prawda bez wojewody, ale który pojawia się w 1474 r.. Ustalone wówczas granice województwa lubelskiego trwały niezmienione do rozbiorów Polski. Przyczyny wyodrębnienia się samodzielnego województwa lubelskiego upatruje się między innymi w eksplozji demograficznej i gospodarczej ziemi lubelskiej do tej pory wyniszczanej wojnami, a po unii jagiellońskiej z Litwą ziemia lubelska znalazła się w bezpiecznym środku wielkiego państwa. Powstałe w 1474 r. województwo objęło powiat lubelski, który wkrótce wchłonął między innymi powiat parczewski. Granice powiatów są trudno uchwytne, ponieważ ponownie, jak i w przypadku początków powstania województwa lubelskiego, brak jest wczesnych źródeł pisanych a pierwsze pojawiają się dopiero około 1531 r. a w rejestrze z 1546 powiat parczewski jest wymieniany z okazji rozgraniczenia Korony z Wielkim Księstwem Litewskim. Pierwsze sejmiki szlacheckie nowopowstałego województwa lubelskiego odbyły się w Urzędowie, a od 1532 r. odbywały się w Lublinie.

W XV wieku wyodrębniły się sądy ziemskie jako sądy w sprawach cywilnych dla stanu szlacheckiego. Okręgi sądowe nazwano powiatami – ponieważ sądy ziemskie nie miały stałych siedzib, ale dokonywały objazdów całego terytorium zatrzymując się na pewien czas w znaczniejszych ośrodkach i właśnie te ośrodki utworzyły powiaty a sama nazwa wywodzi się od „dnia wietnego”, czyli wiecu – zgromadzenia sądowego.

Historia osadnictwa zaobserwowana w źródłach pisanych dotyczących osad w gminie Niedźwiada powiela się także w przypadku pozostałych terenów województwa lubelskiego. Brak jest źródeł historycznych zwłaszcza do końca XIV w. ale pośrednio historycy wysuwają przypuszczenia, że

w II i III ćwierci XIV w. szczególnie dotkliwe były zniszczenia spowodowane walkami z Litwą o opanowanie Rusi południowo-zachodniej. Doskonałe źródło do poznania najwcześniejszych dziejów Polski, jakim jest *Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis* Jana Długosza (powstałe w latach 1470 – 1480), w którym podawano dane dotyczące świętopietrza (denar od łebka dla papieża – stąd świętopietrze) w odniesieniu do każdej osady, ma w przypadku Lubelszczyzny największe braki. Najpełniejsze dane dotyczące osadnictwa interesujących nas terenów gminy Niedźwiada, przynoszą późniejsze źródła o charakterze fiskalnym: Liber Retaxationum z 1529 i Rejestry poborowe z lat 1531 i 1533. Większość zapisów dotyczących osad z terenu gminy Niedźwiada pojawia się właśnie w tych źródłach.

W administracji kościelnej województwo lubelskie należało w czasach nowożytnych do łacińskiej diecezji krakowskiej (metropolia gnieźnieńska). We wschodniej części powiatu łukowskiego i lubelskiego zlokalizowane były kościoły unickie należące do chełmskiej diecezji unickiej (metropolia kijowsko-wileńska). Wśród mniejszości wyznaniowych dominowali Żydzi (m.in. gminy w Lublinie, Parczewie, Łukowie, Kocku). W Bełżycach oraz Piaskach pod Lublinem mieszkały zorganizowane społeczności protestanckie.

Bliskość przebiegającego przez Ostrów traktu litewskiego, łączącego Kraków z Wilnem sprzyjała rozwojowi gospodarczemu, choć z drugiej strony bliskość ta spowodowała, że zawieruchy wojenne XVII i XVIII nie oszczędziły okolic Lubartowa a więc zapewne i terenów dzisiejszej gminy Niedźwiada, które były niszczone działaniami wojennymi w czasie wojen ze Szwecją (1655-1660), następnie podczas wojny z Siedmiogrodem i Kozakami i przemarszami wojsk, przynoszącymi ogromne zniszczenia. Jest wielce prawdopodobne, że znana ze źródeł pisanych Wola Stanisławowska, o której w rejestrze z 1668 roku zapisano, że „tu nie masz żadney chałupy" ucierpiała podczas tych wydarzeń, które doprowadziły do całkowitego jej wyludnienia. Kolejną falę zniszczeń przyniosła wojna północna 1712-1717, podczas jej działań całkowitemu zniszczeniu uległ Ostrów i okoliczne wsie.

Tereny gminy Niedźwiada po III rozbiorze Polski znalazły się pod władaniem Austrii w ramach Galicji Zachodniej. Po wojnach napoleońskich, w 1807 powstało zależne od Napoleona Księstwo Warszawskie i w 1809 r. okolice Lubartowa zostały przyłączone do Księstwa Warszawskiego. W tym właśnie czasie, na mocy dekretu królewskiego z 17 kwietnia 1810 r. powstał powiat lubartowski, który po upadku Księstwa Warszawskiego od 1815 r. znalazł się pod panowaniem Rosji w ramach Królestwa Polskiego. Nadal obowiązywał dawny podział administracyjny i ziemie obecnej gminy Niedźwiada leżały w powiecie lubartowskim, województwa lubelskiego. Sytuacja uległa zmianie po powstaniu listopadowym, kiedy to województwa przemianowano na gubernie a powiaty na okręgi (cyrkuły) i Niedźwiada znalazła się w okręgu lubartowskim powiatu lubelskiego guberni lubelskiej. W 1864 została utworzona gmina Berejów, obejmująca większość terenów obecnej gminy Niedźwiada, która z czasem została przemianowana na gminę Tarło.

W końcu XIX w., w 1898 r. wybudowano linię kolejową Lublin – Łuków, przebiegającą przez tereny gminy, co niewątpliwie zdynamizowało rozwój tych terenów. Zarówno Lubartów, Łuków jak i Lublin znalazły się w zasięgu ludności, która mogła udawać się tam do pracy, do szkół.

Podczas I wojny światowej w 1914 i 1915 roku na terenie tym toczyły się walki z udziałem wielu tysięcy żołnierzy trzech armii. W sierpniu 1914 r., dwie armie austro-węgierskie wykorzystując przewagę mobilizacyjną nad siłami rosyjskimi, ruszyły od południa do natarcia między Wisłą a Bugiem. Najpierw 21 sierpnia 1914 r. przystąpiła do natarcia na kierunku Lublina 1. armia austro-węgierska pod dowództwem gen. Viktora Dankla, która po przebyciu bagnistej strefy rzeki Tanwi, w trzydniowej bitwie pod Kraśnikiem (23-25 sierpnia 1914 r.) zmusiła do odwrotu 4. armię rosyjską gen. Salzy. W tym samym czasie do natarcia na kierunku Zamość-Brześć ruszyła najsilniejsza 4. armia austro-węgierska, dowodzona przez gen. Maurycego v. Auffenberga, tocząc ciężkie walki Tomaszów-Zamość-Tyszowce

z oddziałami 5. armii rosyjskiej gen. Plehwego. Ciężkie walki w tym rejonie w dniach 26 VIII-2 IX zwane „bitwą pod Komarowem" zakończyły się znacznym sukcesem Austriaków i tylko przez nieudolność jednego z austriackich dowódców nie doszło do całkowitego okrążenia i zniszczenia armii rosyjskiej. W tym czasie gen. Dankl, mając przed sobą cofające się oddziały rosyjskie, kontynuował natarcie siłami swojej armii w kierunku Lublina, zajmując 30 sierpnia Krasystaw oraz stację kolejową Trawniki (1 września). Obie armie austro-węgierskie nie wykorzystały swoich zwycięstw pod Kraśnikiem i Komorowem wobec dotkliwych porażek wojsk austro-węgierskich w Galicji Wschodniej i konieczności wycofania na front lwowski 4. armii austro-węgierskiej. 2 września Rosjanie, wykorzystując swoją przewagę, odzyskali rejon Trawniki-Krasnystaw i w ciągu następnych dni rosyjskie armie przeszły do natarcia na całym swoim prawym skrzydle frontu, mając dwukrotną przewagę nad uszczuplonymi siłami austro-węgierskimi do 9 września wypierając z południowej Lubelszczyzny wszystkie oddziały austro-węgierskie.

Latem 1915 r front wojenny dotarł do Lubelszczyzny w wyniku zdecydowanej ofensywy wojsk państw centralnych, zapoczątkowanej przełamaniem w maju 1915 r. rosyjskiego frontu pod Gorlicami. Oddziały austro-węgierskie osiągnęły południowe granice Lubelszczyzny w końcu czerwca 1915 r. Atakiem między Wisłą a Bugiem dowodził August v. Mackensen. Rosjanie mimo dotkliwych braków amunicji zamierzali bronić za wszelką cenę i wybudowali szereg umocnionych linii obronnych z rozbudowanymi systemami zapór inżynieryjnych. Armie Mackensena ruszyły do natarcia w pierwszych dniach lipca 1915 r. Najcięższe walki toczyły się od 1-10 lipca w rejonie Kraśnik-Urzędów pomiędzy atakującą 4. armią austro-węgierską i broniącą się 3. armią rosyjską, zwane „drugą bitwą pod Kraśnikiem". Po kilku dniach ataku straty osobowe w oddziałach austriackich sięgały często 70%. W walkach tych brała również udział I Brygada Legionów, podległa dowództwu 4. armii austro-węgierskiej. 15-16 lipca armie Mackensena ponownie ruszyły do natarcia na dobrze okopane oddziały 4., 3. i nowo utworzonej 13. armii rosyjskiej, osiągając jedynie sukces w postaci zajęcia Krasnegostawu. W dniach 22-23 lipca oddziały austro-węgierskie zdołały częściowo przełamać linię obrony Rosjan, zdobywając po zaciętych walkach Niedrzwicę, Bełżyce i Wronów. Natomiast wydzielona grupa uderzeniowa złożona z siedmiu dywizji niemieckich pod dowództwem gen. Emmicha 29 lipca rozbiła II Syberyjski Korpus i zajęła rejon Biskupice-Trawniki. Cofające się oddziały rosyjskie stawiały zacięty opór, o czym świadczą sierpniowe walki pod Lubartowem i w bagnistej dolinie rzeki Tyśmienicy przed Ostrowem Lubelskim. Ostatnie oddziały rosyjskie zostały wyparte z Lubelszczyzny 18 sierpnia 1915 r. po zdobyciu Włodawy, co było końcem wojny na terenie Lubelszczyzny. Doszło do ogromnych zniszczeń, wywołanych zarówno działaniami wojennymi, jak i celowym podpalaniem wsi i miasteczek przez cofającą się armię rosyjską. Po przejściu frontu Lubelszczyzna znalazła się pod okupacją austriacką i weszła w skład utworzonego dnia 1 września 1915 r. Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego z siedzibą w Lublinie a władzę w terenie przejęły c. i k. komendy powiatowe.

Zawarcie 9 lutego 1918 r. separatystycznego pokoju w Brześciu Litewskim, między państwami centralnymi (Niemcy, Austro-Węgry i ich sojusznicy) a Ukraińską Republiką Ludową, na mocy którego cały Wołyń, Chełmszczyznę i Podlasie odstąpiono Ukrainie, chociaż na tych terenach zamieszkiwało jedynie 23,1% Ukraińców spotkało się z olbrzymim sprzeciwem nie tylko społeczności lokalnej ale wywołało gorący sprzeciw na wszystkich ziemiach polskich. Ostatecznie do ratyfikacji traktatu nie doszło, na co wpływ miało nie tyle zgodne potępienie tego aktu przez opinię publiczną, co niewywiązywanie się ukraińskiego rządu Pawło Skoropadskiego ze zobowiązań zbożowych oraz zbliżająca się klęska Niemiec i Austro-Węgier.

Krótko po odzyskaniu niepodległości, w 1920 r. pojawiło się nowe, śmiertelne zagrożenie ze strony sowieckich wojsk I Konnej Armii Budionnego, której wcześniej nie udało się zdobyć Lwowa.

W sierpniu załoga Zamościa odparła szturm Armii Konnej Budionnego. Przełomową dla bezpieczeństwa miasta okazała się bitwa pod Komarowem 31 sierpnia, w wyniku której armia Budionnego wycofała się na wschód.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. interesujące nas tereny należały do gminy Tarło, z siedzibą w Niedźwiadzie.

W okresie II wojny światowej na terenach ziemi lubartowskiej aktywny był ruch oporu a bliskość lasów parczewskich sprzyjała działaniom partyzanckim. Przez gminę przechodził ważny kolejowy szlak komunikacyjny, przewożący transporty wojskowe na front ale także transporty więźniów do obozu na Majdanku.

Całkowitej zagładzie ulegli mieszkańcy gminy pochodzenia żydowskiego. Już na początku wojny, zimą 1940 r. w Pałecznicy-Kolonii pochowano zwłoki żydowskich jeńców wojennych – żołnierzy kampanii wrześniowej 1939 r., zamordowanych przez Niemców podczas tzw. Marszu Śmierci z Lublina do Białej Podlaskiej. Według relacji W. Chromińskiego, który w tym czasie mieszkał w dworze w Pałecznicy, Niemcy zamordowali od 120 do 150 żołnierzy, których ciała zostały pogrzebane przez mieszkańców Pałecznicy w tzw. Wilczych Górach, przy szosie lubartowskiej – na miejscu tym znajduje się obecnie pomnik, z mylnie podaną datą 1941 r. jako datą mordu dokonanego przez Niemców na jeńcach.

W Brzeźnicy Bychawskiej, w lesie zlokalizowanym przy granicy gminy, na południe od wsi Zabiele znajduje się zbiorowa mogiła, na której w 2005 r. staraniem Urzędu Gminy w Niedźwiadzie został umieszczony nagrobek upamiętniający zamordowanych żydów, mieszkańców Brzeźnicy Bychawskiej, którzy ukrywali się w lesie do jesieni 1942 r., kiedy to żandarmeria niemiecka otoczyła las zabijając ukrywające się osoby, włączając w to pięcioro dzieci.

W trudnych latach powojennych mieszkańcy gminy Niedźwiada przechodzili los wszystkich praktycznie rolników polskich, to jest obowiązkowe dostawy zboża, żywca, mleka i ziemniaków, obciążenia nadmiernymi podatkami gruntowymi i pracą przymusową w postaci tzw. szarwarków. W okresie tym w Brzeźnicy Bychawskiej odważnie słowa prawdy o panującym systemie politycznym głosił ksiądz Jan Szczepański. Ks. Jan Szczepański urodził się 17 czerwca 1890 r. w Ostrówku, na terenie parafii Łańcuchów. Ukończył szkołę w Chełmie i seminarium w Lublinie, w 1922 r. został kapłanem. Przebywał, gdzie głosił kazania i uczył w parafiach w Kamieniu, Olbięcinie, Chmielu, Niemcach i Brzeźnicy Bychawskiej.

Ksiądz Jan Szczepański, który został skierowany do parafii w Brzeźnicy Bychawskiej w maju 1947 r., gdzie dał się poznać jako osoba odważna, nie poddająca się naciskom władzy ludowej. W nocy 22/23 sierpnia 1948 r. został porwany a jego zmaltretowane ciało, ze śladami okrutnych tortur zostało znalezione 3 września w rzece Wieprz. Śledztwo, jak i kampania dezinformacji i pomówień – winą próbowano obarczyć oddziały „Jordana" należące podczas wojny do Batalionów Chłopskich, które po wojnie przeszły do Zrzeszenia „Wolność i Niepodległość - miały na celu ukrycie rzeczywistych morderców księdza. Ksiądz Jan Szczepański nazwany został lubelskim Popiełuszką czasów bierutowskich. Parafianie ufundowali dzwon w kościele w Brzeźnicy Bychawskiej, któremu nadano imię Jan, a do dziś odbywają się żałobne nabożeństwa a powstałe przy kościele Muzeum Parafialne gromadzące pamiątki etnograficzne zostało nazwane imieniem Księdza. Od 2008 r. organizowane są rajdy rowerowe - pielgrzymki do miejsca odnalezienia ciała zamordowanego kapłana.

5.2.3. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne jest źródłem tożsamości i ciągłości różnych grup społecznych na danym terenie. Termin ten został przyjęty przez organizację UNESCO w październiku 2003 r. w Paryżu w Konwencji o ochronie dziedzictwa niematerialnego.

Zgodnie z treścią artykułu 2 Konwencji dziedzictwem niematerialnym są: „praktyki, wyobrażenia, przekazy, wiedza i umiejętności – jak również związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturowa - które wspólnoty, grupy i, w niektórych przypadkach, jednostki uznają za część własnego dziedzictwa kulturowego. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności.

Niematerialne dziedzictwo kulturowe, zgodne z definicją podaną powyżej, przejawia się w następujących dziedzinach:

- tradycje i przekazy ustne, których nośnikiem jest język: bajki, legendy, przysłowia, zagadki, pieśni, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, modlitwy, śpiewy, lamenty pogrzebowe, zawołania, zaklęcia;
- sztuki widowiskowe;
- zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne: rytuały i zwyczaje doroczne, sytuacyjne, rodzinne, chrzciny, wesela, pogrzeby, ceremoniały lokalne, zwyczaje odpustowe, pielgrzymki, gry i zabawy, folklor dziecięcy, sposoby świętowania, praktyki nawiązywania kontaktów międzyludzkich, gwarę;
- umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym;
- wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata: tradycyjne sposoby leczenia, zamawiania medyczne, meteorologia ludowa, wiedza o wszechświecie.

Niestety, ale tradycyjna kultura ludowa ulega coraz szybszemu zanikowi, jeszcze w latach 70-80-tych ubiegłego wieku na terenie powiatu lubartowskiego można było spotkać wciąż będące w użyciu tradycyjne formy w budownictwie, jak na przykład zabudowa w formie dookólnej (okólniki), w której zabudowania gospodarcze były połączone, z wewnętrznym podwórkiem gospodarczym. Ale najszybciej zanikowi ulega dziedzictwo niematerialne, które w formie szczątkowej zostało zachowane i kultywowane głównie poprzez zachowanie obrzędowości zwyczajów dorocznych, tradycji związanych ze świętami kościelnymi oraz silną tradycję patriotyczną, najczęściej manifestowaną poprzez oprawę religijno-patriotyczną świąt państwowych a także świąt kościelnych. Obrzędowość kościelna to także dbałość o miejsca kultu: kościoły, kapliczki i krzyże przydrożne, z nadal żywym zwyczajem przystrajania krzyży i kapliczek przydrożnych oraz śpiewania „majówek”. Do elementów tradycyjnej kultury, które zanikły zalicza się także tradycyjne stroje ludowe, obecnie zachowane dzięki zespołom folklorystycznym oraz śpiewaczym na terenie Gminy Niedźwiada. Tradycyjne elementy stroju lubartowskiego damskiego to:

- Koszula posiadała wykładany kołnierz, przyramki i mankiety zdobione stebnem (czarnymi nićmi) lub „wyszywane” kolorową bawełną w „prenciki”, „krzyżyki”, „wężyki”.
- Spódnice z lnianego, bielonego płótna marszczono w pasie „w kule”. Spódnice zwane „burkami” szyto z szaroniebieskiego materiału w poprzeczne paski albo w kraty.
- Dawne gorsety z bawełnianej tkaniny, płytko wycięte pod szyją, posiadały cztery szerokie klapy opadające na biodra. Lamowano je niebieską wstążką. Natomiast gorsety wełniane i welwetowe, noszone przez dziewczęta, zdobione były tasiemkami, złotym i srebrnym szychem, kolorowymi guzikami. Powszechnie używane były granatowe kaftany, sięgające powyżej kostek, od pasa

fałdowane, z dużym kołnierzem sukiennym. Przód kaftana zdobiono rabatami z naszyciem niebieskiego sznurka. Podobna do kaftana była „jupa" z kołnierzem barankowym. Zimą noszono barani kożuch suto marszczony w pasie, z szerokimi fałdami opadającymi ku dołowi, zdobiony stebnem (czerwoną i niebieską bawełną).

- Dawnym ubiorem głowy była „połówka" z perkalowego materiału złożonego we dwoje do szerokości 8 cm. Tak złożonym materiałem opasywano głowę i wiązano z tyłu, a końce opuszczano na plecy.
- Innym ubiorem głowy była „łopata", czyli chusta wełniana w jasnym kolorze. Otaczano nią głowę, wiązano z tyłu, opuszczając końce poniżej pasa.
- Obuwie z czarnej skóry na wysokich obcasach sznurowano lub zapinano na guziki.

Tradycyjne elementy stroju lubartowskiego męskiego to:

- Męskie koszule z wąskimi kołnierzami latem noszono na wypust i opasywano rzemieniem.
- Spodnie szyte były z szaroniebieskiego lub szaroczerwonego samodziału. Do pracy ubierano się w spodnie z szarego, grubego płótna, natomiast w dni świąteczne — w spodnie sukienne kupowane w mieście.
- Welwetowe lub sukienne czarne kamizele, mało wycięte pod szyją, lamowano czerwoną tasiemką. Przód kamizelki ozdabiano białymi guzikami.
- W Lubartowskiem można było znaleźć trzy odmiany sukman; jedna — to sukmana granatowa z kołnierzem wykładanym szarym suknem i mankietami obszytymi niebieską tasiemką. Druga odmiana posiadała u szyi klapy z granatowego sukna i takie same mankiety rękawów. Biegnące łukowato na plecach szwy akcentowano granatowym suknem, zdobionym zielonym sznurkiem. Trzecia odmiana sukmany, zwana „fijorówką" albo „bystrzycką", szyta z ciemnobrązowego samodziału, bywała noszona także w okolicach Lublina. Zdobiono ją czerwonym i niebieskim sznurkiem wężykowato biegnącym wokół kołnierza, następnie po obu stronach przodu, a poniżej pasa kończącym się w liniach spiralnych.
- W lecie noszono kapelusze z trawy "psiarki" ze skrzydłami (krezami podwiniętymi po obu bokach w górę), w zimie czapki z granatowego lub zielonego sukna z otoczem z czarnego baranka. Otoczę posiadało z boku rozcięcie wiązane zieloną lub czerwoną wstążką.

Dziedzictwo niematerialne gminy związane jest między innymi z podtrzymywaniem lokalnych tradycji ludowo-folklorystycznych, pielęgnujących tożsamość regionu. Proces budowania tożsamości regionalnej powinien rozpocząć się od pielęgnowania i kultywowania tożsamości lokalnej. Na terenie gminy działają liczne zespoły ludowe, które są obecne na uroczystościach lokalnych, ale także reprezentują gminę Niedźwiada:

- działający od 1976 r. Zespół Śpiewaczy z Niedźwiady, który dodatkowo oprócz pieśni prezentował obrzędy, takie jak „Swaty", „Herody";
- Zespół Śpiewaczy „Pałecnianki" z Pałecznicy, który w 1979 roku prezentował repertuar ludowy najstarszych mieszkańców, oraz widowiska, jak na przykład Wielka Sobota w Pałecznicy; w 1985 r. zdobył pierwszą nagrodę na Ogólnopolskim Festiwalu Kapel i Śpiewaków Ludowych w Kazimierzu Dolnym; w 1998 r. zespół wystąpił po raz ostatni w starym składzie a został reaktywowany z inicjatywy dyrektora szkoły podstawowej w Pałecznicy w 2009 r., przejmując stroje i częściowo repertuar poprzedniego składu zespołu;
- działający od 1986 r. Zespół Śpiewaczy z Górki Lubartowskiej, który wystawiał także widowiska obrzędowe „Wesele", „Wigilia", „Prządki", „Gody", „Nowy Rok", „Pierzaki", „Wielka Sobota"; zespół ten wielokrotnie reprezentował gminę Niedźwiada na scenach Lubelszczyzny a także brał udział w nagraniach Radia Lublin;
- także w 1986 r. powstałe Zespół Śpiewaczy z Zabiela,

- działający od 1990 r. Zespół Śpiewaczy „Brzeźniczanki „z Brzeźnicy Bychawskiej,
- działający od 1997 Zespół Śpiewaczy z Brzeźnicy Książęcej,
- od 1999 r. Zespół Śpiewaczy z Brzeźnicy Leśnej,
- powstały w 2012 r. Zespół „Tarłowiacy", który zmienił nazwę na „Tarłowianki",
- od 2014 r. dziecięcy „Promyki", z różnych miejscowości z terenu gminy,
- od 2017 Zespół „Kalina".

Inną formą organizacji, która także pielęgnuje lokalne tradycje, tym samym je upowszechniając są Koła Gospodyń Wiejskich, działające w miejscowościach Gminy Niedźwiada. Wśród wyróżniających się Kół należy wymienić KGW z Górki Lubartowskiej .

Materialnym świadectwem niematerialnych wierzeń, wciąż zachowanym i ciągle kultywowanym na terenie gminy Niedźwiada są kapliczki i krzyże przydrożne. Kapliczki te o różnej genezie: jako przejaw kultu Maryjnego i jako wota (po przeżytych epidemiach), jako miejsca upamiętniające wydarzenia istotne w życiu społeczności zamieszkującej te tereny, jako punkty orientacyjne na rozstajach itp. Stanowią one do dzisiaj lokalne ośrodki życia duchowego, szczególnie w postaci Nabożeństw Majowych odprawianych w formie Litanii Loretańskiej w wioskach przy kapliczkach, które są szczególnie starannie w tym okresie przystrajane. Tradycja ta pojawiła się w kulturze chrześcijańskiej Europy na przełomie XIII i XIV w. a szczególnie upowszechniła się dzięki zakonowi jezuitów po dobie reformacji, kiedy to w połowie XVI w. maj został nazwany miesiącem Maryi.

Dobór miejsca, w którym stawiano kapliczki czy krzyże nie był przypadkowy i był zawsze uzasadniony. Mógł wiązać się z upamiętnieniem ważnych wydarzeń historycznych, a także osobistych. Były kapliczki dziękczynne a także błagalne. Powstawały na obrzeżach wsi, w centrach wsi, nad zbiornikami wodnymi, w miejscu przepraw przez wodę, w lasach czy na ich obrzeżach.

5.2.4. Infrastruktura kultury

Główną instytucją kultury na terenie gminy jest Gminna Biblioteka Publiczna w Niedźwiadzie posiadająca 3 file, w Brzeźnicy Bychawskiej, Pałecznicy i Tarle. Oprócz zadań statutowych, jakimi są gromadzenie, opracowanie i udostępnianie materiałów bibliotecznych, rozwijanie, zaspokajanie i stymulowanie potrzeb czytelniczych oraz potrzeb oświatowych, kulturalnych i informacyjnych mieszkańców gminy, Gminna Biblioteka Publiczna jest organizatorem lokalnych imprez, konkursów warsztatów i szkoleń a także działań wspierających osoby niepełnosprawne i seniorów w dostępie do czytelnictwa i kultury.

Gminna Biblioteka Publiczna w Niedźwiadzie

Powstała w 1949 r. i od chwili powstania Biblioteki i jej filii aż do roku 1990 następowały zmiany lokali i biblioteki mieściły się w domach prywatnych. Stabilizacja nastąpiła po roku 1990, kiedy to placówki biblioteczne z prywatnych lokali zostały przeniesione do lokali należących do samorządu. Obecnie wszystkie placówki wyposażone są w sprzęt komputerowy z bezpłatnym dostępem do internetu - łącznie jest to 14 stanowisk.

Niezwykle ciekawa jest historia placówek bibliotecznych w Powiecie Lubartowskim i Gminie Niedźwiada. W 1907 roku w Tarle istniała polsko-rosyjska biblioteka ludowa, będąc jednocześnie biblioteką gminną. W 1909 roku w Lubartowie otwarto bibliotekę z czytelnią Polskiej Macierzy Szkolnej, która umożliwiła ludności tych terenów dostęp do książki. W okresie międzywojennym reaktywowano działalność lubartowskiej placówki Polskiej Macierzy Szkolnej. W roku 1917 Wydział Powiatowy chcąc rozszerzyć sieć biblioteczną zakupił około 2000 książek beletrystycznych, jak również 20 szafek. Tak powstały biblioteki wędrowne z wymiennym księgozbiorem. Przed rokiem 1926 nabyto

4 takie biblioteki, w 1933 roku (w ramach tzw. akcji bibliotecznej podjętej w związku z zapowiadanym - a niedoszłym - uchwaleniem ustawy bibliotecznej) - 10. W pierwszej kolejności ruchome biblioteki przydzielano miejscowościom, w których działały uniwersytety niedzielne m.in. była to także Niedźwiada. Zakładanie bibliotek przyczyniło się do objęcia akcją oświatową i czytelniczą szerokich kręgów społeczeństwa. Bardzo ważną inicjatywę podjęto na posiedzeniu Zarządu Gminnego gminy Tarło w Niedźwiadzie dnia 6 sierpnia 1936 roku. Sekretarz Leonard Niezabitowski zgłosił wniosek założenia biblioteki gminnej "[...] która by jeżeli nie całkowicie, to przynajmniej częściowo, zaspokajała coraz bardziej przejawiającą się, zwłaszcza wśród młodzieży, potrzebę czytelnictwa". Inicjatywa nie doczekała się realizacji przed wojną, chociaż w projekcie budżetu gminy na lata 1938/1939 przewidziano pewną kwotę na "założenie i utrzymanie biblioteki i czytelni publicznych". W 1937 roku istniał punkt biblioteczny mieszczący się w Publicznej Szkole Powszechnej w Pałecznicy z księgozbiorem liczącym 74 książki. Wypożyczanie odbywało się dwa razy w tygodniu. Po przerwie wojennej w 1948 roku Biblioteka Powiatowa we współpracy z organizacją młodzieżową „Wici" założyła w Pałecznicy tzw. bibliotekę wędrowną z kompletem 30-40 książek. Kalendarium zakładania filii bibliotecznych:
Rok 1949 – otwarcie biblioteki Gromadzkiej w Niedźwiadzie.
Rok 1955 – powstaje filia w Pałecznicy.
Rok 1956 – rozpoczyna działalność filia w Brzeźnicy Bychawskiej.
Rok 1962 – powstaje filia w Tarle.

Wiejski Ośrodek Kultury w Górce Lubartowskiej.

„Muzeum parafialne im. Ks. Jana Szczepańskiego",
powstało z inicjatywy ks. Proboszcza, v-ce dziekana dekanatu czemiernickiego Władysława Poździka. Na potrzeby Muzeum, ksiądz proboszcz Poździk przeniósł z Babianki (gmina Parczew) drewniany budynek gospodarczy spichlerza, w którym po pracach modernizacyjnych zgromadzono przedmioty z życia wsi polskiej i kultu religijnego. W „muzeum" zgromadzono ręczne narzędzia pracy rolników: kosy, sierpy i części uprzęży konia, dawne przedmioty będące niegdyś na wyposażeniu stajni i obory. We wnętrzu „muzeum" zgromadzono wyposażenie wiejskiej chaty, od dziecięcej kołyski, po warsztat tkacki i stolarski, obrazy święte, przybory do wyrobu masła i służce do prania. Muzealia etnograficzne pozyskano dzięki ofiarności mieszkańców, którzy odpowiedzieli na apel proboszcza.

Organizacje pozarządowe oraz prowadzące działalność pożytku publicznego

Miarą aktywności społecznej Mieszkańców danego obszaru jest przede wszystkim liczba aktywnie działających organizacji pozarządowych na tym terenie. Gmina Niedźwiada posiada relatywnie duży potencjał kapitału społecznego i rozwija się też dzięki działalności grupy sprawdzonych i doświadczonych organizacji pozarządowych.

Gmina Niedźwiada realizuje zadania ze sfery publicznej we współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego na podstawie podejmowanych corocznych Uchwał Rady Gminy w sprawie uchwalenia rocznego programu współpracy Gminy z organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami prowadzącymi działalność pożytku publicznego.

5.3 Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r(t.j. Dz.U. 2022 poz. 840), formami ochrony zabytków są:

- ✓ wpis do rejestru zabytków;
- ✓ uznanie za pomnik historii;
- ✓ utworzenie parku kulturowego;
- ✓ ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze gminy Niedźwiada funkcjonują dwie z wymienionych wyżej form ochrony: wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Wpis do rejestru zabytków wywołuje skutki prawne w postaci objęcia danego obiektu ochroną prawną, pozwalającą na ingerencję państwa w konstytucyjnie chronione prawo własności. Rejestr opiera się na zasadzie wyboru, która oznacza, że historyczny obiekt proponowany do indywidualnej ochrony konserwatorskiej poprzez wpis do rejestru zabytków w celu jego zachowania powinien mieć wartości wyższe wobec innych obiektów tego samego typu i ponadprzeciętne. Ustawa wymienia kolejno: prowadzenie robót budowlanych w otoczeniu zabytku, prowadzenie badań konserwatorskich i architektonicznych. Należy uzyskać zgodę konserwatora również na przemieszczanie zabytku nieruchomego, trwałe przeniesienie zabytku ruchomego, dokonywanie podziału zabytku nieruchomego oraz zmianę jego przeznaczenia i sposobu korzystania z tego zabytku, a także na umieszczanie urządzeń technicznych i reklamowych oraz podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku. W przypadku archeologii niezbędne jest uzyskanie pozwolenia na badania archeologiczne oraz na poszukiwania prowadzone przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania. Pozwolenie WKZ ma formę decyzji administracyjnej, tak więc w toku postępowania mają zastosowanie przepisy Kodeksu postępowania administracyjnego.

Tryb wydawania pozwoleń reguluje *Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków*. Rozporządzenie to precyzuje zakres wniosku i załączników dla każdego typu działań przy zabytku.

Prowadzenie jakichkolwiek działań, prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych w obiekcie zabytkowym, jak i na obszarach wpisanych do rejestru zabytków wymaga uzyskania pozwolenia konserwatorskiego zgodnie z art. 36 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r. poz. 282 ze zm.).

Art. 36. 1. Pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;
2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
5) prowadzenie badań archeologicznych;
6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;
8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru: urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2017 r. poz. 1073) oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru; z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni;
12) poszukiwanie ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, przy użyciu wszelkiego rodzaju urządzeń elektronicznych i technicznych oraz sprzętu do nurkowania.

5.3.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie gminy Niedźwiada znajduje się jeden zabytek nieruchomy wpisany do rejestru zabytków województwa lubelskiego – tabela nr 1. Jest to tym samym najcenniejszy element krajobrazu kulturowego na terenie gminy podlegający ścisłej ochronie konserwatorskiej, wynikającej z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Tabela nr 1: Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków w Gminie Niedźwiada

	MIEJSCOWOŚĆ	ZAKRES WPISU DO REJESTRU ZABYTKÓW	NR WPISU DO REJ
1	**PAŁECZNICA KOLONIA**	**„park podworski, w gran. wg zał. planu i opracowania ewidencyjego”**	**A/776 z 22.12.1978 r.**

5.3.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zgodnie z art. 3 pkt 1 i 3 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytek ruchomy, to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Z przyczyn bezpieczeństwa zgromadzonych zabytków w programie opieki nad zabytkami nie podaje się szczegółów dotyczących zabytków ruchomych.

5.3.3. Zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Ewidencja prowadzona jest przez wojewódzkiego konserwatora zabytków zgodnie z art. 22 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece and zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840). Stanowi ona zbiór kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa, sporządzanych zgodnie z przepisami Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. z 2011 r. nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021. poz. 56).

Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku. Zgoda właściciela zabytku nie jest wymagana w wypadku kart ewidencyjnych zabytków nieruchomych.

Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków, składającą się z kart ewidencyjnych, zawierających następujące informacje: nazwa, materiał, technika, miejscowość, adres i miejsce przechowywania, przynależność administracyjna, właściciel i jego adres, forma ochrony, opracowanie karty ewidencyjnej, styl, czas powstania, autor, szkoła, warsztat, wymiary, liczba obiektów; fotografia, opis, znaki, sygnatury, napisy; historia, stan zachowania i najpilniejsze postulaty konserwatorskie, akta archiwalne, źródła ikonograficzne, adnotacje o inspekcjach, informacje o zmianach, uwagi. Wpis do wojewódzkiej ewidencji zabytków nie wywołuje skutków prawnych. Sporządzenie karty ewidencyjnej stanowi formę dokumentacji i rozpoznania zasobu zabytków ruchomych na terenie województwa. Rodzi jednak pewne obowiązki informacyjne (zob. art. 28 u.o.z.o.z.). Do zabytków nieruchomych ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków zastosowanie będzie miał również art. 31 ust. 1a u.o.z.o.z., zgodnie z którym osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować:

1. Roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo
2. Roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego.

jest obowiązana, z zastrzeżeniem art. 82 a ust. 1, pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków.

Dzięki wojewódzkiej ewidencji zabytków, która odzwierciedlać powinna cały zasób zabytkowy na danym terenie, można umiejscowić dany obiekt we właściwym miejscu w hierarchii wartości obiektów historycznych. Skutkiem wpisu do wojewódzkiej ewidencji zabytków, prowadzonej niezależnie od rejestru przez wojewódzkiego konserwatora zabytków, jest obowiązek informacyjny. Zgodnie z art. 28 ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, określonych w art. 5 nin. ustawy, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

1. Uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
2. Zagrożeniu dla zabytku, niezwłocznie po powzięciu wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
3. Zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
4. Zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Listę obiektów zabytkowych ujętych w prowadzonej przez Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Lublinie, przedstawiono w tabeli nr 2 – są to zabytki ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Niedźwiada. Wszystkie obiekty zabytkowe ujęte w ewidencji wojewódzkiej posiadają karty ewidencyjne zabytku nieruchomego.

5.3.4. Ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Dokumenty te zostały szczegółowo omówione w rozdziale poświęconym relacji gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy (analiza dokumentów programowych gminy).

5.4 Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Gminna ewidencja zabytków formalnie nie stanowi formy ochrony zabytków wymienionych w art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (t. j. Dz. U. 2022 poz. 840). Pomimo to, w piśmiennictwie prawniczym, w związku z zapisami art. 7 pkt 4 i art. 19 ust. 1 i 1 a u.o.z.o.z.) ustawy o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami pojawił i funkcjonuje termin „nienazwanych form ochrony zabytków" w odniesieniu do gminnej ewidencji zabytków, w związku z przypisanymi tej ewidencji skutkami prawnymi (wspomniany wyżej art. 19 ust. 1 i 1 a u.o.z.o.z.). Pomimo nieujęcia gminnej ewidencji zabytków w art. 7 u.o.z.o.z. to może być ona kwalifikowana jako forma ochrony zabytków. Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami gminna ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami.

Zgodnie z art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;

- inne zabytki nieruchome wyznaczone przez burmistrza (prezydenta miasta, wójta) w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granice niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113, poz. 661) oraz Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz. U. z 2021 poz. 56) określają zakres informacji, który powinna zawierać karta adresowa zabytku nieruchomego. Znowelizowane w 2019 roku rozporządzenie nakłada na wojewódzkich konserwatorów zabytków obowiązek poinformowania o zamiarze włączenia karty ewidencyjnej zabytku do wojewódzkiej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty - wojewódzki konserwator zabytków zawiadamia niezwłocznie właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, a także wójta (burmistrza, prezydenta miasta) o włączeniu karty ewidencyjnej, wraz z odpowiednio potwierdzoną kopią takiej karty. Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty ewidencyjnej zabytku, o sporządzeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty ewidencyjnej zabytku, o włączeniu nowej karty ewidencyjnej zabytku do wojewódzkiej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty ewidencyjnej zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (t.j. Dz. U. z 2021 poz. 56) nałożyło na wójta (burmistrza, prezydenta miasta) obowiązek niezwłocznego zawiadomienia właściciela lub posiadacza zabytku o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o włączeniu tej karty, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku, o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków lub o wyłączeniu tej karty właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości, która przestała być zabytkiem. Zawiadomienia o zamiarze włączenia do gminnej ewidencji zabytków, o zamiarze wyłączenia z gminnej ewidencji zabytków oraz o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku będącego historycznym układem urbanistycznym lub ruralistycznym, historycznym zespołem budowlanym, terenem, na którym znajduje się znaczna ilość zabytków archeologicznych lub nieruchomością o nieuregulowanym stanie prawnym, dokonuje się w drodze obwieszczenia umieszczonego na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej.

Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie innych ustaw znacząco wzmocniła rangę gminnej ewidencji zabytków nakładając obowiązek uzyskania pozwolenia na budowę lub rozbiórkę w stosunku do obiektów budowlanych i obszarów niewpisanych do rejestru ale ujętych w gminnej ewidencji zabytków. Włączenie zabytku do gminnej ewidencji zabytków skutkuje ich ochroną (obiekty i obszary) i ujęcie w gminnej ewidencji zabytków uwzględnia się w:

- miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego gminy - Wojewódzki Konserwator Zabytków może wyznaczyć nakazy i zakazy dotyczące obszarów bądź budynków;

- studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin i innych dokumentach planistycznych - Wojewódzki Konserwator Zabytków może wyznaczyć nakazy i zakazy dotyczące obszarów bądź budynków;
- decyzji o warunkach zabudowy - Gmina przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków;
- decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego - Gmina przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków;
- decyzji o realizacji inwestycji drogowej, lokalizacji linii kolejowej lub realizacji inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego - wojewoda lub starosta przed wydaniem decyzji przesyła ją do uzgodnienia Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków;
- prawie budowlanym – pozwolenia na budowę lub rozbiórkę uzgadniane są z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

W art. 24 ustawy o ochronie zabytków opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. 2022 poz. 840) ustawodawca nałożył na Ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego określenie, w drodze rozporządzenia, przesłanek, od których spełnienia jest uzależnione wyłączenie kart ewidencyjnych i adresowych z ewidencji. Wobec niezrealizowania tego obowiązku należy domniemywać, że wyłączenie zabytku z gminnej ewidencji zabytków jest możliwe w odniesieniu do zabytku, który utracił wartości, na podstawie których został włączony do ewidencji albo jego wartość nie zostanie potwierdzona w nowych ustaleniach. O wyłączeniu z gminnej ewidencji zabytków, które zostały ujęte w gminnej ewidencji zabytków na wniosek wójta (burmistrza, prezydenta miasta) decyduje wójt z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku – **w porozumieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. W przypadku zabytków ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków, zabytek może zostać wyłączony z gminnej ewidencji zabytków po uprzednim wyłączeniu zabytku z wojewódzkiej ewidencji zabytków.**

W przypadku wyłączenia zabytku z gminnej ewidencji zabytków na wójcie spoczywa obowiązek poinformowania właściciela lub posiadacza zabytku, zgodnie z Rozporządzeniem z dnia 10 września 2019 r. (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 56).

5.4.1. Zabytki nieruchome ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Niedźwiada

Gminna Ewidencja Zabytków jest dokumentem otwartym. Zgodnie z art. 22 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, w gminnej ewidencji zabytków mogą być ujęte inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków).

Gmina Niedźwiada posiada Gminną Ewidencję Zabytków, przyjętą Zarządzeniem Wójta Gminy Niedźwiada nr OS.0050.2.2018 z dnia 23 stycznia 2018 r.

Tabela nr 2: Zabytki nieruchome w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Niedźwiada – w zestawieniu ujęto także obiekty wpisane do rejestru zabytków województwa lubelskiego.

	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	DATOW.	WŁAŚCICIEL
1.	**BEREJÓW**	Kapliczka przydrożna	obręb: Berejów identyfikator: 060809_2.0001.AR_1.821/1,	I poł. XX w.	osoba fizyczna
2.	**BEREJÓW**	Kapliczka przydrożna	Berejów nr 36 obręb: Berejów identyfikator: 060809_2.0001.AR_1.489	I poł. XX w.	osoba fizyczna
3.	**BEREJÓW**	Kapliczka przydrożna	Berejów nr 119A obręb: Berejów identyfikator: 060809_2.0001.AR_1.24	I poł. XX w.	osoba fizyczna

4.	**BRZEŹNICA BYCHAWSKA**	Zespół kościoła par. p.w. Matki Bożej Królowej Aniołów	obręb: Brzeźnica Bychawska identyfikator: 060809_2.0002.AR_1.383	1907 - 1913	osoba prawna
5.	**BRZEŹNICA BYCHAWSKA**	Kościół par. p.w. Matki Bożej Królowej Aniołów	obręb: Brzeźnica Bychawska identyfikator: 060809_2.0002.AR_1.383	1907	osoba prawna
6.	**BRZEŹNICA BYCHAWSKA**	Brama – dzwonnica w zespole kościoła par. p.w. Matki Bożej Królowej Aniołów	obręb: Brzeźnica Bychawska identyfikator: 060809_2.0002.AR_1.383	1913	osoba prawna
7.	**BRZEŹNICA BYCHAWSKA**	Mur kościelny w zespole kościoła par. p.w. Matki Bożej Królowej Aniołów	obręb: Brzeźnica Bychawska identyfikator: 060809_2.0002.AR_1.383	Ok. 1913	osoba prawna
8.	**BRZEŹNICA BYCHAWSKA**	Cmentarz parafialny	obręb: Brzeźnica Bychawska identyfikator: 060809_2.0002.AR_1.375	1919 r.	osoba prawna
9.	**BRZEŹNICA BYCHAWSKA**	Kwatera z I wojny światowej na cmentarzu parafialnym	obręb: Brzeźnica Bychawska identyfikator: 060809_2.0002.AR_1.375	1915 r.	osoba prawna
10.	**BRZEŹNICA BYCHAWSKA**	Kapliczka słupowa przydrożna z krzyżem	obręb: Brzeźnica Bychawska identyfikator: 060809_2.0002.AR_1.426 (droga)	I ćw. XIX w.	droga powiatowa
11.	**BRZEŹNICA BYCHAWSKA**	Kapliczka słupowa przydrożna z figurą	obręb: Brzeźnica Bychawska identyfikator: 060809_2.0002.AR_1.429/4	3 ćw. XVIII w.	osoba fizyczna
12.	**BRZEŹNICA BYCHAWSKA**	Kapliczka słupowa przydrożna z figurą?	Brzeźnica Bychawska nr 113 obręb: Brzeźnica Bychawska identyfikator: 060809_2.0002.AR_1.487/1	XVIII/XIX w.	osoba fizyczna
13.	**BRZEŹNICA BYCHAWSKA**	Kapliczka słupowa przydrożna z figurą	obręb: Brzeźnica Bychawska identyfikator: 060809_2.0002.AR_1.699	3 ćw. XVIII w.	osoba fizyczna
14.	**BRZEŹNICA BYCHAWSKA**	Mogiła i pomnik upamiętniająca 15 osób narodowości żydowskiej zamordowanych przez Niemców w 1942 r.	obręb: Brzeźnica Bychawska identyfikator: 060809_2.0002.AR_2.1716 (las)	2005 r.	Skarb Państwa Nadl. Lubartów osoba prawna
15.	**BRZEŹNICA KSIĄŻĘCA**	Kapliczka przydrożna	obręb: Brzeźnica Książęca identyfikator: 060809_2.0004.AR_2.1093 (droga)	XVIII/XIX w.	droga powiatowa
16.	**BRZEŹNICA KSIĄŻĘCA**	Kapliczka przydrożna	obręb: Brzeźnica Książęca identyfikator: 060809_2.0004.AR_2.1093 (droga)	II poł. XX w.	Starostwo Lubartów
17.	**BRZEŹNICA KSIĄŻĘCA**	Kapliczka przydrożna	Brzeźnica Książęca nr 27 obręb: Brzeźnica Książęca identyfikator: 060809_2.0004.AR_2.702	pocz. XX w.	droga powiatowa
18.	**BRZEŹNICA KSIĄŻĘCA**	Tablica upamiętniająca 540 lecie Brzeźnicy Książęcej	obręb: Brzeźnica Książęca identyfikator: 060809_2.0004.AR_2.770	2010 r.	Gmina Niedźwiada
19.	**BRZEŹNICA KSIĄŻĘCA-KOLONIA**	Cmentarz parafialny	obręb: Brzeźnica Książęca Kolonia identyfikator: 060809_2.0005.AR_2.879	1910 r.	Parafia w Brzeźnicy Książęcej
20.	**BRZEŹNICA KSIĄŻĘCA-KOLONIA**	Kościół parafialny p.w. Św. Mikołaja i Św. Zofii	obręb: Brzeźnica Książęca Kolonia identyfikator: 060809_2.0005.AR_2.929	1935 - 1940	osoba prawna
21.	**BRZEŹNICA KSIĄŻĘCA-KOLONIA**	Ogrodzenie kościoła parafialnego p.w. Św. Mikołaja i Św. Zofii	obręb: Brzeźnica Książęca Kolonia identyfikator: 060809_2.0005.AR_2.929	1939 r.	osoba prawna
22.	**BRZEŹNICA LEŚNA**	Kapliczka przydrożna	obręb: Brzeźnica Leśna identyfikator: 060809_2.0006.AR_2.794	ok. 1945	osoba fizyczna
23.	**GÓRKA LUBARTOWSKA**	Kapliczka przydrożna	obręb: Górka Lubartowska identyfikator: 060809_2.0007.AR_2.1088/2	XIX w.	Wspólnota Gruntowa w Górce Lubartow.
24.	**GÓRKA LUBARTOWSKA**	Kapliczka przydrożna kłodowa	obręb: Górka Lubartowska identyfikator: 060809_2.0007.AR_1.793	XIX w.	osoba fizyczna
25.	**GÓRKA LUBARTOWSKA**	Kapliczka przydrożna	Górka Lubartowska nr 98 obręb: Górka Lubartowska identyfikator: 060809_2.0007.AR_2.993	XIX/XX - XXI w.	osoba fizyczna
26.	**NIEDŹWIADA**	Kapliczka przydrożna	obręb: Niedźwiada identyfikator: 060809_2.0009.AR_3.226	II poł. XIX w.	osoba fizyczna

27.	**NIEDŹWIADA**	Kapliczka przydrożna kłodowa	Niedźwiada nr 72 obręb: Niedźwiada identyfikator: 060809_2.0009.AR_3.188	1865 r.	osoba fizyczna
28.	**NIEDŹWIADA-KOLONIA**	Kapliczka przydrożna	Niedźwiada-Kolonia nr 1 obręb: Niedźwiada Kolonia identyfikator: 060809_2.0010.AR_2.110/2	1953, 2013	osoba fizyczna
29.	**NIEDŹWIADA-KOLONIA**	Kapliczka przydrożna	Niedźwiada-Kolonia nr 55 obręb: Niedźwiada Kolonia identyfikator: 060809_2.0010.AR_2.385/1	koniec XX w.	
30.	**PAŁECZNICA**	Kapliczka przydrożna	Pałecznica nr 1B obręb: Pałecznica identyfikator: 060809_2.0011.AR_2.316	I poł. XX w.	osoba fizyczna
31.	**PAŁECZNICA**	Kapliczka przydrożna	Pałecznica nr 61 obręb: Pałecznica identyfikator: 060809_2.0011.AR_4.1373	1966 r.	Parafia w Lubartowie
32.	**PAŁECZNICA**	Kapliczka przydrożna	Pałecznica nr 31A obręb: Pałecznica identyfikator: 060809_2.0011.AR_2.633	I poł. XX w.	osoba fizyczna
33.	**PAŁECZNICA**	Krzyż przydrożny	obręb: Pałecznica identyfikator: 060809_2.0011.AR_4.1529	I poł. XX w.	Wspólnota Gruntowa wsi Pałecznica
34.	**PAŁECZNICA-KOLONIA**	Park podworski	obręb: Pałecznica-Kolonia identyfikator: 060809_2.0012.AR_1.424/2	XIX w.	Gmina Niedźwiada
35.	**PAŁECZNICA-KOLONIA**	Mogiła z II wojny światowej	obręb: Pałecznica-Kolonia identyfikator: 060809_2.0012.AR_1.272	1941 r.	Zarząd Dróg Wojewódzkich
36.	**PAŁECZNICA-KOLONIA**	Kapliczka przydrożna	obręb: Pałecznica-Kolonia identyfikator: 060809_2.0012.AR_1.384/3	XIX/XX w.	osoba fizyczna
37.	**TARŁO**	Cmentarz wojenny	obręb: Tarło identyfikator: 060809_2.0013.AR_1.67	1915 r.	Skarb Państwa Lasy Państwowe
38.	**TARŁO**	Kapliczka przydrożna	obręb: Tarło identyfikator: 060809_2.0013.AR_2.442	1905 r.	Województwo Lubelskie
39.	**TARŁO**	Kapliczka przydrożna	Tarło nr 136 obręb: Tarło identyfikator: 060809_2.0013.AR_1.139	I poł. XX w.	osoba fizyczna
40.	**TARŁO**	Kapliczka przydrożna	Tarło nr 64A obręb: Tarło identyfikator: 060809_2.0013.AR_2.543/1	I poł. XX w.	osoba fizyczna
41.	**TARŁO**	Kapliczka przydrożna	Tarło nr 106 obręb: Tarło identyfikator: 060809_2.0013.AR_2.575	I poł. XX w.	osoba fizyczna
42.	**ZABIELE**	Kapliczka przydrożna	Zabiele nr 66 obręb: Zabiele identyfikator: 060809_2.0015.AR_2.623/2	1906 r.	osoba fizyczna

Najważniejsze miejsca pamięci narodowej będące w gminnej ewidencji zabytków gminy Niedźwiada:

Tabela nr 3: Najważniejsze miejsca pamięci narodowej, ujęte także w tabeli nr 2.

	MIEJSCOWOŚĆ	**OBIEKT**	**ADRES**	**DATOW.**
1.	**BRZEŹNICA BYCHAWSKA**	Kwatera z I wojny światowej na cmentarzu parafialnym	obręb: Brzeźnica Bychawska identyfikator: 060809_2.0002.AR_1.375	1915 r.
2.	**BRZEŹNICA BYCHAWSKA**	Mogiła i pomnik upamiętniająca 15 osób narodowości żydowskiej zamordowanych przez Niemców w 1942 r.	obręb: Brzeźnica Bychawska identyfikator: 060809_2.0002.AR_2.1716 (las)	2005 r.
3.	**PAŁECZNICA-KOLONIA**	Mogiła z II wojny światowej	obręb: Pałecznica-Kolonia identyfikator: 060809_2.0012.AR_1.272	1941 r.
4.	**TARŁO**	Cmentarz wojenny	obręb: Tarło identyfikator: 060809_2.0013.AR_1.67	1915 r.

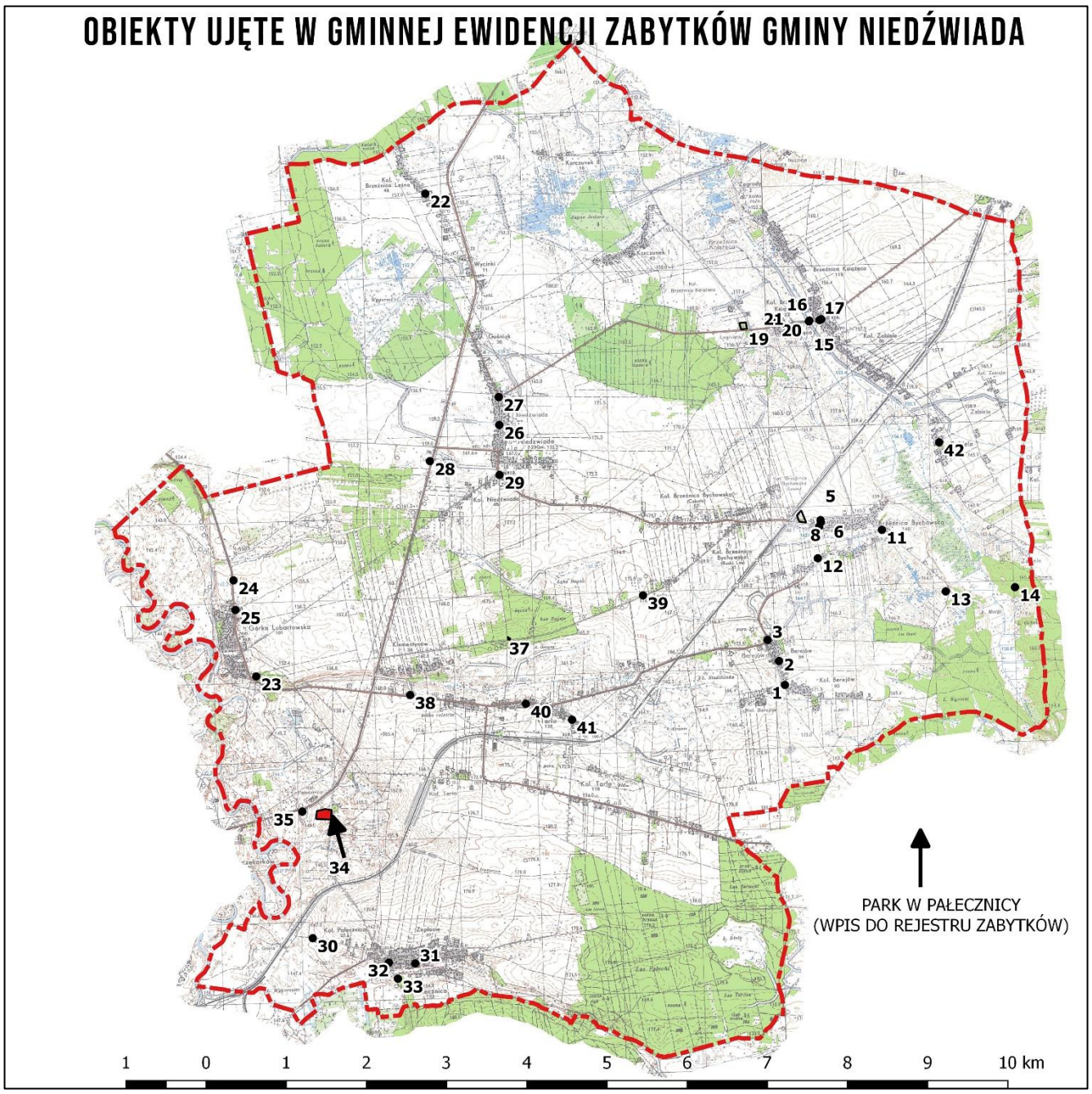

5.4.2 Stanowiska archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Niedźwiada

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zabytek archeologiczny to zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem". Są to więc pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany oraz relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej. Zabytki archeologiczne stanowią szczególną grupę zabytków, ponieważ są to obiekty rozproszone i występują także z dala od terenów współcześnie zamieszkałych. Zgodnie z prawem każdy obiekt archeologiczny, niezależnie od własności gruntu, na którym został odnaleziony, jest własnością państwa. Europejska konwencja o ochronie archeologicznego dziedzictwa kulturowego uznaje zabytki

archeologiczne za źródło „zbiorowej pamięci europejskiej i instrument dla badań historycznych i naukowych”.

Podstawą do ewidencjonowania stanowisk archeologicznych jest prowadzony od 1978 r. ogólnopolski program badawczo – konserwatorski Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). Program ten systematyzuje zasób wiedzy o terenie poprzez terenową prospekcję archeologiczną z uwzględnieniem informacji o wcześniejszych badaniach, zawartych w archiwach, zbiorach muzealnych, instytucjach naukowo badawczych oraz publikacjach naukowych i popularno-naukowych. Dokumentacja AZP stanowi zbiór otwarty i ciągle uzupełniany w procesie archeologicznego rozpoznania kraju. Do zbioru włączane są nowe karty ewidencyjne, które zgodnie z nowym rozporządzeniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (t.j. Dz. U. 2021 poz. 56) noszą nazwy „Karta ewidencyjna zabytku archeologicznego lądowego”; „Karta ewidencyjna zabytku archeologicznego podwodnego śródlądowego”; „Karta ewidencyjna zabytku archeologicznego podwodnego morskiego”. Karty ewidencyjne zabytków archeologicznych są włączane w zasób wojewódzkiej ewidencji zabytków i dokumentacja stanowisk archeologicznych w ewidencji wojewódzkiej jest źródłem najbardziej aktualnej wiedzy o terenie i musi być odzwierciedlana w prowadzonych przez gminy Gminnych Ewidencjach Zabytków.

Prowadzona przez Gminy ewidencja zabytków archeologicznych ma za zadanie informowanie o obecności w danym miejscu nieruchomego zabytku archeologicznego. Zgodnie z przepisami prawa, każdy kto zamierza realizować roboty ziemne na terenie, gdzie znajdują się zabytki archeologiczne, prowadzić roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub ewidencji zabytków objętym ochroną na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, planuje zmiany charakteru dotychczasowego przeznaczenia terenu, które mogą doprowadzić do przekształcenia lub uszkodzenia zabytku archeologicznego (stanowiska archeologicznego), jest zobowiązany przeprowadzić (czyli sfinansować) badania archeologiczne w zakresie ustalonym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Badania archeologiczne prowadzone na stanowiskach mogą mieć charakter inwazyjny (niszczący) oraz badania nieinwazyjne z wykorzystaniem metod geofizycznych, teledetekcyjnych. Obie metody badań dają możliwość poznania poszczególnych stanowisk, zabytków czy problemów związanych z szeroko rozumianą przeszłością, w tym zwłaszcza w sytuacjach zagrożenia zniszczeniem lub uszkodzeniem substancji zabytkowej (nawarstwień, obiektów, materiałów i ich kontekstów).

Obowiązek przeprowadzenia badań archeologicznych reguluje art. 31 ustawy o ochronie zabytków, w myśl którego osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego, jest obowiązana pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków. Zgodnie zaś z art. 31 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji wyłącznie w takim zakresie, w jakim roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, zniszczą lub uszkodzą zabytek archeologiczny. Zatem obowiązek przeprowadzenia prac archeologicznych istnieje tylko wówczas,

Gmina Niedźwiada na tle podziału na arkusze Archeologicznego Zdjęcia Polski

kiedy występuje ryzyko przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego i o ile przeprowadzenie badań jest niezbędne w celu ochrony zabytków.

Na terenie gminy Niedźwiada zlokalizowano 161 stanowisk archeologicznych. Prawie wszystkie stanowiska archeologiczne ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Niedźwiada są to stanowiska nowoodkryte podczas badań powierzchniowych, przeprowadzonych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP). Archeologiczne Zdjęcie Polski to ogólnopolski program badawczo-ewidencyjny opracowany w Ośrodku Dokumentacji Zabytków i wdrożony do realizacji w 1978 r. Jego celem jest rozpoznanie, metodą badań powierzchniowych i poprzez kwerendę źródłową, stanowisk archeologicznych na terenie całego kraju oraz budowa archiwum informacji o stanowiskach archeologicznych rozpoznanych tą metodą. Na potrzeby realizacji programu obszar kraju podzielono na tzw. arkusze i tereny gminy Niedźwiada znajdują się na następujących arkuszach AZP: w nawiasach podano rok, w którym przeprowadzono badania AZP oraz liczbę stanowisk zarejestrowanych na obszarze w obrębie gminy

- 70-82 (2002 r., na obszarze w obrębie Gminy zarejestrowano 3 stanowiska),
- 71-82 (2002 r., na obszarze w obrębie Gminy zarejestrowano 32 stanowiska),
- 71-83 (2002 r., na obszarze w obrębie Gminy zarejestrowano 38 stanowisk),
- 72-82 (1996 r., na obszarze w obrębie Gminy zarejestrowano 69 stanowisk),
- 72-83 (2000 r., na obszarze w obrębie Gminy zarejestrowano 19 stanowisk).

Dokumentacje wymienionych obszarów zawiera rzetelną kwerendę materiałów archiwalnych, a materiał kartograficzny w nich zawarty odpowiada standardom dokumentacji AZP tworzonym w danym okresie i jest całkowicie wystarczająca dla dokładnej lokalizacji poszczególnych punktów osadniczych.

Tabela 4: Wykaz stanowisk archeologicznych z gminy Niedźwiada

LP	MIEJSCOWOŚĆ	NR OBSZARU AZP	NR STAN. NA OBSZ.	FUNKCJA	CHRONOLOGIA
1.	**Berejów**	72 - 83	4	osada? osada	XVII w. XVIII w.
2.	**Berejów**	72 - 83	5	osada	XVII w.
3.	**Berejów**	72 - 83	6	ślad osad. osada? osada	wczesne średniowiecze XVII w. XVIII w.
4.	**Berejów**	72 - 83	7	osada	XVIII w.
5.	**Berejów**	72 - 83	8	ślad osad. ślad osad. ślad osad.	pradzieje XVII w. XVIII w.
6.	**Berejów**	72 - 83	9	osada? osada?	XVII w. XVIII w.
7.	**Berejów**	72 - 83	10	ślad osad. osada? osada	późne średniowiecze XVII w. XVIII w.
8.	**Brzeźnica Bychawska**	71 - 83	12	ślad osad. osada osada	późne średniowiecze 2 poł. XVI - p. XVII w. okres nowożytny
9.	**Brzeźnica Bychawska**	71 - 83	13	osada? osada	XVII w. okres nowożytny
10.	**Brzeźnica Bychawska**	71 - 83	14	ślad osad. osada	XVI w. okres nowożytny
11.	**Brzeźnica Bychawska**	71 - 83	15	ślad osad. ślad osad. ślad osad. osada? osada	epoka brązu średniowiecze? późne średniowiecze XV -p. XVI w. okres nowożytny
12.	**Brzeźnica Bychawska**	71 - 83	16	osada	okres nowożytny
13.	**Brzeźnica Bychawska**	71 - 83	17	ślad osad. osada	pradzieje okres nowożytny
14.	**Brzeźnica Bychawska**	71 - 83	18	osada osada	XVIII w. okres nowożytny
15.	**Brzeźnica Bychawska**	71 - 83	19	ślad osad.	późne średniowiecze

				ślad osad. osada	k. XVI w. - I poł. XVII w. okres nowożytny
16.	**Brzeźnica Bychawska**	71 - 83	20	ślad osad. osada	I poł. XVII w. okres nowożytny
17.	**Brzeźnica Bychawska-Kolonia**	71 - 83	10	osada	okres nowożytny
18.	**Brzeźnica Bychawska- Kolonia**	71 - 83	11	osada	okres nowożytny
19.	**Brzeźnica Książęca**	71 - 83	30	osada? osada osada	późne średniowiecze XVIII w. okres nowożytny
20.	**Brzeźnica Książęca**	71 - 83	31	ślad osad. osada	późne średniowiecze okres nowożytny
21.	**Brzeźnica Książęca**	71 - 83	32	osada	okres nowożytny
22.	**Brzeźnica Książęca**	71 - 83	33	ślad osad. osada	późne średniowiecze okres nowożytny
23.	**Brzeźnica Książęca**	71 - 83	34	ślad osad. osada	późne średniowiecze okres nowożytny
24.	**Brzeźnica Książęca**	71 - 83	35	osada	okres nowożytny
25.	**Brzeźnica Książęca**	71 - 83	36	ślad osad. ślad osad. osada	pradzieje późne średniowiecze okres nowożytny
26.	**Brzeźnica Książęca**	71 - 83	37	osada	okres nowożytny
27.	**Brzeźnica Książęca**	71 - 83	38	ślad osad. osada	późne średniowiecze okres nowożytny
28.	**Brzeźnica Książęca**	71 - 83	39	osada	okres nowożytny
29.	**Brzeźnica Książęca**	71 - 83	40	osada	okres nowożytny
30.	**Brzeźnica Książęca-Kolonia**	71 - 83	2	ślad osad. osada?	epoka brązu okres nowożytny
31.	**Brzeźnica Książęca-Kolonia**	71 - 83	3	osada ślad osad. osada	późne średniowiecze XV - pl. XVI w XVI w k. XVI - I poł, XVII w. XVII w.
32.	**Brzeźnica Książęca-Kolonia**	71 - 83	4	ślad osad.	pradzieje
33.	**Brzeźnica Leśna**	70 - 82	36	osada?	okres nowożytny
34.	**Brzeźnica Leśna**	70 - 82	37	osada?	okres nowożytny
35.	**Brzeźnica Leśna**	70 - 82	38	ślad osad.	nieokreślona
36.	**Brzeźnica Leśna**	71 - 82	58	osada	okres nowożytny
37.	**Górka Lubartowska**	71 - 82	32	osada?	okres nowożytny
38.	**Górka Lubartowska**	71 - 82	33	osada?	okres nowożytny
39.	**Górka Lubartowska**	71 - 82	34	ślad osad. ślad osad. ślad osad. osada?	neolit wczesne średniowiecze XVII w. okres nowożytny
40.	**Górka Lubartowska**	71 - 82	35	osada ślad osad.	epoka brązu okres nowożytny
41.	**Górka Lubartowska**	71 - 82	36	ślad osad.	późne średniowiecze
42.	**Górka Lubartowska**	71 - 82	37	ślad osad.	pradzieje

				osada ślad osad.	średniowiecze okres nowożytny
43.	**Górka Lubartowska**	71 - 82	38	osada osada osada?	neolit epoka brązu k. XVI - 1 poł. XVII w.
44.	**Górka Lubartowska**	71 - 82	39	ślad osad. osada?	późne średniowiecze okres nowożytny
45.	**Górka Lubartowska**	71 - 82	40	osada?	okres nowożytny
46.	**Górka Lubartowska**	71 - 82	59	ślad osad.	XVII-XIX w.
47.	**Górka Lubartowska**	71 - 82	60	ślad osad.	wczesne średniowiecze
48.	**Górka Lubartowska**	71 - 82	61	ślad osad.	XVIII-XIX w.
49.	**Górka Lubartowska**	71 - 82	62	ślad osad.	epoka brązu
50.	**Górka Lubartowska**	71 - 82	63	ślad osad.	wczesne średniowiecze
51.	**Górka Lubartowska**	72 - 82	7	ślad osad.	okres nowożytny
52.	**Górka Lubartowska**	72 - 82	37	ślad osad.	starożytność
53.	**Górka Lubartowska**	72 - 82	38	ślad osad.	starożytność
54.	**Górka Lubartowska**	72 - 82	40	ślad osad.	późne średniowiecze
55.	**Górka Lubartowska**	72 - 82	41	ślad osad.	wczesne średniowiecze
56.	**Górka Lubartowska**	72 - 82	90	ślad osad.	mezolit
57.	**Górka Lubartowska**	72 - 82	134	ślad osad.	starożytność
58.	**Górka Lubartowska**	72 - 82	135	osada	starożytność
59.	**Górka Lubartowska**	72 - 82	136	ślad osad.	epoka brązu
60.	**Górka Lubartowska**	72 - 82	159	ślad osad.	wczesne średniowiecze
61.	**Górka Lubartowska**	72 - 82	160	ślad osad.	XVIII-XIX w.
62.	**Klementynów**	71 - 82	41	osada? osada?	późne średniowiecze okres nowożytny
63.	**Klementynów**	71 - 82	42	osada?	okres nowożytny
64.	**Klementynów**	71 - 82	43	ślad osad. ślad osad.	późne średniowiecze okres nowożytny
65.	**Klementynów**	72 - 82	39	ślad osad.	starożytność
66.	**Klementynów**	72 - 82	137	ślad osad.	starożytność
67.	**Klementynów**	72 - 82	138	ślad osad.	starożytność
68.	**Klementynów**	72 - 82	154	ślad osad.	starożytność
69.	**Niedźwiada**	71 - 82	53	osada osada	XVIII okres nowożytny
70.	**Niedźwiada**	71 - 82	54	osada osada	XVIII okres nowożytny
71.	**Niedźwiada**	71 - 82	55	ślad osad. osada osada	pradzieje XVIII okres nowożytny
72.	**Niedźwiada**	71 - 82	56	osada	okres nowożytny
73.	**Niedźwiada**	71 - 82	57	ślad osad. osada?	późne średniowiecze okres nowożytny
74.	**Niedźwiada**	71 - 83	5	ślad osad. ślad osad. osada	późne średniowiecze? XVI/XVII w. XVIII w.
75.	**Niedźwiada**	71 - 83	6	osada	XVIII w.

76.	**Niedźwiada**	71 - 83	7	ślad osad. osada	XVII w. okres nowożytny
77.	**Niedźwiada**	71 - 83	8	ślad osad. osada	XVI w. okres nowożytny
78.	**Niedźwiada-Kolonia**	71 - 82	44	ślad osad. ślad osad. osada?	epoka brązu późne średniowiecze okres nowożytny
79.	**Niedźwiada Kolonia**	71 - 82	45	ślad osad. ślad osad.	późne średniowiecze okres nowożytny
80.	**Niedźwiada-Kolonia**	71 - 82	46	osada	XVI/XVII w.
81.	**Niedźwiada-Kolonia**	71 - 82	47	osada	XVIII
82.	**Niedźwiada-Kolonia**	71 - 82	48	ślad osad. osada? osada	późne średniowiecze XVIII okres nowożytny
83.	**Niedźwiada-Kolonia**	71 - 82	49	osada ? osada	XVIII w. okres nowożytny
84.	**Niedźwiada-Kolonia**	71 - 82	50	osada	okres nowożytny
85.	**Niedźwiada-Kolonia**	71 - 82	51	osada	okres nowożytny
86.	**Niedźwiada-Kolonia**	71 - 82	52	osada	okres nowożytny
87.	**Niedźwiada-Kolonia**	71 - 83	9	osada	okres nowożytny
88.	**Pałecznica**	72 - 82	51	ślad osad.	starożytność
89.	**Pałecznica**	72 - 82	52	ślad osad.	starożytność
90.	**Pałecznica**	72 - 82	54	ślad osad.	starożytność
91.	**Pałecznica**	72 - 82	103	ślad osad.	starożytność
92.	**Pałecznica**	72 - 82	104	ślad osad.	wczesne średniowiecze
93.	**Pałecznica**	72 - 82	105	ślad osad.	starożytność
94.	**Pałecznica**	72 - 82	106	ślad osad.	starożytność
95.	**Pałecznica**	72 - 82	117	ślad osad.	starożytność
96.	**Pałecznica**	72 - 82	118	ślad osad.	starożytność
97.	**Pałecznica**	72 - 82	119	ślad osad.	starożytność
98.	**Pałecznica**	72 - 82	120	ślad osad.	starożytność
99.	**Pałecznica**	72 - 82	121	ślad osad.	starożytność
100.	**Pałecznica**	72 - 82	155	ślad osad.	epoka brązu
101.	**Pałecznica**	72 - 82	156	ślad osad.	epoka brązu
102.	**Pałecznica**	72 - 82	157	ślad osad.	starożytność
103.	**Pałecznica**	72 - 83	25	osada	XVIII w.
104.	**Pałecznica**	72 - 83	26	ślad osad. osada	XVII w. XVIII w.
105.	**Pałecznica**	72 - 83	27	ślad osad. osada	XVII w. XVIII w.
106.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	28	osada	epoka brązu
107.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	42	ślad osad. osada	mezolit / neolit epoka brązu
108.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	43	ślad osad.	starożytność
109.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	44	ślad osad.	starożytność
110.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	45	ślad osad.	starożytność
111.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	46	ślad osad.	starożytność

112.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	47	ślad osad.	starożytność
113.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	48	ślad osad.	starożytność
114.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	49	ślad osad.	starożytność
115.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	50	ślad osad.	starożytność
116.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	76	ślad osad.	starożytność
117.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	77	ślad osad.	starożytność
118.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	78	ślad osad.	starożytność
119.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	79	ślad osad.	starożytność
120.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	80	ślad osad.	starożytność
121.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	81	ślad osad.	starożytność
122.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	82	ślad osad.	starożytność
123.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	83	ślad osad.	starożytność
124.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	84	ślad osad.	epoka brązu
125.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	85	ślad osad.	starożytność
126.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	86	ślad osad.	starożytność
127.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	87	ślad osad.	epoka brązu
128.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	88	ślad osad.	starożytność
129.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	89	ślad osad. ślad osad.	epoka brązu wczesne średniowiecze
130.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	142	ślad osad.	neolit
131.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	143	osada	epoka brązu
132.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	150	ślad osad.	epoka brązu
133.	**Pałecznica-Kolonia**	72 - 82	151	ślad osad.	starożytność
134.	**Tarło**	72 - 82	139	osada	okres nowożytny
135.	**Tarło**	72 - 82	140	ślad osad.	okres nowożytny
136.	**Tarło**	72 - 82	141	ślad osad.	starożytność
137.	**Tarło**	72 - 82	144	ślad osad.	starożytność
138.	**Tarło**	72 - 82	145	ślad osad. ślad osad.	starożytność okres nowożytny
139.	**Tarło**	72 - 82	146	ślad osad.	starożytność
140.	**Tarło**	72 - 82	147	ślad osad.	epoka brązu
141.	**Tarło**	72 - 82	148	ślad osad.	neolit
142.	**Tarło**	72 - 82	149	ślad osad.	starożytność
143.	**Tarło**	72 - 82	152	ślad osad.	okres nowożytny
144.	**Tarło**	72 - 83	2	ślad osad. osada	pradzieje XVII w.
145.	**Tarło**	72 - 83	3	ślad osad. ślad osad.	późne średniowiecze XVII w. XVIII w.
146.	**Tarło-Kolonia**	72 - 82	153	ślad osad.	starożytność
147.	**Tarło-Kolonia**	72 - 83	28	ślad osad.	XVII w.
				osada	XVIII w.
148.	**Tarło-Kolonia**	72 - 83	29	osada	XVIII w.
149.	**Tarło-Kolonia**	72 - 83	30	ślad osad. osada? osada?	pradzieje XVII w. XVIII w.
150.	**Tarło-Kolonia**	72 - 83	31	ślad osad.	pradzieje

151.	**Tarło-Kolonia**	72 - 83	32	ślad osad. osada	pradzieje XVIII w.
152.	**Tarło-Kolonia**	72 - 83	33	osada	XVIII w.
153.	**Tarło-Kolonia**	72 - 83	34	ślad osad.	epoka brązu
154.	**Zabiele**	71 - 83	1	cmentarz	okres nowożytny
155.	**Zabiele**	71 - 83	23	osada?	2 poł. XVI w. - p. XVII w.
156.	**Zabiele**	71 - 83	24	osada	okres nowożytny
157.	**Zabiele**	71 - 83	25	osada	okres nowożytny
158.	**Zabiele**	71 - 83	26	osada	XVIII w.
159.	**Zabiele**	71 - 83	27	ślad osad. osada? osada	późne średniowiecze XVIII w. okres nowożytny
160.	**Zabiele**	71 - 83	28	osada	okres nowożytny
161.	**Zabiele**	71 - 83	29	ślad osad. osada	późne średniowiecze okres nowożytny

5.5 Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Park podworski w Pałecznicy-Kolonii

Do najbardziej wartościowych obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie gminy Niedźwiada należy wpisany do rejestru zabytków nieruchomych województwa lubelskiego pod nr A/776 park podworski w Pałecznicy-Kolonii.

Folwark w Pałecznicy (alias Wola Szczekarkowska) wymieniany jest w źródłach już w 1523 r., jako jeden z folwarków wchodzących w skład dóbr Mikołaja Firleja z Dąbrowicy. Kolejnymi właścicielami Pałecznicy byli Zasławscy, Lubomirscy a od 1705 r. Sanguszkowie, którzy władają tymi dobrami do 1839 r., kiedy to Klementyna z Sanguszków Małachowska sprzedaje cały majątek Henrykowi hr. Lubieńskiemu. Już w 1844 r. zadłużone i podupadłe dobra zajęte zostają na własność Banku Polskiego a następnie przechodzą na skarb Królestwa Polskiego. W 1860 r. po odłączeniu Pałecznicy od dóbr lubartowskich majątek nabywa Władysław Chromiński, który buduje tu drewniany dwór. W 1881 r. folwark Pałecznica został w większości rozparcelowany między okolicznych chłopów. W 1891 r. majątek przejmują synowie Władysław Chromińskiego Kazimierz, Józef i Stanisław, aby po spłacie pozostałych spadkobierców przez Kazimierza przejść w jego władanie do roku 1937 r.. Kazimierz Chromiński w 1893 r. rozbudowuje drewniany dwór i zakłada niewielki park. Do dworu, od strony szosy Lubartów-Parczew prowadziła aleja lipowa a następnie alejka biegnąca wokół owalnego gazonu na podjazd przed dworem. Zabudowania folwarczne znajdowały się od wschodu, po drugiej stronie drogi prowadzącej do Pałecznicy. Za dworem od strony zachodniej znajdował się niewielki klomb oraz rozciągał się ciąg widokowy na łąki, z drzewami iglastymi po obu stronach osi widokowej, które wprowadziły ożywienie na tle liściastego drzewostanu parkowego. Od strony zachodniej znajdował się także niewielki ogród skalny, zlokalizowany na niewielkim pagórku. Od południa park ograniczała aleja grabowa. Układ ścieżek w parku miał charakter swobodny, jedynie na obrzeżach alejki zamykały się w czworobok.

Majątek, liczący około 690 hektarów (w tym 200 hektarów lasów), w tym park wraz zabudowaniami został przejęty na własność Skarbu Państwa w 1944 wskutek reformy rolnej. Dwór był kolejno, użytkowany przez gminę, posterunek milicji, szkołę i na początku lat 70-tych został sprzedany i rozebrany.

Układ przestrzenny parku dworskiego zaprezentowany jest na załączonym poniżej rysunku, zaczerpniętym z Opracowania Ewidencyjnego parku w Pałecznicy, woj. lubelskie, z lutego 1977, której autorami są M. Kseniak i A. Marczak. Prezentowany poniżej opis – podobnie jak i historia założenia - zostały zaczerpnięte z tego opracowania. Opis dotyczy sytuacji zastanej w 1977 r., a więc jest sprzed 41 lat, co należy mieć na uwadze porównując dzisiejszy stan parku.

Park z dworem od wschodu ograniczała droga do wsi Pałecznica, wysadzona lipami i akacjami a od zachodu łąki, ku którym teren stopniowo opada. Przed dworem (nie istniejącym od początku lat 70-tych) bardzo słabo czytelne ślady owalnego gazonu ze świerkami srebrnymi, brak pozostałości po dawnym ogródku skalnym. W osi dworu, w kierunku łąk bardzo słabo czytelna oś widokowa, zarośnięta samosiewami. Wnętrze ogrodowe w 1977 roku, zachowane fragmentarycznie, co autorzy przypisywali niewielkim rozmiarom ogrodu. Z uwagi na niewielki rozmiar założono, że wnętrze ogrodu było bardzo precyzyjnie zaplanowane z dużym udziałem krzewów oraz roślin wieloletnich i jednorocznych. Najlepiej zachowana była południowa część parku z aleją grabową.

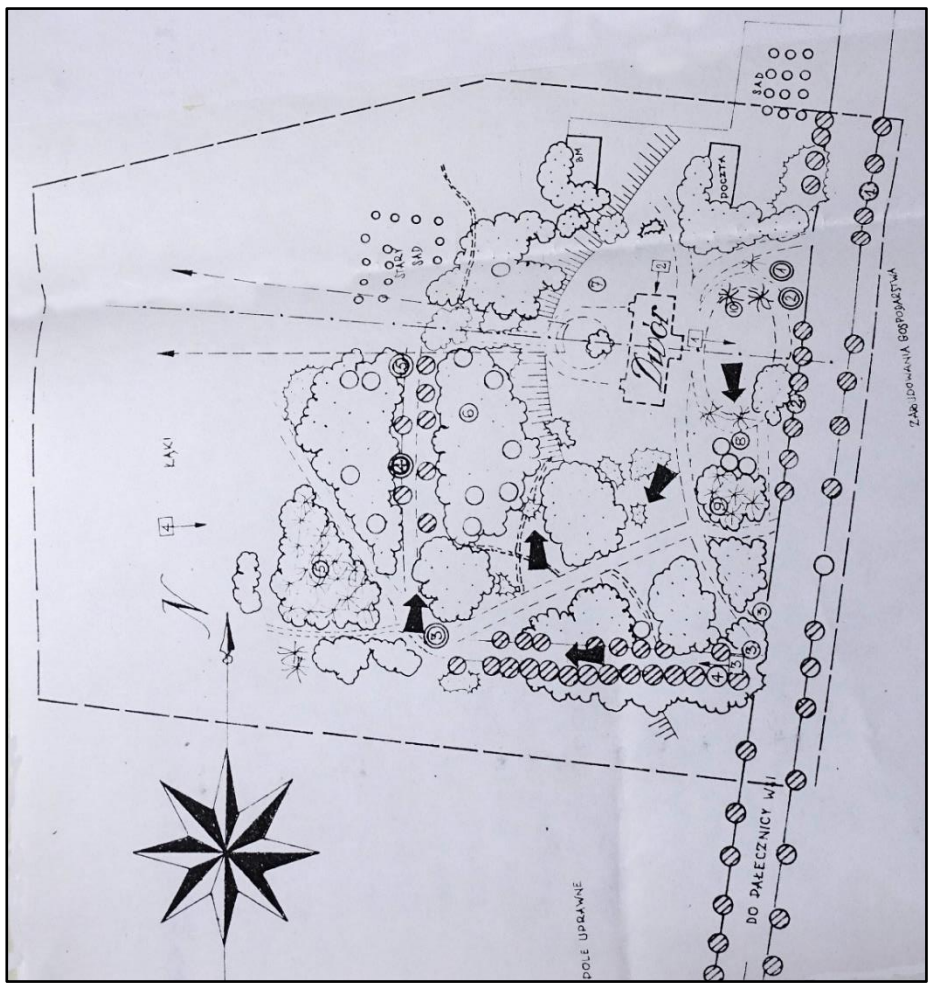

W 1977 r. układ przestrzenny parku zachowany był dość dobrze, przy bardzo złym zachowaniu układu kompozycyjnego, na co wpływ miały zniszczenia w okresie powojennym wskutek braku gospodarza założenia. Autorzy opracowania konkludują: „Park nie jest ogrodzony i nie posiada żadnego opiekuna co sprzyja jego dalszej dewastacji”.

Zespół kościoła parafialnego p.w. Matki Bożej Królowej Aniołów w Brzeźnicy Bychawskiej

Historia budowy kościoła w Brzeźnicy Bychawskiej sięga końca XVIII w., kiedy to dobra brzeźnickie otrzymał Mikołaj Krzyniecki, następnie jego syn, którego córka Marianna ze Skrzynieckich Grabowska zapisała w 1786 r. dobra swojemu mężowi (byli bezdzietni) pod warunkiem wystawienia kościoła i opłacenia księdza. Franciszek Grabowski realizując postanowienia zapisu rozpoczął budowę kościoła ok. 1790 r., lecz budowy nie ukończył i w 1818 r. odstąpił dobra brzeźnickie Osieckim, z obowiązkiem zapisu budowy kościoła. Osieccy jeszcze w tym samym roku odsprzedali majątek Błażejowi Piotrkowskiemu, ale już bez zastrzeżenia dotyczącego budowy kościoła. Piotrkowski sprzedał następnie

dobra brzeźnickie a Prokuratura Generalna w Królestwie Polskim starała się wyegzekwować koszty wybudowania kościoła od sukcesorów na dobrach brzeźnickich. Przez cały XIX w. wybudowany do wysokości okien budynek kościoła niszczał. Ostatni właściciel wsi Piotr Franciszek Filipek wystawił ją na licytację i kupiło ją 69 kolonistów. Z dalszą inicjatywą dokończenia budowy wystąpili gospodarze Berejowa i Brzeźnicy Bychawskiej, którzy w 1901 r. wystąpili do gubernatora guberni lubelskiej z prośbą o dokończenie budowy kościoła – pod pismem podpisało się prawie 240 gospodarzy. Wkrótce, z powodu braku odpowiedzi ze strony władz, wystąpiono z kolejną inicjatywą. Tym razem 154 gospodarzy zobowiązało się dobrowolnie opodatkować na kwotę łączną 120 rubli rocznie, na utrzymanie księdza, kościoła i dozór kościelny. Budynek kościoła wybudowany został w 1907 r., z wykorzystaniem murów, które powstały w 1805 r. podczas budowy kościoła z fundacji Mikołaja Krzynieckiego, którego jednak nie ukończono. Pozostałe elementy zespołu, to jest dzwonnicę - bramę i mur ogrodzeniowy wybudowano ok. 1913 r. Kościół został konsekrowany 21.09.1930 r. przez biskupa Mariana Fulmana.

Budynek kościoła nieorientowany, murowany z cegły obustronnie otynkowany. Strop drewniany, otynkowany. Konstrukcja dachowa drewniana, stolcowa, dach pokryty blachą, okna prostokątne, półkoliście zamknięte. Drzwi główne drewniane, z dekoracją snycerską o motywach roślinnych i geometrycznych. Kościół na rzucie prostokąta, jednonawowy, węższe prezbiterium z dwoma zakrystiami imitującymi transept. W elewacji północnej oculus z datą 1907 - datą budowy kościoła. Sklepienie nawy, prezbiterium i w zakrystiach krzyżowe. Chór muzyczny z organami z 1913 r. wsparty na dwóch filarach, w prezbiterium ołtarz główny z figurą Matki Bożej Anielskiej z 1912 r., w prezbiteriach przy łuku tęczowym ołtarze boczne – jeden poświęcony Matce Boskiej Częstochowskiej a drugi Św. Franciszkowi.

Brama - dzwonnica powstała w 1913 r., wybudowana została z cegła i otynkowana. Elewacja frontowa dwukondygnacyjna, trójosiowa, w dolnej kondygnacji otwory wejściowe ujęte pilastrami z metalowymi bramami z datą 1924 – datą wstawienia bramy w otwory wejściowe. Górna elewacja zwieńczona trójkątnym szczytem z datą 1913 r. z kamiennym krzyżem na kalenicy. W osi wejścia głównego dzwon. Pierwsze dzwony zostały zarekwirowany przez Rosjan podczas I wojny światowej, dopiero w 1952 i 1965 r. zakupiono nowe dzwony.

Zespół kościoła ogrodzony murem ceglanym, otynkowanym od wewnątrz, z zewnątrz częściowo otynkowany a w części ceglany, z trzema wejściami: głównym w bramie-dzwonnicy, bocznym prowadzącym do plebanii od wschodu oraz w zachodniej części ogrodzenia. Mur z filarkami między którymi od wewnątrz zamknięte prostokątne wnęki.

W pobliżu kościoła z inicjatywy proboszcza Brzeźnicy Bychawskiej ks. Władysława Poździka zostało utworzone Muzeum Parafialne im. ks. Jana Szczepańskiego. Na potrzeby Muzeum, przeniesiono z miejscowości Babianka drewniany spichlerz. W Muzeum zgromadzone są przedmioty z życia wsi polskiej oraz kultu religijnego. Wszystkie przedmioty zgromadzone w Muzeum zostały podarowane przez miejscową ludność, jest to więc w jakiejś mierze Muzeum Wsi Lubartowskiej.

Kościół parafialny p.w. św. Mikołaja i św. Zofii w Brzeźnicy Książęcej-Kolonii

Kościół datowany jest na lata 1935-1940 i został wybudowany według projektu architekta Tadeusza Witkowskiego. Jest ciekawym przykładem modernizmu międzywojennego. Kościół murowany z czerwonej cegły, nieotynkowany, jednonawowy z węższym zamkniętym półkoliście prezbiterium oraz kruchtą przylegającą do prezbiterium od strony zachodniej. Ogrodzenie kościoła z cegły, powstało w 1939 r.

Cmentarz wojenny w Tarle

Cmentarz z czasów I wojny światowej w Tarle jest jednym z licznych na Lubelszczyźnie cmentarzy wojennych, które świadczą o krwawych walkach, jakie toczyły się na tych ziemiach podczas I wojny światowej. Na cmentarzu spoczywają żołnierze armii austro-węgierskiej, polegli w połowie sierpnia 1915 r. w walkach z wycofującą się spod Dęblina armią Rosyjską, podczas bitwy w okolicach Tarła i Niedźwiady. W źródłach zachowały się informacje o wytyczeniu cmentarza poległych na polu Karoliny Grabowskiej o powierzchni 30 prętów, gdzie „Przez rząd austriacki dokonano złożenia ciał poległych żołnierzy na terenie gminy na jeden cmentarz wojskowy z należytym urządzeniem". Wykaz cmentarzy wojennych województwa lubelskiego z lat 1924-1925 przytacza informację o 35 mogiłach w Niedźwiadzie gm. Tarło, kolejna wzmianka z 1927 r. mówi o cmentarzu przy drodze z Niedźwiady do Tarła, bez krzyży i w bardzo złym stanie, w stanie „zupełnego zaniknięcia". Jeszcze przed 1939 r. cmentarz doczekał się remontu, a kolejny remont został wykonany w 1990 r.
Należy tu wspomnieć o jeszcze jednej pamiątce z I wojny światowej, o kwaterze wojennej na cmentarzu w Brzeźnicy Bychawskiej, na której spoczywają żołnierze armii austro-węgierskiej polegli, podobnie jak na cmentarzu w Tarle, w połowie sierpnia 1915 roku. Kwaterę tę, podobnie jak cmentarz w Tarle założono na polecenia władz austriackich, które zadecydowały o przeniesieniu wszystkich poległych w okolicy na cmentarz w Tarle oraz na cmentarz parafialny w Brzeźnicy Bychawskiej. Początkowo założono 3 mogiły, dwie pojedyncze i jedną podwójną. Opis z 1928 r. wspomina, że były to mogiły żołnierzy różnych armii.

Przydrożne kapliczki słupowe w Brzeźnicy Bychawskiej

Na gruntach Brzeźnicy Bychawskiej zaewidencjonowana jest grupa 4 kapliczek słupowych, które są datowane według materiałów z archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie od 3 ćw. XVIII w. do I ćw. XIX w. Według tradycji kapliczki zabezpieczały Brzeźnicę Bychawską z czterech stron przed panującą zarazą.
Kapliczka przydrożna słupowa z krzyżem (naprzeciw kościoła, na działce nr 426), przy drodze Brzeźnica Bychawska – Niedźwiada. Datowana jest na 1 ćwierćwiecze XIX w. Kapliczka na wyniosłym, zdwojonym cokole z murowaną kolumną toskańską. Cokół i kolumna kryte daszkiem namiotowym, na szczycie kolumny równoramienny krzyż, kuty, na skrzyżowaniu ramion emblematy Męki Pańskiej.
Przydrożna kapliczka słupowa z figurą (na działce nr 429/4), przy dawnym gościńcu Brzeźnica Bychawska – Ostrów Lubelski, datowana na 3 ćw. XVIII w.. Kapliczka w kształce 6 bocznego słupa. Cokół z pilastrami a na nim słup spięty trzema parami pilastrów, ponad nimi belkowanie zadaszone ceramiczną dachówką. W trzonie pilastra licowego drewniana kapliczka szafkowa z obrazem Matki Boskiej Częstochowskiej.

Przydrożna kapliczka słupowa z figurą? (na działce nr 487/1), w pobliżu drogi Brzeźnica Bychawska – Berejów datowana na przełom XVIII/XIX w. Kapliczka w kształcie słupa z pilastrami, w rzucie w kształcie koła. Nad gzymsem dachówka ceramiczna oraz cylindryczny impost z czterema lizenami.

Przydrożna kapliczka słupowa z figurą (na działce nr 699 – obecnie zarośnięta gęstym lasem), przy dawnym gościńcu Brzeźnica Bychawska – Ostrów Lubelski, datowana na 3 ćw. XVIII w.. Kapliczka w kształcie 4 bocznego słupa. Cokół z pilastrami a na nim słup spięty pilastrami. Na szczycie kapliczki znajdowała się prawdopodobnie drewniana figura św. Józefa.

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Dla oceny stanu i perspektyw dziedzictwa kulturowego gminy Niedźwiada oraz możliwości gminy w tym zakresie, przeprowadzono analizę SWOT (**S**trength – siła, **W**eakness - słabość, **O**pportunity - szansa, **T**hreat – zagrożenie).

Po stronie słabych stron i zagrożeń uwzględniono także zagrożenia systemowe, których występowanie wynika ze słabości stanowionego prawa, niewystarczającej presji ze stronu aparatu Państwa a nie jest spowodowane działaniem, bądź zaniechaniem działania ze strony administracji lokalnej czy też właścicieli lub użytkowników obiektów zabytkowych.

MOCNE STRONY Gminy Niedźwiada	**SŁABE STRONY** Gminy Niedźwiada
• zasoby kulturowe gminy: zabytki sakralne, cmentarze wojenne z I wojny światowej oraz zabytki archeologiczne • aktualna gminna ewidencja zabytków • istniejące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego dla części gminy z precyzyjnymi zapisami dotyczącymi ochrony dziedzictwa kulturowego dla terenów, na których obowiązują • jednoznaczna struktura własności obiektów zabytkowych • ciekawa historia terenów leżących na terenie gminy mająca duży potencjał dla inicjatyw popularyzatorskich historii gminy • spopularyzowana postać ks. Jana Szczepańskiego, zamęczonego i zamordowanego w 1948 r. określanego jako „lubelski Popiełuszko" – rozwijający się ruch pielgrzymkowy, • istniejące Muzeum Parafialne im. Ks. Jana Szczepańskiego w Brzeźnicy Bychawskiej z ciekawymi zbiorami etnograficznymi z okolicy • duża liczba kapliczek, krzyży przydrożnych, których obecność uatrakcyjnia szlaki turystyki pieszej i rowerowej i umożliwia tworzenie pasm kulturowych • opieka społeczności lokalnej nad kapliczkami i krzyżami przydrożnymi • liczne zespoły ludowe kultywujące lokalne tradycje kulturowego dziedzictwa niematerialnego regionu	• brak terenów prawnie chronionej przyrody na terenie Gminy • brak Gminnego Ośrodka Kultury - rolę organizatora życia kulturalnego pełni Biblioteka Publiczna z filiami • niska skuteczność ochrony obszarowej środowiska kulturowego (znacznie niższa w stosunku do ochrony środowiska przyrodniczego) • niedostateczne zabezpieczenie obiektów zabytkowych • niewiedza o obowiązkach wynikających z występowania obiektu w gminnej ewidencji zabytków • niewystarczające środki finansowe w budżecie na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego • polityka finansowa rządu, której skutkiem jest deficyt budżetowy gmin poprzez nakładanie na samorządy nowych zadań bez dodatkowego wsparcia finansowego na ich realizację • peryferyjność położenia województwa lubelskiego i zapóźnienia w zakresie infrastruktury drogowej • niewystarczające działania związane z promocją gminy – brak zintegrowanego podejścia do turystyki • brak gadżetów, ulotek, broszur reklamujących gminę • niewystarczająca promocja miejscowości i regionu

• bogaty kalendarz imprez cyklicznych imprezy, jak na przykład „Spotkania Wielkopostne” w Górce Lubartowskiej, sprzyjające kultywowaniu lokalnych tradycji • unikalne walory przyrodnicze i krajobrazowe, stanowiące bodziec sprzyjający rozwojowi turystyki • nacisk włądz wojewódzkich na odnowienie i rozwój gospodarki wodnej w oparciu o dolinę Wieprza – wodny szlak turystyczny na Wieprzu • na terenie gminy zlokalizowany jest teren inwestycyjny o powierzchni 68 ha – pozyskanie inwestorów zewnętrznych wpłynęłoby na rozwój gminy • planowane inwestycje podnoszące walory turystyczne gminy • potencjał demograficzny, w tym dobrze rozwinięte szkolnictwo jako podstawa budowania konkurencyjności gminy i rozwoju przedsiębiorczości • istniejąca dobrze rozwinięta infrastruktura w postaci bibliotek i punktów bibliotecznych i świetlic oraz udział placówek oświatowych i bibliotek w organizowaniu imprez kulturalnych • atrakcyjne środowisko przyrodnicze i krajobrazowe: dolina Wieprza, pobliskie Polesie • liczne, dobrze opisane szlaki turystyczne, np. szlak kajakowy Wieprzem: Szczekarków – Leszkowice; szlaki rowerowe przez gminy powiatu lubartowskiego, szlaki rowerowe w gminie Niedźwiada o różnym stopniu trudności, szlaki nordic-walkingu • cykliczne imprezy o charakterze kulturalnym - istnienie harmonogramu imprez o charakterze kulturalno-sportowym • dobra dostępność komunikacyjna – drogą powiatową Lubartów-Parczew oraz przebiegający przez gminę szlak kolejowy • dobry stan dróg powiatowych • bogata oferta edukacyjna i liczne obiekty sportowe • rozwijająca się agroturystyka na bazie atrakcji przyrodniczo – kulturowych gminy	• niekorzystna struktura wieku ludności: niski udział dzieci i młodzieży i bardzo wysoki udział ludności w wieku poprodukcyjnym • ujemny przyrost naturalny i ujemne saldo migracji • emigracja poza gminę i poza granice kraju ludzi młodych • niewystarczający dostęp do szybkiego internetu • rolnictwo podstawą gospodarki gminy przy bardzo małym udziale przemysłu i usług • brak ponadlokalnego punktu informacji turystycznej • brak zintegrowanego systemu informacji turystycznej • niewystarczające wykorzystanie potencjału krajobrazowego gminy dla rozwoju turystyki i rekreacji • brak obsługi zaplecza turystycznego • niska aktywność społeczna mieszkańców • brak zainteresowania tradycją i folklorem ze strony młodzieży, • niski poziom kompetencji medialnych, cyfrowych i językowych • słabo rozwinięta baza noclegowa i gastronomiczna na przebiegu tras turystycznych • zanikanie dawnej zabudowy wiejskiej • brak systemu informacji gminnej (tablic kierujących do obiektów) • kształtowanie nowej zabudowy wsi, bez uwzględniania tradycji budowlanej • brak środków finansowych na renowację i utrzymanie • obowiązek opieki nad zabytkami a zasady dofinansowania obiektów zabytkowych pozostających w ewidencji zabytków (nie wpisanych do rejestru) przerzucający koszty utrzymania obiektów na barki właścicieli • prawo dysponowania własnością a zapewnienie publicznego dostępu do zabytków

• aktywni i skuteczni samorządowcy oraz przedsiębiorczy i aktywni mieszkańcy • przychylność władz samorządowych • wzrost wykształcenia i zamożności obywateli • przedsiębiorczość i powszechna zaradność społeczeństwa • zasoby i walory przyrodnicze • brak uciążliwego przemysłu • naturalne łowiska wędkarskie na Wieprzu • dobre połączenie z miastem powiatowym i wojewódzkim • wysoki poziom bezpieczeństwa (niski poziom przestępczości)	
SZANSE	**ZAGROŻENIA**
• integracja europejska i możliwość pozyskania funduszy unijnych w ramach nowej perspektywy finansowej 2021-2027 na dalszy rozwój • liczne programy krajowe oraz unijne programy pomocowe służące zachowaniu i remontom obiektów stanowiącym dziedzictwo narodowe • odkryte i udokumentowane zasoby węgla kamiennego – ich eksploatacja na skalę przemysłową może zagwarantować dopływ środków, które mogą być przeznaczone na ochronę dziedzictwa narodowego- • w pobliżu gminy – przez Lubartów oraz przez Ostrów Lubelski, przebiegają odnogi międzynarodowego Szlaku Jagiellońskiego (Via Jagiellonica) • umiejscowienie gminy w obszarze funkcjonalnym Polesie ze strefą oddziaływania Kanału Wieprz-Krzna, powodujące nacisk na prace melioracyjne i zabezpieczające przed skutkami podtopień – możliwość przebadania stanowisk archeologicznych potencjalnie zagrożonych zniszczeniem wskutek planowanych prac • rosnąca świadomość roli kultury w życiu społeczno-gospodarczym • rozwój turystyki na bazie doliny Wieprza • zalew w Pałecznicy z infrastrukturą rekreacyjno-turystyczną jako element sprzyjający rozwojowi turystyki	• umiejscowienie gminy w obszarze funkcjonalnym Polesie ze strefą oddziaływania Kanału Wieprz-Krzna, powodujące nacisk na prace melioracyjne i zabezpieczające przed skutkami podtopień – możliwość zniszczenia cennych stanowisk archeologicznych • odkryte i udokumentowane zasoby węgla kamiennego – ich eksploatacja na skalę przemysłową spowoduje szybką i katastrofalną degradację środowiska przyrodniczego i kulturowego • znaczny potencjał rozwoju energetyki odnawialnej (OZE): wodnej, wiatrowej i słonecznej – inwestycje w energetykę wiatrową („wiatraki”) i słoneczną (wielkopłaszczyznowe farmy fotowoltaiczne) przy złym planowaniu mogą stanowić zagrożenie dla krajobrazu kulturowego i zmniejszyć atrakcyjność turystyczną gminy • wyludnianie się obszarów wiejskich wskutek ujemnego przyrostu naturalnego oraz emigracji ludzi młodych do większych miast lub za granicę • pogłębiające się zjawiska wykluczenia społecznego (związane m.in. z brakiem zatrudnienia, ubóstwem, trudnościami w zapewnieniu właściwej opieki społecznej i medycznej dla osób starszych), zjawisko wykluczenia cyfrowego • polityka finansowa państwa – zmniejszanie subwencji

• pełne wykorzystanie walorów przyrodniczych i dziedzictwa kulturowego do rozwoju agroturystyki • wzrost popytu na usługi turystyczne i wypoczynek na obszarach wiejskich i blisko natury (turystyka kwalifikowana, np. rowerowa, nordic-walking, a także wypoczynek sobotnio-niedzielny dla mieszkańców miast) • postępująca cyfryzacja mediów i zasobów dziedzictwa kulturowego • dostęp do informacji i zasobów sieciowych • duża otwartość młodych mieszkańców na nowe techniki przekazu medialnego • przystąpienie przez gminę do stowarzyszenia Lokalna Grupa Działania „Dolina Wieprza i Leśnym Szlakiem” • pozyskiwanie inwestorów, zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej • rozwój bazy sportowej, promowanie kultury fizycznej • poprawa infrastruktury technicznej – rozbudowa drogi nr 815 Wisznice – Lubartów, modernizacja linii kolejowej Lubartów - Parczew • ożywienie polityki kulturalnej • kultywowanie tradycji, świadomość tożsamości lokalnej • wykształcona kadra • poprawa zdrowotności lasów • rozwój rolnictwa ekologicznego • możliwość współpracy z sąsiednimi gminami w celu podejmowania wspólnych inicjatyw • promocja gminy poprzez uczestnictwo w różnych imprezach kulturalnych, sportowych itp. • istnienie strony internetowej oraz promocja gminy w telewizji • możliwość stworzenia kompleksowej spójnej i nowoczesnej polityki informacyjnej władz gminy • w społeczności gminnej istnieje coraz większa świadomość ochrony środowiska • wykorzystanie funduszy unijnych w perspektywie finansowej 2014-2020 w celu dofinansowania sektora turystycznego, rozwoju ponadregionalnych produktów turystycznych,	• ograniczone środki budżetu niepozwalające na realizację inwestycji prorozwojowych • niedorozwój usług i infrastruktury dla rozwoju turystyki • niedostosowanie oferty kulturalnej do zmieniających się wzorców spędzania czasu wolnego • negatywny wpływ skutków kryzysu gospodarczego • niedostateczna wiedza o wartościach chronionych obiektów • niedostateczne zabezpieczenie obiektów zabytkowych • niewiedza o obowiązkach wynikających z występowania obiektu w gminnej ewidencji zabytków • niewystarczające środki finansowe w budżecie na wsparcie działań z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego • skomplikowane procedury o ubieganie się o środki zewnętrzne, zwłaszcza przez osoby prywatne • zerwanie ciągłości kulturowej pomiędzy pokoleniami skutkujące zmianą systemu wartości • bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych • udokumentowane złoża kopalin zagrożeniem dla środowiska kulturowego – niebezpieczeństwo zniszczenia stanowisk archeologicznych

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

7.1. Priorytety, kierunki działań i zadania programu opieki

Cele, kierunki działań i działania Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Niedźwiada wynikają z dokumentów programowych wytworzonych na szczeblu krajowym, wojewódzkim i powiatowym, a szczególnie są zbieżne z Krajowym programem ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019-2022, Wojewódzkim Programem Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2019–2022 oraz Powiatowym Programem Opieki nad Zabytkami Powiatu Lubartowskiego na lata 2021-2024.

W wyniku analizy stanu dziedzictwa kulturowego w gminie Niedźwiada został sformułowany priorytet Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Niedźwiada na lata 2023-2026:
„Dalsze wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w gminie Niedźwiada w celu zwiększenia potencjału kulturowego i turystycznego gminy"
W osiągnięciu zamierzenia dopomóc mają cele szczegółowe, wśród których należy wymienić:
Cel 1: Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nimi;
Cel 2: Kształtowanie tożsamości regionalnej;
Cel 3: Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony dziedzictwa kulturowego gminy;
Cel 4: Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych;
Cel 5: Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy;
Cel 6: Promocja dziedzictwa kulturowego gminy.

W związku z pandemią COVID-19 (koronawirusem) pojawiły się problemy i wyzwania, związane przede wszystkim z ochroną zdrowia i życia ludzi, ale także z ochroną dzieł sztuki i zabytków, z którymi wcześniej nie mieliśmy do czynienia. W wielu instytucjach zaistniała konieczność podejmowania akcji dezynfekcyjnych / dekontaminacyjnych. Stosowane do tego środki, mające na celu uchronienie przed zachorowaniem człowieka, są niestety nieobojętne dla dzieł sztuki. Poniżej podajemy odnośnik do strony internetowej, zawierającej informacje dotyczące rekomendacji i postępowania w przypadku dekontaminacji obiektów zabytkowych i zawierających zabytkowe obiekty.
http://www.mng.gda.pl/wp-content/uploads/2020/04/Dekontaminacja-MNW.pdf

7.2. Kierunki działań programu opieki oraz działania programu

Cel 1: **Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nimi**			
Kierunki działań:	Działania:	Odpowiedzialni za realizację, współdziałający	Źródło finansowania
1. Ochrona nieruchomego dziedzictwa materialnego	Aktualizowanie wykazu zabytków nieruchomych w nowo tworzonych dokumentach planistycznych pod kątem spójności z gminną ewidencją zabytków	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	prowadzenie regularnych prac pielęgnacyjnych na terenach cmentarza wojennego W Tarle oraz kwaterze z I wojny światowej na cmentarzu parafialnym w Niedźwiadzie, mogile upamiętniającej 15 osób narodowści żydowskiej zamordowanych w 1942 przez Niemców w Brzeźnicy Bychawskiej, mogile z II wojny światowej w Pałecznicy-Kolonii oraz zabytkowej zieleni będących własnością gminy.	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne	
	Opracowanie „Planu ochrony zabytków gminy Niedźwiada na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych” obejmującego ochronę i zabezpieczenie przed niszczeniem – w tym przed kradzieżą, pożarem, zalaniem - obiektów ujętych w gminnej ewidencji zabytków.	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	W porozumieniu ze Starostą Powiatu Lubartowskiego czytelne oznakowanie zabytku wpisanego do rejestru zabytków województwa lubelskiego - forma oznakowania oraz treść zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne	Budżet Gminy Budżet Starostwa Powiatowego
	wyeksponowanie kapliczki słupowej przydrożnej z figurą w Brzeźnicy Bychawskiej (działka nr 699) – obecnie teren jest porośnięty lasem, całkowicie zasłaniającym kapliczkę, utrudniającym dotarcie do kapliczki.	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	pozyskiwanie informacji na temat obiektów ujętych gminnej ewidencji zabytków – w cyklach najrzadziej dwuletnich - o przeprowadzonych pracach remontowych, budowlanych, pojawiających się zagrożeniach stałych i doraźnych.	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
2. Ochrona zabytków ruchomych	ujęcie problematyki ochrony zabytków ruchomych w Planie ochrony zabytków gminy Niedźwiada na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych z uwzględnienie zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne	

3. Ochrona zabytków archeologicznych	ochrona i zachowanie stanowisk archeologicznych przed zniszczeniem wskutek eksploatacji kopalin (piasku) oraz przed ingerencją nieuprawnionych osób, na przykład „poszukiwaczy skarbów” korzystających z wykrywaczy metali poprzez akcje informacyjne na stronach internetowych gminy, w których znalazłoby się pouczenie o niszczeniu stanowisk i grożących za to sankcjach karnych;	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	objęcie nadzorem miejsc eksploatacji kopalin (piasku) poprzez akcję informacyjną o prawnym wymogu poinformowania LWKZ lub wójta gminy o odkryciu zabytków archeologicznych i konieczności wstrzymania prac eksploatacyjnych	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
4. Dokumentacja i popularyzacja zasobów dziedzictwa kulturowego	uzupełnianie GEZ o inne obiekty zabytkowe, które zostaną uznane za wartościowe, czyli inwentaryzacja tzw. małej architektury: krzyży, kapliczek przydrożnych, w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków ujęcie ich w gminnej ewidencji,	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	stałe uwzględnianie w aktualizowanych dokumentach planistycznych gminy ochrony dziedzictwa kulturowego gminy poprzez zamieszczanie aktualnego wykazu obiektów w gminnej ewidencji zabytków, w tym stanowisk archeologicznych	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	dokumentowanie w postaci rejestracji występów zespołów śpiewaczych z archiwizowaniem pozyskanych dokumentacji, publikowanie treści pieśni wykonywanych przez zespoły śpiewacze, wydanie płyty z nagraniami zespołów śpiewaczych	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne	Budżet Gminy Dotacje LWKZ, MKiDN
5. Pielęgnacja tradycji i lokalnego folkloru	dokumentowanie w postaci zbierania relacji, wspieranie i upowszechnianie „ginących zawodów”, możliwość zorganizowania konkursu fotograficznego o tematyce „ginące zawody”, „tradycyjne zajęcia mieszkańców”	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne, Koła Gospodyń Wiejskich	Budżet Gminy Dotacje LWKZ, MKiDN
	promocja i wspieranie twórczości ludowej, zarówno materialnej jak i niematerialnej - zwyczaje całoroczne na wsi, przyśpiewki, tańce, tradycyjne wyroby kulinarne – poprzez dalszą opiekę nad zespołami folklorystycznymi, zespołami śpiewaczymi, Kołami Gospodyń Wiejskich,	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne, Koła Gospodyń Wiejskich,	Budżet Gminy Dotacje LWKZ, MKiDN
	wypromowanie lokalnego produktu kulinarnego jak na przykład: pierogi z kaszą lub łoboda mieszkanek z miejscowości Górka Lubartowska w celu promowania Gminy na imprezach gminnych, powiatowych, wojewódzkich	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne, Koła Gospodyń Wiejskich, LGD	Budżet Gminy Dotacje LWKZ,
Cel 2: Kształtowanie tożsamości regionalnej			

1. Wspieranie działań edukacyjnych obejmujących historię i dziedzictwo kulturowe regionu na różnych poziomach nauczania	Zainicjowanie i wspieranie przedsięwzięć mających na celu publikacje na stronach internetowych gminy spuścizny materialnej i niematerialnej regionu, organizowanie lekcji z zapraszaniem starszych mieszkańców jako opowiadających o dawnych zwyczajach obrzędowych, okolicznościowych, świątecznych, skanowanie zdjęć z archiwów rodzinnych mieszkańców gminy dokumentujących historię gminy, poszczególnych wsi, rodzin itp),	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne	Budżet Gminy Dotacje LWKZ, MKiDN
	inicjowanie i pomoc w tworzeniu ekspozycji o charakterze regionalnym w placówkach szkolnych, bibliotekach – np. wystawy fotografii pochodzące ze zbiorów rodzinnych które zostały zeskanowane w ramach akcji skanowania starych zdjęć	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne	Budżet Gminy Dotacje LWKZ, MKiDN
2. Kształtowanie tożsamości regionalnej w oparciu o wydarzenia historyczne, tradycje,	organizowanie konkursów i wystaw dotyczących dziedzictwa i tradycji związanych z historią terenów dzisiejszej gminy – na przykład zorganizowanie na stronach internetowych gminy konkursów z historii miejscowości gminnych, miejsc uwiecznionych na starych zdjęciach, itp	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne	Budżet Gminy
	Czytelne oznakowanie drogi dojścia do mogiły pomnika w Brzeźnicy Bychawskiej upamiętniającej 15 osób narodowości żydowskiej zamordowanych przez Niemców w 1942 r.; na przykład wytyczenie ścieżki edukacyjnej z opisem historii zamordowanych ludzi	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne LGD „Dolina Wieprzu i Leśnym Szlakiem”	Budżet Gminy
3. Wykorzystanie pamięci historycznej do integracji społeczności lokalnej i popularyzacji dziedzictwa kulturowego	w przypadku pojawienia się inicjatywy zewnętrznej pomoc w organizowaniu inscenizacji ważnych wydarzeń historycznych: tradycje partyzanckie, tradycje 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty tradycje żołnierzy „wyklętych”,	Inicjatywy zewnętrzne, włączenie się Gminy Niedźwiada i jej jednostek organizacyjnych	Budżet Gminy Dotacje LWKZ, MKiDN,
Cel 3: Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego gminy			
1. Dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym gminy	opublikowanie na stronie internetowej drugiej edycji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami,	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne	Budżet Gminy

2. Edukacja mieszkańców w zakresie praw i obowiązków dotyczących opieki nad zabytkami	upowszechnianie wiedzy o prawach i obowiązkach właścicieli obiektów zabytkowych na stronach internetowych gminy; upowszechnianie dobrych praktyk konserwatorskich	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne LWKZ	Budżet Gminy
Cel 4: **Efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych**			
1. Wspieranie właścicieli posiadających obiekty zabytkowe	poinformowanie właścicieli obiektów zabytkowych na temat pozyskiwania nowych źródeł finansowania prac remontowych i konserwatorskich, np. programy ochrony zabytków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, środków pomocowych Unii Europejskiej,	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne	
2. Stymulowanie wykorzystania zasobów dziedzictwa kulturowego dla rozwoju przemysłów kultury i czasu wolnego	wspieranie rozwoju turystyki kulturowej, wiejskiej, sentymentalnej, tematycznej – np. archeologicznej – poprzez udostępnianie stron internetowych gminy organizatorom takich akcji;	Inicjatywy zewnętrzne, włączenie się Gminy Niedźwiada i jej jednostek organizacyjnych	Finansowanie zewnętrzne, Budżet Gminy
	współpraca z organizatorami turystyki oraz zagospodarowania czasu wolnego działających lub zamierzających działać na terenie gminy	Inicjatywy zewnętrzne, włączenie się Gminy Niedźwiada i jej jednostek organizacyjnych	Finansowanie zewnętrzne, Budżet Gminy
3. Tworzenie pasm turystyczno–kulturowych	promocja na stronach internetowych gminy szlaków turystyki kulturowej w oparciu o atrakcje gminy Niedźwiada na przykład parku podworskiego w Pałecznicy-Kolonii, kościołów w Brzeźnicy Bychawskiej, Brzeźnicy Książęcej-Kolonii, Cmentarza wojennego z I wojny światowej, mogił z okresu II wojny światowej.	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne	
	promocja na stronach internetowych gminy ciągów wydarzeń w miejscowościach położonych na obszarach poszczególnych pasm, na przykład szlakiem kapliczek i krzyży przydrożnych	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne	

4. Wykorzystanie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju lokalnego poprzez organizację wydarzeń kulturalno-historycznych w miejscach historycznych	w przypadku pojawienia się inicjatywy zewnętrznej pomoc w organizowaniu inscenizacji ważnych wydarzeń historycznych: tradycje partyzanckie, tradycje 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty tradycje żołnierzy „wyklętych", wydarzeń plenerowych w miejscach historycznych jak na przykład cmentarz wojennego w Tarle, mogiły zamordowanych mieszkańców narodowości żydowskiej w Brzeźnicy Bychawskiej	Inicjatywy zewnętrzne, włączenie się Gminy Niedźwiada i jej jednostek organizacyjnych	Budżet Gminy Dotacje LWKZ, MKiDN,
Cel 5: Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy			
1. Poszerzanie wiedzy o materialnym dziedzictwie kulturowym i idei jego ochrony przy użyciu nowoczesnych technologii, mediów oraz różnorodnych form edukacji społecznej	Promocja i popularyzowanie na stronie internetowej gminy dobrych praktyk w zakresie rewitalizacji zabytków, dokumentowania zabytków	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne	
2. Popularyzacja akcji edukacyjnych na rzecz niematerialnego dziedzictwa kulturowego do wzmacniania społecznej świadomości	szeroka prezentacja zespołów folklorystycznych, publikowanie treści pieśni itp. na stronach internetowych gminy; prezentacja informacji na temat tradycyjnych form budownictwa regionu, jego folkloru, obrzędowości, zwyczajów dorocznych i świątecznych, publikowanie treści zapomnianych już tradycyjnych pieśni itp. na stronach internetowych gminy	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne	
Cel 6: Promocja dziedzictwa kulturowego gminy			
1. Promocja istniejących szlaków kulturowych jako istotnych działań dla promocji gminy	w ramach portalu internetowego gminy opracowanie i prowadzenie zakładki tematycznej dotyczącej istniejących szlaków kulturowych z informacją, na temat bazy noclegowej, gastronomicznej, dostępności dla osób niepełnosprawnych	Gmina Niedźwiada, Jednostki Gminne	Budżet Gminy

8. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Podstawę instrumentarium realizacji Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Niedźwiada stanowi obowiązujące prawo oraz zawarte w nim regulacje. Zakłada się, że zakreślone w Programie kierunki i działania byłyby wykonywane przy pomocy następujących instrumentów:

1) **instrumentów prawnych – wynikających z przepisów ustawowych**
   - aktualizacja miejscowych dokumentów planistycznych,
   - budowa parków kulturowych,
   - wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów będących własnością gminy,
   - wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
2) **instrumentów finansowych**
   - m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy,
   - finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych ujętych w gminnej ewidencji zabytków,
   - korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych;
3) **instrumentów koordynacji**
   - m.in. poprzez realizacje projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp.,
   - współpraca z Austriackim Czarnym Krzyżem w sprawowaniu opieki nad cmentarzem wojennym w Tarle
   - współpraca z organizacjami żydowskimi w sprawowaniu opieki nad mogiłami i miejscami upamiętniającymi tragiczne losy Polaków pochodzenia żydowskiego zamordowanych na terenie gminy Niedźwiada przez Niemców w okresie II wojny światowej (Pałecznica-Kolonia, Brzeźnica Bychawska),
   - współpraca z ośrodkami naukowymi i akademickimi;
4) **instrumentów społecznych**
   - działania edukacyjne promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami;
5) **instrumentów kontrolnych**
   - aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
   - monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego.

9. ZASADY OCENY REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Monitorowanie Programu powinno być stałym i ciągłym procesem obserwacji zmian ilościowych i jakościowych wybranych wskaźników, dającym w efekcie informacje co do skuteczności i słuszności podjętych działań w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego w gminie Niedźwiada.

Monitoring obejmował będzie następujące działania:

- systematyczne zbieranie danych liczbowych oraz informacji dotyczących realizacji celów i kierunków działań;

- prowadzenie analiz porównawczych i tematycznych, przygotowywanie raportów ukazujących stopień realizacji Programu;
- ocenę osiągniętych rezultatów, stopnia wykonania przyjętych celów oraz oszacowanie kluczowych efektów Programu;
- planowanie zmian, które zostaną zaproponowane w kolejnym Programie na lata 2023-2026.

Nazwa celu	Wskaźnik
Ochrona dziedzictwa materialnego i niematerialnego gminy oraz opieka nad nimi	1. Liczba zabytków nieruchomych w rejestrze zabytków i ewidencji. 2. Czy sporządzono Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych dla gminy? 3. Liczba obiektów, w których wykonano zabezpieczenia przed kradzieżą, pożarem, zalaniem 4. Liczba obiektów wpisanych do rejestru zabytków i terenów chronionych, które zostały oznakowane 5. Liczba obiektów wymagających remontu, rewaloryzacji 6. Wielkość dotacji udzielonych na realizację prac w obiekcie zabytkowym wpisanym do rejestru 7. Ilość i wielkość dotacji udzielonych na realizację prac w obiektach będących w ewidencji gminnej 8. Liczba wydanych zaleceń konserwatorskich w procesach realizacji inwestycji (nadzory archeologiczne, nadzory konserwatorskie) 9. Czy opracowano lokalny tzw. kodeks reklamowy? 10. Liczba akcji informacyjnych skierowanych do właścicieli obiektów zabytkowych 11. Liczba prac pielęgnacyjnych na cmentarzach 12. Liczba wizytacji obiektów wpisanych do GEZ 13. Liczba uzupełnień w GEZ 14. Liczba nowo wyznaczonych tras pieszych i rowerowych i ich oznakowanie.
Pomoc w kształtowaniu tożsamości regionalnej	1. Liczba inicjatyw kulturalnych w sferze opieki nad zabytkami (konkursy, wystawy, inscenizacje) 2. Liczba dotacji dla stowarzyszeń i grup nieformalnych na projekty dotyczące promocji tradycji lokalnych
Budowanie społecznej akceptacji dla ochrony dziedzictwa kulturowego gminy	1. Liczba konkursów i nagród związanych z ochroną i promocją dziedzictwa kulturowego 2. Liczba stowarzyszeń i związków działających na rzecz lokalnego dziedzictwa kulturowego 3. Liczba nowo pozyskanych eksponatów muzealnych w Muzeum parafialnym w Brzeźnicy Bychawskiej
Zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego dla funkcji edukacyjnych, kulturalnych i turystycznych	1. Liczba wystaw stałych i czasowych poświęconych dziedzictwu kulturowemu gminy 2. Liczba tras rowerowych, ścieżek przyrodniczych propagujących dziedzictwo kulturowe i zasoby przyrodnicze gminy

Edukacja w zakresie dziedzictwa kulturowego gminy	1. Liczba artykułów, publikacji na stronach internetowych Urzędu Gminy zainicjowanych przez władze samorządowe 2. Liczba akcji edukacyjnych na rzecz niematerialnego dziedzictwa kulturowego: nawiązanie współpracy z Muzeum Wsi Lubelskiej, z Uniwersytetami 3. Liczba stypendiów celowych dla młodzieży włączającej się do programów badawczych i inwentaryzacyjnych 4. Liczba akcji edukacyjnych skierowanych do właścicieli obiektów zabytkowych dotyczących zasad konserwatorskich
Promocja dziedzictwa kulturowego gminy	1. Czy wprowadzono zakładki sprofilowane w ramach portalu internetowego Gminy? 2. Liczba akcji propagujących szlaki kulturowe i ich tworzenie 3. Liczba akcji promujących turystykę kulturalną o zasięgu lokalnym i ponadlokalnym 4. Liczba wspólnych akcji promocyjnych regionu z sąsiednimi gminami 5. Liczba współorganizowanych plenerów malarskich, rzeźbiarskich, fotograficznych, filmowych.

Obowiązek kontroli wykonania programu opieki nad zabytkami wynika z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jednolity Dz. U. z 2017 r. poz. 2187 ze zmianami):

***Art. 87**:*

5. Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza, co 2 lata, sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

10.ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Od roku podatkowego 2021 obowiązuje tak zwany Polski Ład, to jest plan odbudowy polskiej gospodarki po pandemii COVID-19, w którym wprowadzono korzystne rozwiązania podatkowe dla osób inwestujących w zakup oraz remont obiektów zabytkowych.

Ulga jest skierowana do podatników PIT opłacających podatek według skali podatkowej, podatek liniowy lub ryczałt od przychodów ewidencjonowanych. Z ulgi będą mogli skorzystać podatnicy PIT będący właścicielami lub współwłaścicielami zabytków nieruchomych, którzy ponieśli wydatki na:

- wpłaty na fundusz remontowy wspólnoty mieszkaniowej lub spółdzielni mieszkaniowej utworzony, zgodnie z odrębnymi przepisami, dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub znajdującego się w ewidencji zabytków,
- prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane w zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków lub znajdującym się w ewidencji zabytków,
- odpłatne nabycie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków lub udziału w takim zabytku, pod warunkiem, że podatnik na nabytą nieruchomość poniósł wydatek o charakterze remontowo-konserwatorskim.

Podatnik nie może skorzystać z ulgi jeśli wydatki te zostały mu w jakikolwiek sposób zwrócone.

Właściciel lub posiadacz zabytku, jeżeli posiada tytuł prawny do zabytku wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, ograniczonego prawa rzeczowego, trwałego zarządu lub stosunku

zobowiązaniowego na okres nie krótszy niż 10 lat może ubiegać się o dotację celową na prace przy zabytku pod warunkiem, że obiekt posiada odrębną decyzję o wpisie obiektu do rejestru zabytków lub wyszczególniony jest w decyzji wpisującej zespół obiektów (ruchomych lub nieruchomych) do rejestru zabytków województwa małopolskiego. Wnioskodawca może ubiegać się o udzielenie dotacji na następujące prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku:
1. sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
2. przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
3. wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
4. opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
5. wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
6. sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
7. zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
8. stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
9. odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
10. odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
11. odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
12. modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
13. wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
14. działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
15. zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt. 7-15;
16. zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej, przeciwpożarowej i odgromowej.

LWKZ zajmuje się wyłącznie dystrybuowaniem środków z budżetu RP przyznanych mu przez Wojewodę Lubelskiego.
Dotacja może być udzielona również przez:
❖ Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.
❖ Samorząd Województwa Małopolskiego.
❖ Miejskiego Konserwatora Zabytków.
❖ Samorządy Gmin.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
- stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Jednocześnie, łączna kwota dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury

i ochrony dziedzictwa narodowego, wojewódzkiego konserwatora zabytków bądź organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.
Dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru realizowane ze środków w dyspozycji ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, realizowane są głównie w ramach programu „Dziedzictwo kulturowe" priorytet „Ochrona zabytków".
Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego corocznie ogłasza (od 2005 r.) Programy, w ramach których są finansowane zadania z zakresu kultury. Ochronie i opiece nad zabytkami dedykowane są:
Program „Dziedzictwo kulturowe":
priorytet „Ochrona zabytków", w ramach którego są dofinansowywane prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków,
priorytet „Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą", w ramach którego można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań realizowanych poza granicami i na terenie Rzeczypospolitej Polskiej:

- rewaloryzacji oraz prac remontowych i konserwatorskich w zabytkach polskich lub z Polską związanych, znajdujących się poza granicami kraju;
- rewaloryzacji, konserwacji, ochrony i zachowania zabytkowych cmentarzy i miejsc pamięci narodowej poza granicami kraju;
- dokumentowania utraconego i rozproszonego polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą, w tym badań naukowych, kwerend bibliotecznych, archiwalnych i inwentaryzacji;
- publikacji oraz promocji badań naukowych nad dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
- upamiętniania wybitnych osób lub zdarzeń historycznych związanych z dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
- pomocy instytucjom stowarzyszonym w Stałej Konferencji Muzeów, Bibliotek i Archiwów Polskich poza Krajem oraz innym instytucjom emigracyjnym i organizacjom polonijnym, prowadzącym działalność w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego.

priorytet „Ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego, w ramach którego można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

- digitalizacja zasobów kultury i dziedzictwa narodowego uwzględniająca przeprowadzenie niezbędnych prac konserwatorskich;
- udostępnianie cyfrowych zasobów za pośrednictwem urządzeń multimedialnych lub/oraz sieci rozległych (Internetu) poprzez portale internetowe;
- przechowywanie zasobów cyfrowych z zapewnieniem trwałości i bezpieczeństwa danych cyfrowych.

priorytet „Ochrona zabytków archeologicznych, w ramach którego dofinansowywane są następujące rodzaje zadań:

- ewidencja i inwentaryzacja zabytków archeologicznych metodą badań powierzchniowych, w tym kontynuacja badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski oraz weryfikacja badań dotychczasowych;
- nieinwazyjne badania archeologiczne, nie związane z planowanymi bądź realizowanymi inwestycjami, wykorzystujące nowoczesne metody i sprzęt;
- opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

Poza trybem określonym w Programach, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego realizuje również **dotacje na badania archeologiczne**, jeżeli ich przeprowadzenie jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków w przypadku:

- prowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru, objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo,
- prowadzenia robót ziemnych lub zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić, może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego.

Dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych otrzymać może osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzająca realizować te działania, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych do przeprowadzenia działań. Zasady udzielania określone są w art. 82a i 82b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne.
Zgodnie z art. 83 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki, minister właściwy do spraw nauki może również przyznać środki finansowe na badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy obiektach zabytkowych.

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków odbywa się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej oraz Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego. Należy jednak zaznaczyć, że bieżące programy w ramach środków pochodzących z Unii Europejskiej ulegają zakończeniu wraz z końcem 2020 roku, należy więc oczekiwać na informacje dotyczące ich kontynuacji bądź powstaniu nowych programów w ramach nowej perspektywy budżetowej Unii na lata 2021-2027.

Dotacje gminne

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz zgodnie art. 7 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. 2020 poz. 713) finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach jest zadaniem własnym gminy. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu Gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytku określa odpowiednia uchwała, podjęta przez Radę Gminy. Dotacje na prace przy obiektach włączonych do gminnej ewidencji zabytków mogą udzielać organy administracji samorządowej (wójt / burmistrz / prezydent / starosta / marszałek) na podstawie stosownej uchwały. Wojewódzki Konserwator Zabytków nie może udzielać dotacji na prace przy tych obiektach.

11. Bibliografia

1. **Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r**
   (Dz. U. nr 78 poz. 483, oraz z 2006 r. nr 200 poz. 1471 oraz z 2009 r. nr 114 poz. 946)
   http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970780483
2. **Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej**
   (Dz. U. z 2020 r. poz. 1220 ze zm.)
   http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19971410943
3. **Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami**
   (Dz.U. 2021 poz. 710), wraz z aktami wykonawczymi do ustawy
   http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20031621568
4. **Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym**
   (Dz. U. z 2020 r. poz. 713 ze. zm.)
   http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19900160095
5. **Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym**
   (Dz. U. z 2020 r. poz. 293 ze zm.)
   http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20030800717
6. **Ustawa z dnia 7 lipca 1994r. Prawo budowlane**
   (Dz. U. z 2020 r. poz. 1333 ze zm.)
   http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19940890414
7. **Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska**
   (Dz. U. z 2020 r. poz. 1219 ze zm.)
   http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20010620627
8. **Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody**
   (Dz. U. z 2020 r. poz. 55 ze zm.)
   http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20040920880
9. **Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami**
   (Dz. U. z 2020 r. poz. 1990 ze zm.)
   http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19971150741
10. **Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej**
    (Dz. U. z 2020 r. poz. 194 ze zm.)
    http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19911140493
11. **Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach**
    (Dz. U. z 2020 r. poz. 902)
    http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970050024
12. **Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach**
    (Dz. U. z 2019 r. poz. 1479)
    http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970850539
13. **Ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych**
    (Dz. U. z 2018 r. poz. 2337 ze zm.)
    http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19330390311
14. **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie**
    (Dz. U. z 2020 r. poz. 1057)
    http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20030960873
15. **Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych**

(Dz. U. z 2019 r. poz. 1170 oraz z 2021 r. poz. 401)http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19910090031

16. **Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019–2022** http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20190000808
17. **Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030** https://sip.lex.pl/akty-prawne/mp-monitor-polski/przyjecie-koncepcji-przestrzennego-zagospodarowania-kraju-2030-17877587
18. **Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004–2013 oraz Uzupełnienie strategii na lata 2004-2020** http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/Narodowa_Strategia_Rozwoju_Kultury.pdf http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/050617nsrk-uzupelnienie.pdf
19. **Długookresowa Strategia Rozwoju Kraju „Polska 2030. Trzecia fala nowoczesności”** http://kigeit.org.pl/FTP/PRCIP/Literatura/002_Strategia_DSRK_PL2030_RM.pdf
20. **Strategia Rozwoju Kraju 2020.** http://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/7938232EA0AAD4F2C1257AD00052A8F6/%24File/972.pdf
21. **Założenia do Narodowego Planu Rewitalizacji 2022** https://rpo.slaskie.pl/dokument/narodowy_plan_rewitalizacji_2022_zalozenia
22. **Ochrona Dziedzictwa Niematerialnego** https://www.nid.pl/pl/Dla_wlascicieli_i_zarzadcow/opieka-nad-zabytkami/niematerialne-dziedzictwo-kulturowe-unesco/
23. **Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego 2020** http://ks.mkidn.gov.pl/media/download_gallery/20130520SRKS_na_stronie_internetowej.pdf
24. **Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku** https://www.lubelskie.pl/aktualnosci/strategia-rozwoju-wojewodztwa-lubelskiego-do-2030-roku-przyjeta-przez-sejmik-wojewodztwa-lubelskiego/
25. **Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego** https://umwl.bip.lubelskie.pl/index.php?id=935
26. **Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w województwie lubelskim na lata 2019–2022** https://www.lubelskie.pl/file/2019/07/WPOZ-2019-2022-poprawki-po-opinii-LWKZ-na-ZWL-2-26-06-2019-1.pdf
27. **Lokalna Grupa Działania „Doliną Wieprza i Leśnym Szlakiem”** http://lgd.lgdlubartow.org.pl/
28. **Gmina Niedźwiada** https://www.niedzwiada.pl/

ZABYTKI NIERUCHOME W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW GMINY NIEDŹWIADA

N

NA PODKŁADZIE MAPY TOPOGRAFICZNEJ W SKALI 1:25000

STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTKÓW GMINY NIEDŹWIADA

N
W E
S

NA PODKŁADZIE MAPY TOPOGRAFICZNEJ W SKALI 1:10000

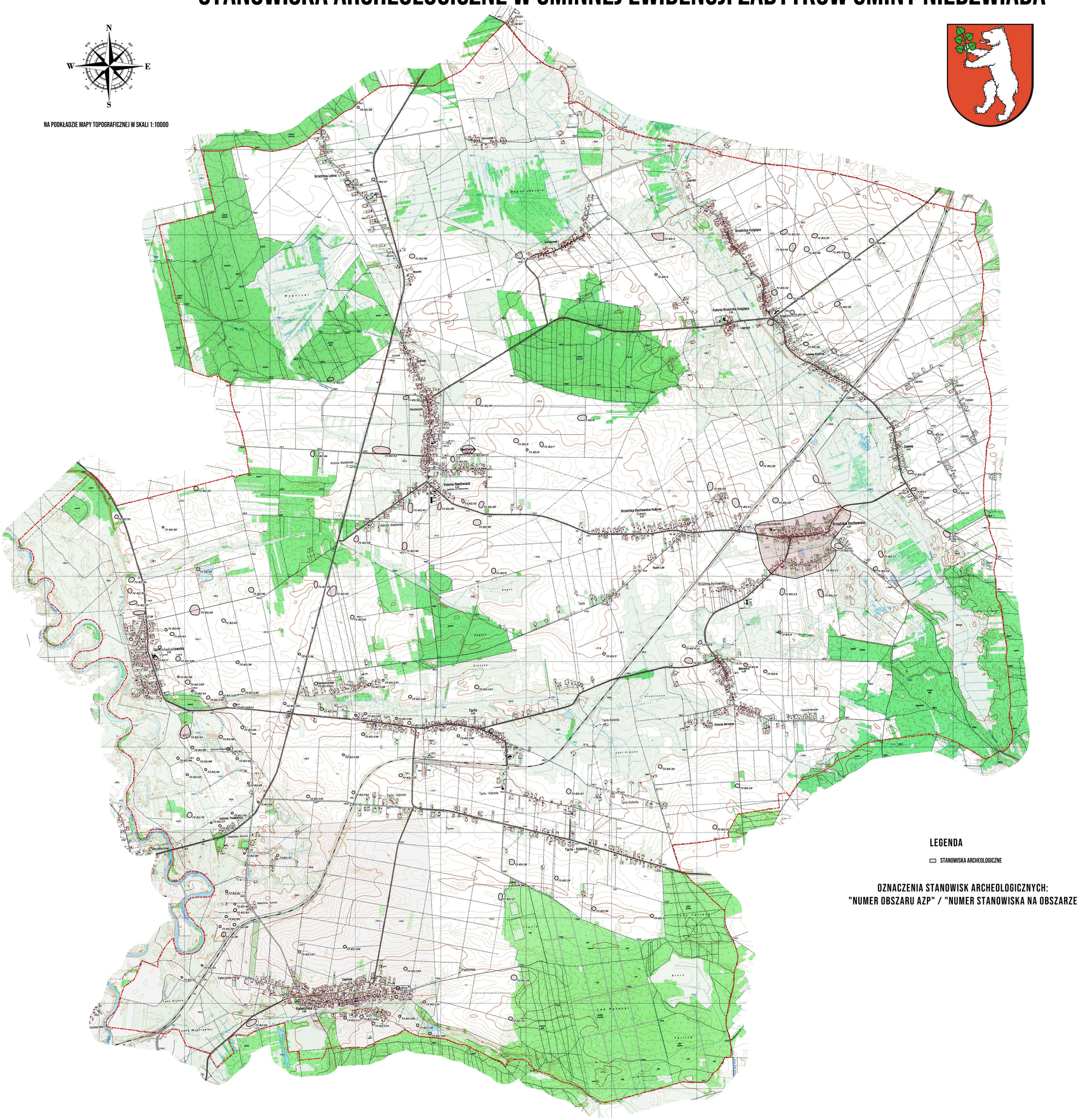

LEGENDA

STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE

OZNACZENIA STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH:
"NUMER OBSZARU AZP" / "NUMER STANOWISKA NA OBSZARZE

1 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 km